

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОЕКТУ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ПЕРІОД ДО 2020 РОКУ

Зміст

1.	ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБЛАСТІ	3
1.1	Географічне розміщення та клімат області	3
1.2	Система розселення та адміністративно-територіальний устрій	4
1.3	Порівняльна характеристика області серед регіонів України	7
1.4	Чернігівщина в рейтингах регіонів України	11
1.5	Внутрішньообласна диференціація соціально-економічного розвитку адміністративних територій	13
1.6	Основні планувальні документи території	14
1.7	Значення м. Чернігова для регіону в економічному вимірі	17
1.8	Чернігівська область у міжнародному вимірі: порівняльний аспект	18
2.	ПРИРОДНІ РЕСУРСИ ОБЛАСТІ	20
2.1	Земельні ресурси та ґрунти	20
2.2	Природні мінеральні ресурси	21
2.3	Водні ресурси та водозабезпеченість території області	24
2.4	Лісові ресурси	25
2.5	Історико-культурний та природно-рекреаційний потенціал	26
3.	ДЕМОГРАФІЯ	31
4.	ТРУДОВІ РЕСУРСИ	34
4.1	Зайнятість населення	34
4.2	Освітньо-кваліфікаційний рівень трудових ресурсів	36
4.3	Доходи населення	36
5.	ІНФРАСТРУКТУРА	39
5.1	Транспортна інфраструктура	40
	<i>Залізничний транспорт</i>	40
	<i>Дорожня інфраструктура. Пункти пропуску через державний кордон</i>	40
	<i>Автомобільний транспорт</i>	43
	<i>Інфраструктура зв'язку</i>	4
5.2	Житлово-комунальне господарство	47
	<i>Житлове господарство</i>	47
	<i>Теплопостачання</i>	48
	<i>Водопровідно-каналізаційне господарство</i>	49
	<i>Благоустрій</i>	50
	<i>Житлове будівництво</i>	51
5.3	Освітня інфраструктура	52
	<i>Дошкільна освіта</i>	52
	<i>Загальна середня освіта</i>	53
	<i>Позашкільна освіта</i>	55

	<i>Професійно-технічна освіта</i>	55
	<i>Вища освіта</i>	56
5.4	Охорона здоров'я	57
5.5	Культура і відпочинок	58
5.6	Інфраструктура фізичної культури і спорту	60
5.7	Система соціального захисту та соціального забезпечення населення	62
6.	ЕКОНОМІКА ТА ПІДПРИЄМНИЦТВО	66
6.1	Структура економіки та валовий регіональний продукт	66
6.2	Сільське господарство та сільські території	68
	<i>Рослинництво</i>	71
	<i>Тваринництво</i>	73
	<i>Інфраструктура аграрного ринку</i>	75
6.3	Промисловий потенціал	76
6.4	Енергозабезпечення. Енергозбереження	79
6.5	Інтелектуальний капітал та інноваційний розвиток	82
6.6	Інвестиційна діяльність	85
6.7	Зовнішньоекономічна діяльність. Міжнародна співпраця	91
6.8	Підприємництво та інфраструктура його підтримки	93
6.9	Туризм	97
6.10	Державна і комунальна власність	99
6.11	Споживчий ринок	101
7.	БЮДЖЕТНИЙ ПРОФІЛЬ ОБЛАСТІ	106
7.1	Доходи. Загальна характеристика	106
7.2	Доходи бюджету області у розрізі територій	108
7.3	Видатки. Профіцит – дефіцит бюджету Чернігівської області	111
7.4	Бюджет розвитку	113
7.5	Підвищення фінансової незалежності місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів	115
8.	ЕКОЛОГІЧНИЙ ПРОФІЛЬ ОБЛАСТІ	116
8.1	Екологічна ситуація та рівень техногенної безпеки	116
8.2	Стан атмосферного повітря	117
8.3	Забруднення поверхневих водних ресурсів	119
8.4	Стан і якість ґрунтів	121
8.5	Природні об'єкти та збереження біорізноманіття	122
8.6	Утворення та накопичення відходів	126
8.7	Екологічно-небезпечні об'єкти області	128

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБЛАСТІ

1.1 Географічне розміщення та клімат області

Займаючи площу 31,9 тис. км², Чернігівська область є однією з найбільших (5,3 % площі України) за територією. Вона знаходиться на крайній півночі України і межує на північному заході з Гомельською областю Республіки Білорусь, на півночі - з Брянською областю Російської Федерації, на сході – з Сумською, на заході та південному заході – з Київською та на півдні – з Полтавською областями України.

На території Чернігівської області розміщена крайня північна точка України – с. Грем'яч.

Однією з переваг географічного розташування області є невелика відстань від столиці України (автомобільним сполученням 141 км, залізничним сполученням 209 км). Однак, від великих міжнародних центрів область знаходиться достатньо далеко (в межах 700-900 км).

Таблиця 1

Відстань між регіонами і великими міжнародними центрами та м. Києвом

Відстань до великих міжнародних центрів	Відстань до м. Києва			
	до 190 кілометрів	220—430 кілометрів	450—550 кілометрів	700—855 кілометрів
Менше 500 кілометрів (374—496 кілометрів)		Рівненська, Волинська, Тернопільська області	Львівська область	
500—700 кілометрів (512—672 кілометрів)	Житомирська область	Хмельницька, Сумська області	Миколаївська, Одеська, Івано-Франківська, Чернівецька області	Закарпатська область
700—900 кілометрів (711—857 кілометрів)	Київська, Чернігівська , Черкаська області	Вінницька, Полтавська, Кіровоградська області	Харківська, Херсонська області	
Більше 900 кілометрів (950—1050 кілометрів)			Дніпропетровська, Запорізька області	Автономна Республіка Крим, Донецька, Луганська області, м. Севастополь

Територія Чернігівщини віднесена до двох фізико-географічних областей зони мішаних лісів – Чернігівського та Новгород-Сіверського Полісся і двох лісостепових областей – Північної області Дніпровської терасової рівнини та Північної області Полтавської рівнини.

Майже цілком область розміщується у межах Придніпровської низовини. На південному сході – підвищена горбисто-хвиляста частина, розташована в межах Полтавської рівнини (100-220 м). Переважають ерозійно-аккумулятивні форми рельєфу (річкові долини, яри, балки) у поєднанні з аккумулятивними (льодовикові і водно-льодовикові вали, зандрові рівнини). Виключенням є сильно еродовані території Придеснянського плато (західні відроги Середньо-Російської височини), численні лесові «острови» у північній та південно-східній частинах області, а також болота і знижені та перезволожені землі давніх річкових та прохідних долин (Замглай, Смолянка та інші). У заплавах Дніпра, Десни та її приток поверхня заболочена, вкрита торфовищами.

Рис. 1. Карта Чернігівської області

Клімат помірно-континентальний. Середньорічна кількість опадів коливається від 550 до 660 мм, переважно в теплий період року. Зима помірно-холодна, середня температура січня – -7°C . Висота снігового покриву 0,3 – 0,4 м, сніг утримується 90-110 днів. Літо помірно-тепле, середня температура липня – $+19^{\circ}\text{C}$.

1.2 Система розселення та адміністративно-територіальний устрій

Для області, як і для України в цілому характерним є збільшення кількості міського населення і підвищення ролі міст в житті суспільства, тобто процесу урбанізації.

Рис. 2. Рівень урбанізації

Проте слід зазначити, що для Чернігівщини характерним довгий час було переважання сільського населення, на характер розселення якого значно впливають природні умови. Так, на початок 1960-х років частка сільського населення області складала 77,6 %, міського – 22,4 %. За даними перепису населення 1979 року частка міського населення підвищилась до 44,3 %. З середини 1980-х років чисельність

міського населення вже перевищувала сільське, на початок 1990 року частка міських жителів області становила 53,4%, на кінець 2013 року - майже 64%.

Станом на 01.01.2014 кількість міського населення склала 682,0 тис. осіб, сільського - 384,8 тис. осіб.

Більше 60 % міського населення зосереджено у 3 найбільших містах – Чернігові, Ніжині, Прилуках, які і виступають основними центрами розселення області.

Також слід відмітити, що хоча область є однією з найбільших за площею, проте найменш заселеною.

Чернігівська область –
33 особи на 1 км²

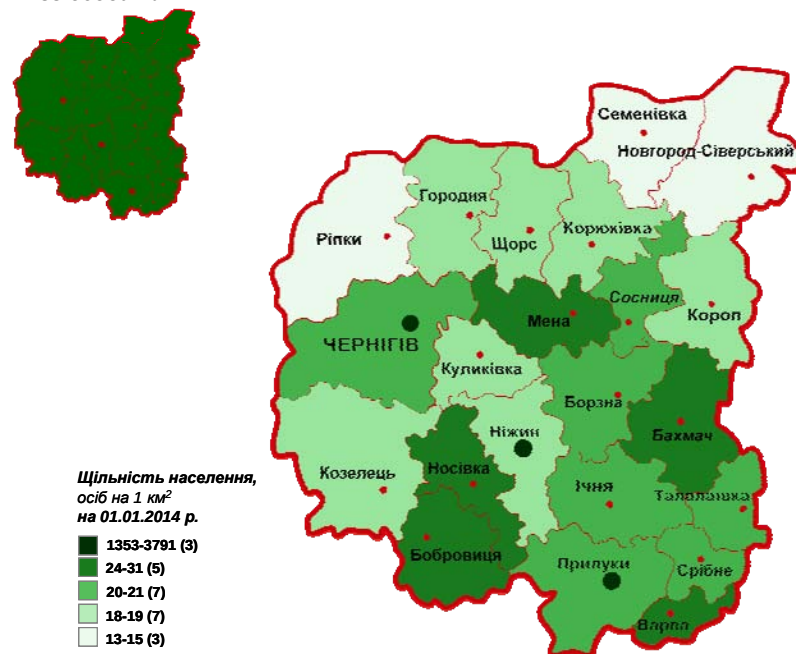

Рис. 3. Щільність населення області

Щільність її населення є найменшою серед регіонів країни і становить 33 особи на км² (по Україні – 75 осіб на км²). При цьому населення розподіляється не рівномірно - від 13 осіб на км² у Семенівському районі, до 31 особи на км² у Бахмацькому.

Несприятливою обставиною функціонування системи розселення є віддаленість адміністративних районів від регіонального центру.

В Україні віддаленими від регіонального центру на відстань понад 100 км є близько 25% усіх адміністративних районів.

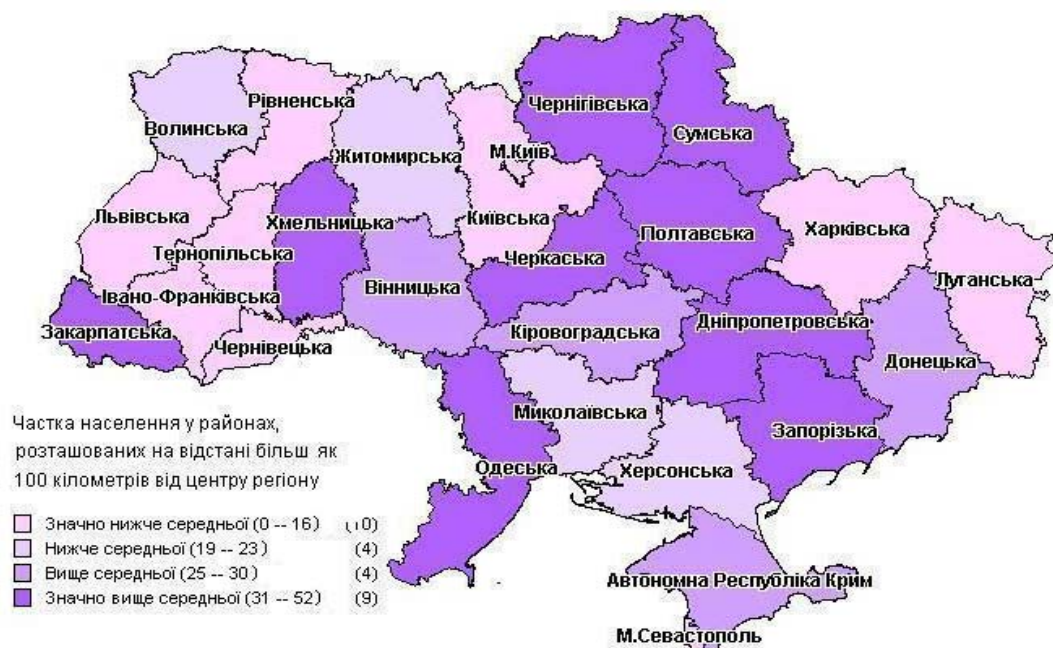
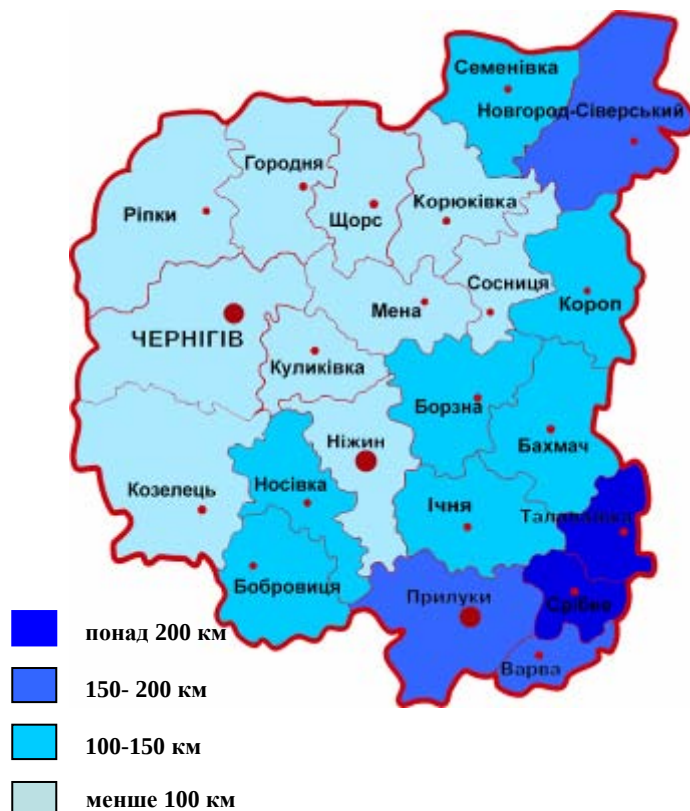

Рис. 4. Віддаленість районів від регіонального центру

Чернігівська область відноситься до регіонів, де цей показник значно вище середнього – 12 районів області розміщені на відстані понад 100 км від обласного центру, що свідчить про диспропорцію розселення і певним чином впливає на функціонування адміністративно-територіальної системи.

Систему адміністративно-територіального устрою області станом на 01.01.2014 складали 1511 населених пунктів, у тому числі: міських – 16 (з них 3 – середні та 13 малих міст), сільських – 1466, селищ міського типу – 29.

Рис. 5. Віддаленість районів від обласного центру

Адміністративно область поділялась на 22 райони та 3 міста обласного значення. Діяло 16 міських, 28 селищних, 525 сільських рад. Постановою Верховної Ради України від 11.03.2014 № 865-VII місто Н.-Сіверський віднесено до категорії міст обласного значення. Таким чином, наразі в області 4 міста обласного підпорядкування.

Райони суттєво відрізняються як за територією (найменша – у Варвинському, Срібнянському, Талалаївському районах – в межах 579-633 км², найбільша – у Козелецькому – 2660 км²), так і за чисельністю населення – від 11,7 тис. осіб у Срібнянському до 52,4 тис. осіб – у Чернігівському районі.

Таблиця 2
Основні характеристики адміністративно-територіального устрою області
Станом на 01.01.2014

Найменування району	Наявне населення, тис. осіб	Територія, км ²	Щільність населення осіб/км ²	Кількість рад			Кількість населених пунктів		
				міських	селищних	сільських	міст	селищ міського типу	сільських
Чернігівська область	1066,8	31903	33	16	28	525	16	29	1466
м. Чернігів	295,7	78	3791	1	-	-	1	-	-
м. Ніжин	72,9	43	1695	1	-	-	1	-	-
м. Прилуки	58,2	43	1353	1	-	-	1	-	-
м. Новгород – Сіверський*	13,8			1			1		
райони									
Бахмацький	46,2	1488	31	2	1	20	2	1	78
Бобровицький	34,1	1418	24	1	-	24	1	-	53
Борзнянський	33,1	1608	21	1	-	26	1	-	62

Найменування району	Наявне населення, тис.осіб	Територія, км ²	Щільність населення осіб/км ²	Кількість рад			Кількість населених пунктів		
				міських	селищних	сільських	міст	селищ міського типу	сільських
Варвинський	16,7	590	28	—	1	14	-	1	29
Городнянський	29,3	1566	19	1	-	30	1	-	75
Ічнянський	32,8	1576	21	1	1	27	1	2	73
Козелецький	47,9	2660	18	1	2	40	1	2	108
Коропський	24,4	1312	19	—	2	25	-	2	63
Корюківський	27,7	1424	19	1	1	20	1	1	77
Куликівський	17,8	944	19	—	1	16	-	1	24
Менський	37,7	1376	27	1	2	23	1	2	53
Ніжинський	28,6	1514	19	—	1	29	-	1	71
Н.-Сіверський	14,1**	1804**	15**	—	-	25	—	-	84
Носівський	30,2	1152	26	1	-	16	1	-	46
Прилуцький	36,6	1793	20	—	3	38	-	3	96
Ріпкинський	28,7	2085	14	—	5	27	-	5	113
Семенівський	18,5	1470	13	1	-	17	1	-	71
Сосницький	19,5	916	21	—	1	18	-	1	42
Срібнянський	11,7	579	20	—	2	11	-	2	27
Талалаївський	13,6	633	21	—	1	13	-	1	44
Чернігівський	52,4	2548	21	—	4	42	-	4	120
Щорський	24,6	1283	19	1	-	24	1	1	56

* - Постановою Верховної Ради України від 11.03.2014 № 865 – VII місто віднесено до категорії міст обласного значення;

** - разом з м. Новгород-Сіверський.

Низька урбанізація та щільність населення периферійних районів створює додаткові проблеми регіонального розвитку, пов'язані з обмеженістю трудових ресурсів на цих територіях та розпорошеністю установ та закладів, що надають послуги місцевому населенню.

1.3 Порівняльна характеристика області серед регіонів України

Відповідно до оцінки аналітичного звіту «Регіональний розвиток та державна регіональна політика в Україні», здійсненої проектом ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні», *за типологізацією по рівню розвитку* Чернігівська область належить до регіонів з низьким рівнем, уповільненням розвитку та з найсерйознішими проблемами розвитку. До цього типу також належать Вінницька, Кіровоградська Сумська та Херсонська області.

Рис. 6. Типологізація регіонів України за рівнем розвитку

Спільні риси регіонів цього типу:

- значне скорочення чисельності населення поряд із негативним сальдо міграції та старінням населення;
- низька щільність населення;
- в економіці областей висока частка сільського господарства, а частка сфери послуг нижче середньої в Україні;
- низький ВРП на 1 особу (56-69% середнього по країні), проте Чернігівщина за цим показником випереджає регіони даної групи (у 2012 році становив 22,1 тис. грн (69% від середнього по країні);

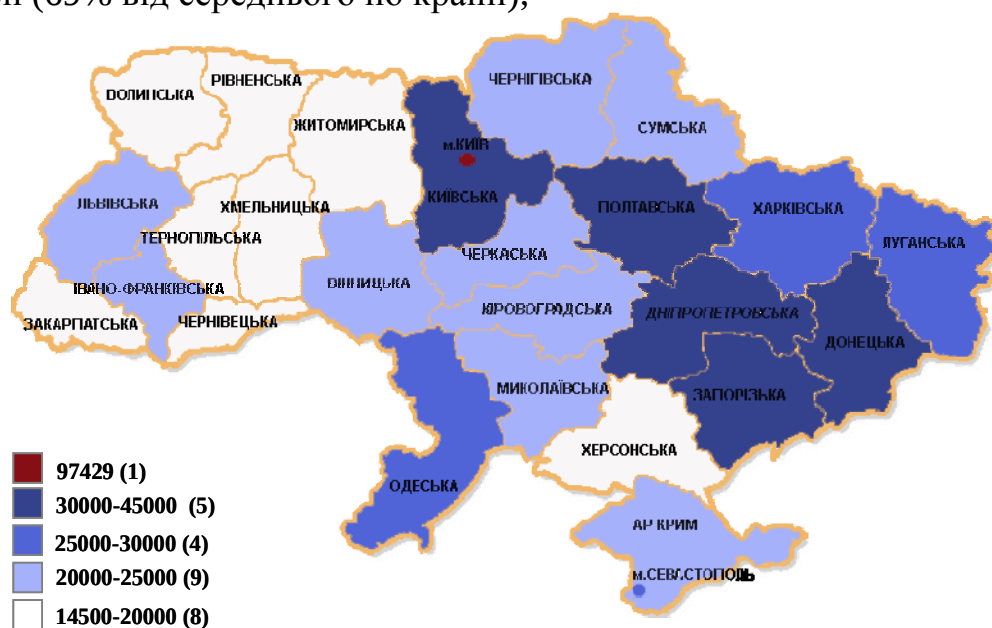

Рис. 7. Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу у 2012 році, грн.

- низькі обсяги інвестицій в основний капітал (32-64% середнього) та прямих іноземних інвестицій на одну особу (9,4-29,4% середнього);

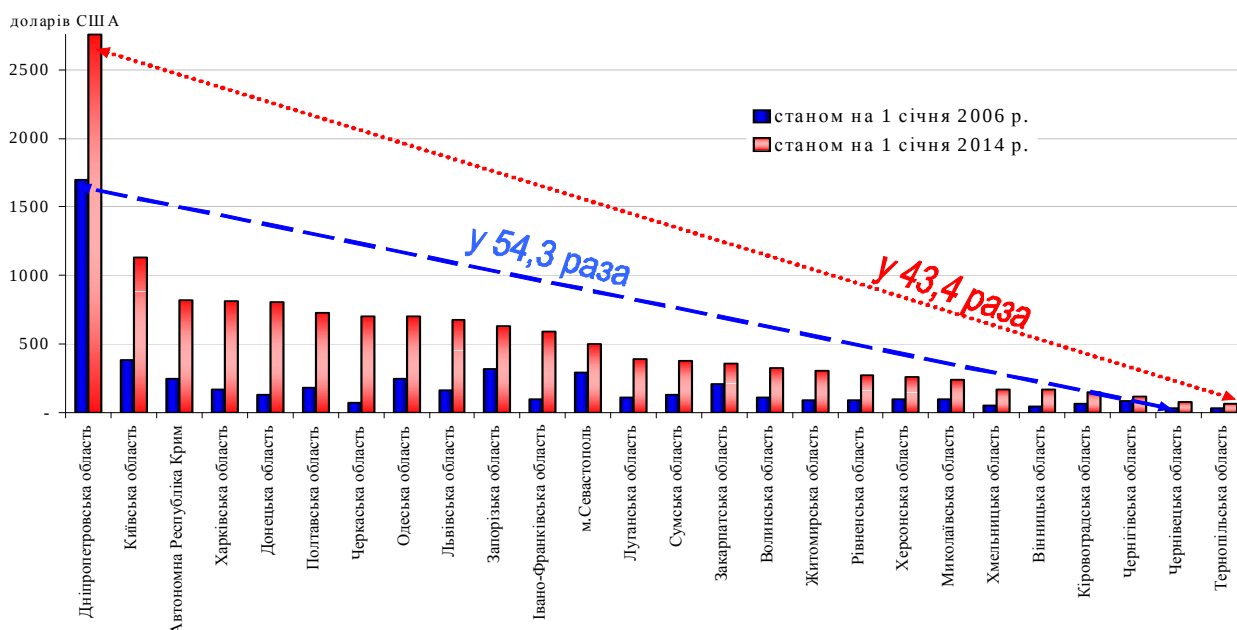

Рис. 8. Співвідношення максимального та мінімального обсягу прямих іноземних інвестицій на одну особу (без урахування м. Києва), доларів США

- загалом поганий чи помірний стан здоров'я населення з певною внутрішньою диференціацією: середня очікувана тривалість життя при народженні близька до середньої чи менше її, висока загальна смертність;
- загалом хороша екологічна ситуація;
- помірна або погана внутрішня доступність – найкраща у Вінницькій області, найгірша – у Херсонській та Чернігівській областях.

За *структурою економіки Чернігівщина відноситься до промислово-аграрного типу економіки* (у структурі валової доданої вартості області за 2012 рік промисловість займала 24,9%, сільське господарство – 20,8%, послуги – 41,9%).

Зміна типу структури економіки регіонів протягом 1997-2012 років*

	1997 рік					
	Типи структури економіки	Індустріальний тип економіки	Сільсько-господарський тип економіки	Тип економіки з домінуванням сфери послуг	Тип економіки з орієнтуванням на сферу послуг	Промислово-аграрний тип економіки
2012 рік	Індустріальний тип економіки	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Полтавська області				
	Сільсько-господарський тип економіки		Вінницька, Херсонська, Тернопільська області		Кіровоградська область	Хмельницька область
	Тип економіки з домінуванням сфери послуг			м. Київ, Севастополь	Одеська область	
	Тип економіки з орієнтуванням на сферу послуг	Харківська область	Київська, Чернівецька, Волинська області		Автономна Республіка Крим, Закарпатська, Львівська області	
	Промислово-аграрний тип економіки	Рівненська, Сумська області	Черкаська, <u>Чернігівська</u> , Житомирська області			Івано-Франківська, Миколаївська області

*У регіонах індустріального типу економіки частка промисловості становить понад 30 відсотків, сільськогосподарського типу економіки частка сільського господарства перевищує частку промисловості, а частка послуг не перевищує 50 відсотків, типу економіки з домінуванням сфери послуг частка послуг становить 60 відсотків та більше, типу економіки з орієнтуванням на сферу послуг частка послуг — 50-60 відсотків, промислово-аграрного типу економіки частка промисловості перевищує або дорівнює частці сільського господарства, а частка послуг не перевищує 50 відсотків.

При цьому слід зазначити, у 2012 році область змінила порівняно з типологізацією 1997 року тип з сільськогосподарського на промислово-аграрний.

В економічній системі України область забезпечує:

- 1,6% валової доданої вартості (19 місце по країні);
- 1,3% обсягу реалізованої промислової продукції (21 місце);
- 3,7 % виробництва сільгосппродукції (14 місце);
- 1,0% освоєних капітальних інвестицій (22 місце)
- 0,2 % залучених іноземних інвестицій (25 місце);
- 0,8% виконаних будівельних робіт (25 місце);
- 1,7 % введеного в експлуатацію житла (18 місце);
- 0,9% експорту (20 місце) та 0,8% – імпорту (16 місце);
- 1,8 % обороту роздрібної торгівлі (23 місце);
- 0,9 % реалізованих послуг (19 місце);

- середньомісячна заробітна плата по області у 2013 році становила 2504 грн (76,7% від загальноукраїнської, 24 місце);
- рівень безробіття (за методологією МОП) становив 9,3% (по Україні – 7,2%, 24-25 місце).

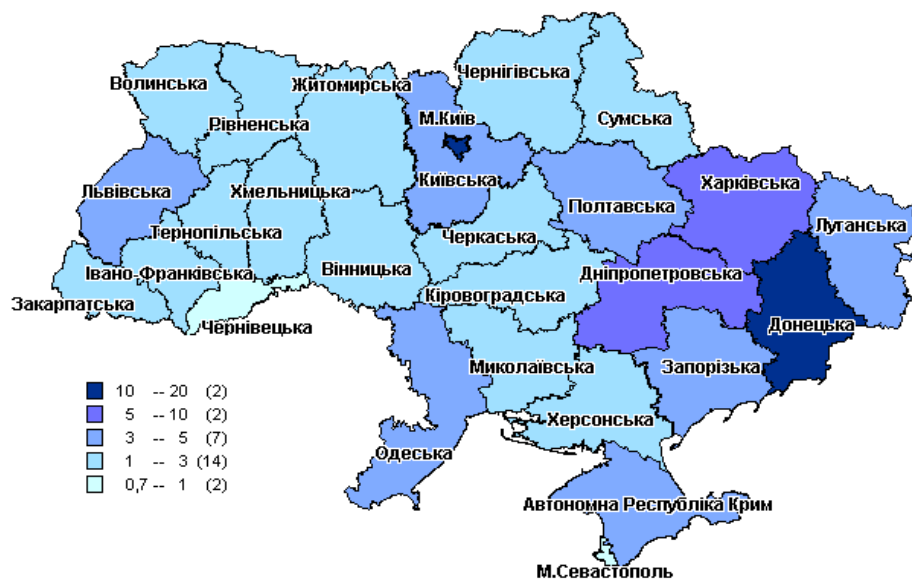

Рис. 9. Питома вага регіонів за обсягами валової доданої вартості у 2012 році (фактичні ціни), %

1.4. Чернігівщина в рейтингах регіонів України

Регіональний людський розвиток

Одним із узагальнюючих показників, який визначає рівень життя населення регіону, є індекс регіонального людського розвитку, за результатами якого у 2013 році Чернігівська область відносилась до регіонів основної групи і займала 17 місце. Порівняно з 2012 роком її рейтинг покращився на 1 позицію, порівняно з 2004 роком – на 8 позицій.

Найкращу позицію серед складових людського розвитку займали блоки «Добробут» (6 місце) та «Освіта» (7 місце). За блоками «Соціальне середовище» та «Гідна праця» область посідала 16 місця.

Незадовільний стан регіон має за блоками «Комфортне життя» та «Відтворення населення» (відповідно 21 та 23 місця).

Слід зазначити, що у 2013 році порівняно з 2012 роком покращились ранги блоків «Освіта» (на 10 позицій) та «Гідна праця» (на 1 позицію). Водночас, погіршилися ранги блоків «Комфортне життя», «Соціальне середовище» (відповідно на 1 та 2 позиції). Не зазнали змін ранги блоків «Добробут» та «Відтворення населення».

Порівняно з 2004 роком найсуттєвіше покращились позиції області за блоками «Добробут» та «Освіта» (+16 та +12 позицій відповідно).

Інтегральні регіональні індекси людського розвитку у 2004-2013 роках

		2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ІРЛР	сума	3,1473	3,2410	3,3353	3,3811	3,4638	3,4439	3,5215	3,5798	3,7055	3,6884
	ранг	25	24	21	22	22	21	22	17	18	17
Блок 1 «Відтворення населення»	СКЗ*	0,5759	0,5715	0,6004	0,5931	0,6232	0,6257	0,6600	0,6763	0,6508	0,6596
	ранг	24	22	19	22	19	21	16	17	23	23
Блок 2 «Соціальне середовище»	СКЗ*	0,4113	0,4851	0,4178	0,4052	0,3959	0,3918	0,4033	0,4234	0,4466	0,4139
	ранг	15	15	15	16	15	16	16	15	14	16
Блок 3 «Комфортне життя»	СКЗ*	0,4638	0,4681	0,4858	0,4941	0,4983	0,5075	0,5142	0,5207	0,5441	0,5257
	ранг	21	22	22	22	22	21	20	20	20	21
Блок 4 «Добробут»	СКЗ*	0,3940	0,3990	0,4837	0,5174	0,5636	0,5913	0,6337	0,6180	0,7167	0,7008
	ранг	22	22	14	12	15	12	7	7	6	6
Блок 5 «Гідна праця»	СКЗ*	0,5708	0,5749	0,5801	0,6060	0,6112	0,5463	0,5230	0,5392	0,5407	0,5538
	ранг	14	13	14	14	14	19	21	18	17	16
Блок 6 «Освіта»	СКЗ*	0,7315	0,7424	0,7674	0,7653	0,7716	0,7812	0,7873	0,8021	0,8065	0,8346
	ранг	19	19	17	16	17	18	18	13	17	7

* - стандартизовані калібровані значення по відповідному блоку.

Оцінка конкурентоспроможності регіонів України

У національному рейтингу конкурентоспроможності 2013 Чернігівська область посідає 23 місце, піднявшись на одну позицію порівняно із попереднім роком.

За загальним Індексом конкурентоспроможності бал Чернігівської області (3,93) відповідає 93 місцю у глобальному рейтингу 148 країн світу. Регіон отримав такий же бал, як Молдова, але в той же час значно нижчий, ніж Росія і Грузія.

Серед сильних складових області – ефективність ринку праці, рівень розвитку фінансового ринку, інституції. Не сприяють підвищенню конкурентоспроможності області низькі результати з інновацій, вищої освіти та профпідготовки, ефективності ринку товарів – за всіма перерахованими складовими регіон знаходиться в «хвості» другої десятки національного рейтингу. Порівняно з 2012 роком у Чернігівській області зросли оцінки за 10 з 12 складових конкурентоспроможності. Найбільше зростання бальних оцінок відзначається за складовими «ефективність ринку товарів» (плюс 0,22 бала), «рівень розвитку фінансового ринку» (плюс 0,20 бала), «інфраструктура» (плюс 0,18 бала). Помітне зниження відбулося за ефективністю ринку праці (мінус 0,16 бала), проте вона залишилася в числі відносних конкурентних переваг регіону.

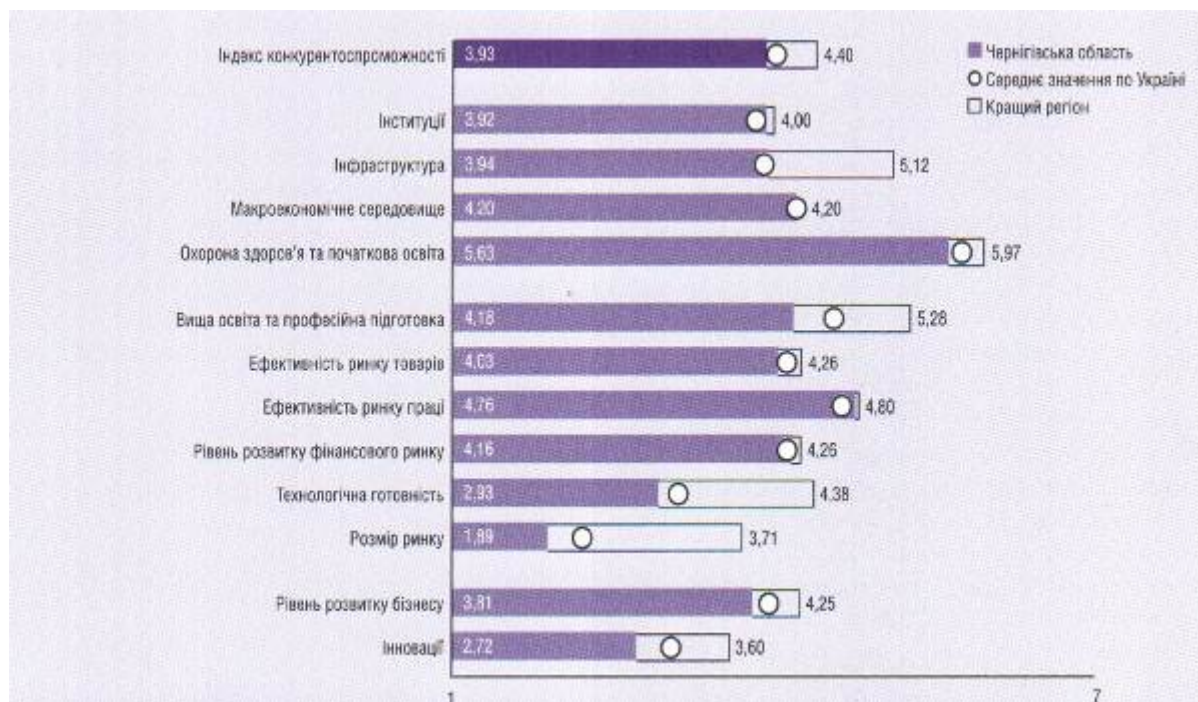

Рис. 10. Результати Чернігівської області за 12 складовими конкурентоспроможності

1.5. Внутрішньообласна диференціація соціально-економічного розвитку адміністративних територій

Область має суттєві розбіжності за показниками соціально-економічного розвитку адмінтериторій, причому співвідношення максимальних та мінімальних значень індикаторів економічного розвитку перевищує відповідні співвідношення соціальних індикаторів.

Таблиця 5

Внутрішньорегіональні розбіжності між районами та містами обласного значення

Найменування показника	2013 рік		
	максимальне значення	Мінімальне значення	співвідношення максимального та мінімального значень
1. Обсяг реалізованої промислової продукції на одну особу, гривень	45375,5 (Корюківський)	8,2 (Талалаївський) ¹	5533,6
	63343,8 (м. Прилуки)	5123,8 (м. Ніжин)	12,4
2. Обсяг виробництва сільськогосподарської продукції на 100 гектарів сільськогосподарських угідь (по сільгосппідприємствах), гривень на гектар	847372 (Бахмацький)	359224 (Ріпкинський)	2,4
3. Обороти роздрібної торгівлі (за всіма каналами реалізації) на одну особу, гривень	23448,2 (Бахмацький)	3341,2 (Ічнянський)	7,0
	26493,5 (м. Ніжин)	16723,1 (м. Прилуки)	1,6

Найменування показника	2013 рік		
	максимальне значення	Мінімальне значення	співвідношення максимального та мінімального значень
4. Обсяг капітальних інвестицій на одну особу, гривень	5689 (Прилуцький)	403 (Сосницький)	14,1
	3985 (м. Прилуки)	779 (м. Ніжин)	5,1
5. Обсяг введеного в експлуатацію житла у розрахунку на 10 тис. населення, м ² загальної площі	3688,2 (Козелецький)	222,9 (Срібнянський)	16,5
	3320,3 (м. Чернігів)	684,9 (м. Прилуки)	4,8
6. Обсяг доходів місцевих бюджетів без трансфертів (загальний і спеціальний фонд) на одну особу, гривень	2552,22 (Варвинський)	794,17 (Куликівський)	3,2
	1958,12 (м. Прилуки)	1192,72 (м. Ніжин)	1,6
7. Розмір середньомісячної заробітної плати працівників, гривень	3224 (Варвинський)	1911 (Коропський)	1,7
	3494 (м. Прилуки)	2540 (м. Чернігів)	1,4
8. Співвідношення чисельності пенсіонерів до середньооблікової чисельності працюючих, % ²	250,0 (Ріпкинський)	100,1 (Варвинський)	2,5
	159,3 (м. Ніжин)	82,3 (м. Чернігів)	1,9

¹ - у Срібнянському районі відсутня реалізація промислової продукції;

² - дані по мм. Ніжин, Прилуки - разом з районами

Проаналізувавши 8 індикаторів соціально-економічного розвитку районів та міст обласного значення у 2013 році серед районів найбільш благополучним визначено Варвинський район, який має найкращі значення за трьома показниками.

Серед міст обласного значення за більшістю показників має найкращі значення місто Прилуки.

1.6 Основні планувальні документи території

Базовим планувальним документом території регіону є Схема планування території Чернігівської області, розроблена ДП УДНДІПМ «Діпромисто» імені Ю.М. Білоконя і затверджена рішенням сесії обласної ради від 28 вересня 2012 року.

Пропозиції Схеми планування сформовані на розрахунковий строк, що складає 20 років (до 2031 р).

Вирішення існуючих в області проблем, а також стратегічні завдання по забезпеченню модернізації регіоноформуючих галузей області визначили пріоритетні напрями розвитку господарства Чернігівщини:

а) комплексне оновлення виробництва на сучасній науково-технологічній основі, за рахунок:

- переходу на енергозберігаючі та ресурсозберігаючі технології, насамперед у добувній, хімічній та нафтохімічній промисловості, металургії та обробленні металу, машинобудуванні, харчовій промисловості, сільському господарстві, транспорті, які є найбільшими споживачами енергоресурсів;

- підвищення конкурентоспроможності виробництва і відповідно

покращення результативності та структури експортного потенціалу області;

б) створення сучасної виробничої, транспортної та фінансової інфраструктури, як основи перспективного розвитку господарства Чернігівської області;

в) посилення соціальної спрямованості економічного зростання, як стратегічної мети трансформаційних процесів в регіоні;

г) зменшення існуючих територіальних диспропорцій у рівні соціально-економічного розвитку Чернігівської області.

Схемою планування визначені принципові рішення по основних напрямках господарського і територіального розвитку регіону.

Виконаний в рамках даного проекту прогноз чисельності населення області та його статеві-вікової структури на період до 2031 року враховує можливе економічне зростання, активне проведення заходів демографічної політики на державному та регіональному рівнях і передбачає уповільнення темпів скорочення чисельності населення.

Пріоритет у господарстві області на перспективу надається невиробничій сфері, питома вага якої збільшиться з 52,5 % до 62,0 % від загальної кількості зайнятих. Чернігівщина розвиватиметься як соціально-культурний та туристичний центр. При цьому, у перспективі вона збереже статус індустріально-аграрного регіону, спеціалізованого на харчовій, легкій та деревообробній промисловості,

інноваційному (в перспективі) машинобудуванні та високоіндустріалізованому сільському господарстві. Крім іншого, у Чернігівській області будуть активно формуватись нові господарські функції, пов'язані з розбудовою транспортної та прикордонної інфраструктури.

Для вирівнювання територіальних диспропорцій, поряд з промисловими вузлами, що склалися: Чернігівський, Прилуцький та Ніжинсько-Носівський, передбачається розвиток перспективних Бахмацького та Щорсько-Корюківського промислових вузлів.

На першому етапі реалізації прогностичної моделі розвитку господарства області основними напрямками вдосконалення структури та

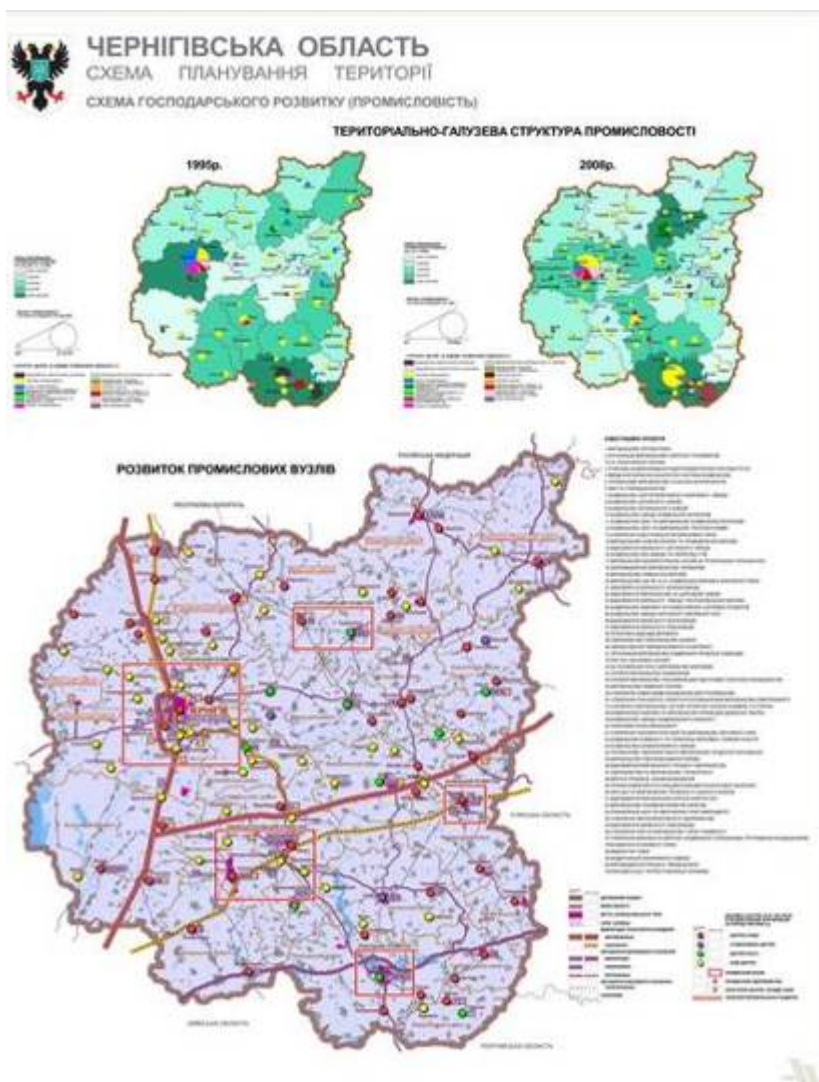

Рис. 11. Схема промислового районування території області

територіальної організації господарського комплексу є такі:

1. Ефективне використання існуючого природно-ресурсного потенціалу території області.
2. Максимальне використання сприятливого транспортно-географічного положення Чернігівської області та високої транзитивності її території.
3. Зменшення територіальних диспропорцій у рівні соціально-економічного розвитку внутрішньообласних регіонів.
4. Покращення інвестиційного клімату в регіоні, підвищення рівня інвестиційної привабливості перспективних для області галузей господарства.

Спираючись на комплексну оцінку території Схемою виділено окремі частини території з рекомендованими режимами господарської діяльності, а саме:

I. Зона переважно містобудівного розвитку (урбанізації);

1. Західна підзона – з центром в м.Чернігові;

2. Південно-Східна підзона – поліцентрична, з центрами в містах Чернігів, Ніжин, Прилуки;

3. Північно-Східна підзона – біцентрична, з центрами в м. Щорс та м. Корюківка.

II. Зона переважно сільськогосподарського використання.

III. Зона переважно рекреаційно-туристичного використання.

Крім вищевказаних головних функціональних зон області встановлені зони з особливостями, які є додатковими до основного режиму використання території:

- зона впливу міжнародних транспортних коридорів;
- зона прикордонної активності;
- зона пріоритетного розвитку.

Перспективне планувальне районування області здійснено з урахуванням оцінки рівня розвитку

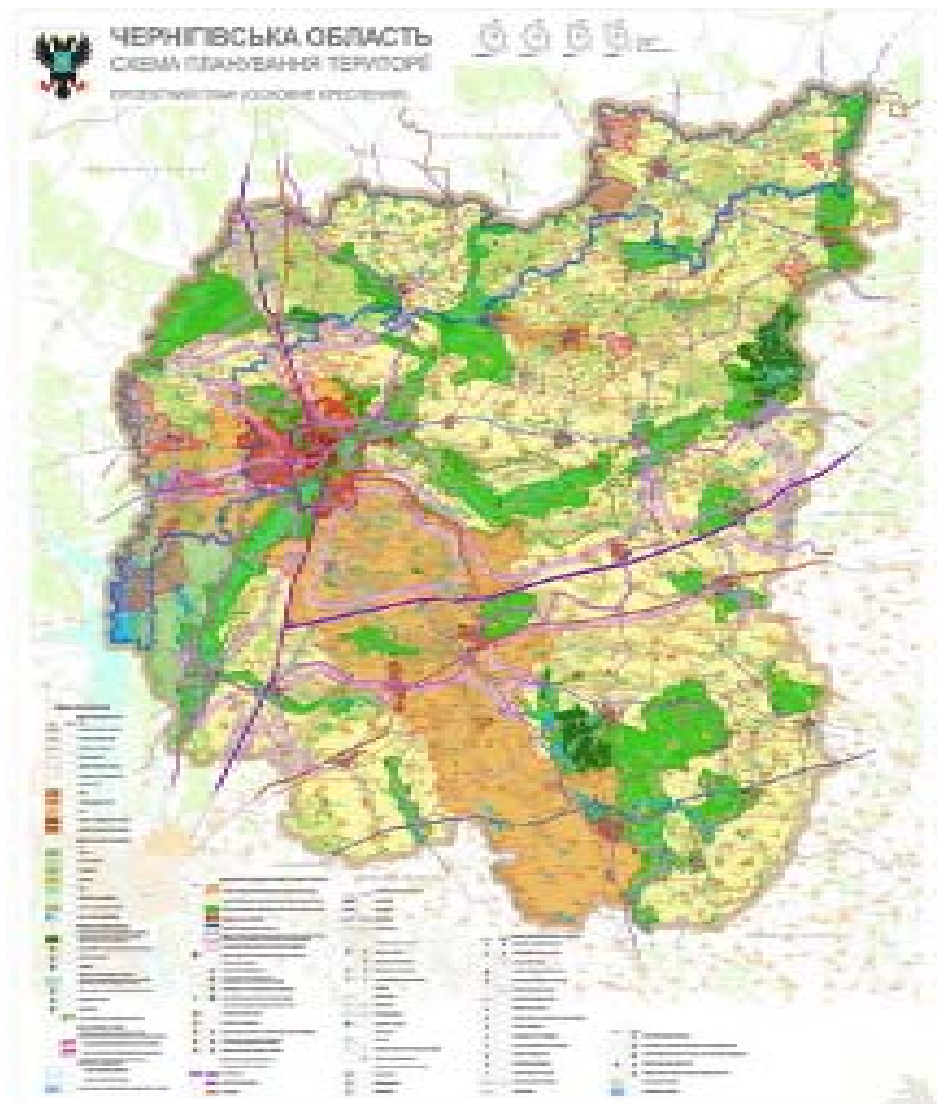

Рис. 12. Основна схема функціонального зонування території області

адміністративно-територіальних одиниць першого порядку (таксонів) за соціально-економічними, містобудівними та ресурсними показниками. Таксони наближені за якісними показниками, об'єднані в економічно збалансовані територіальні групи (планувальні райони), в межах яких може бути відтворена бажана функціонально-просторова єдність поселень і створюються умови для формування територіальних систем з більш ефективною організацією виробництва та розселення населення. Таким чином, на території області виділено п'ять планувальних районів – міжрайонних систем розселення (МСР):

- Чернігівська МСР (включає Чернігівський, Городнянський, Куликівський, Козелецький, Ріпкинський райони);
- Ніжинська МСР (включає Ніжинський, Бахмацький, Бобровицький, Борзнянський, Носівський райони);
- Прилуцька МСР (включає Прилуцький, Варвинський, Ічнянський, Срібнянський, Талалаївський райони);
- Новгород-Сіверська МСР (включає Новгород-Сіверський, Коропський, Семенівський райони);
- Щорсько-Корюківська МСР (включає Щорський, Корюківський, Менський, Сосницький райони).

1.7 Значення м. Чернігова для регіону в економічному вимірі

Місто, як обласний центр, є важливим у структурі економіки. Частковим свідченням цього є порівняльний аналіз.

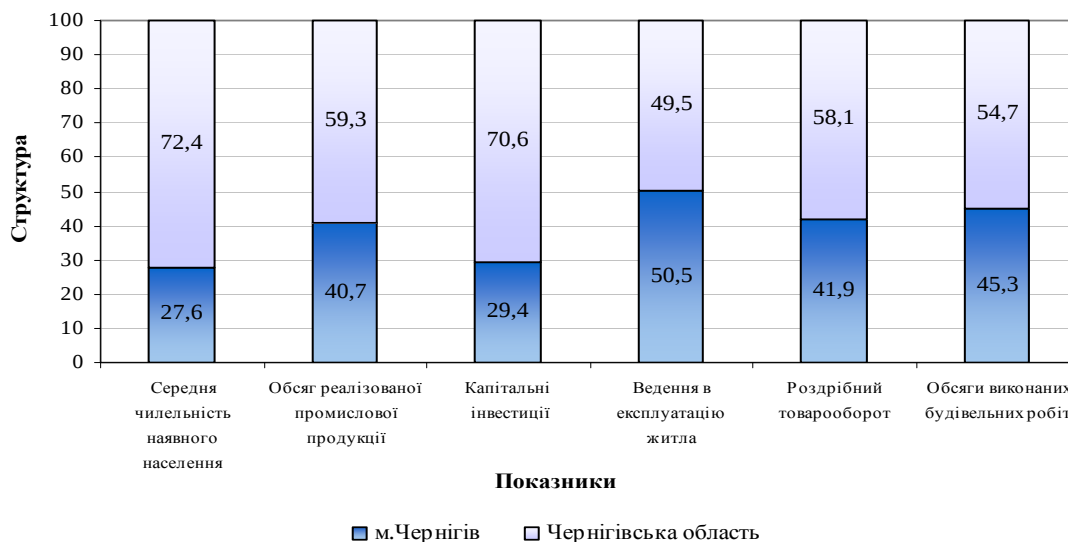

Рис. 13. Місце Чернігова у соціально-економічному житті області (за 2013 рік)

При тому, що кількість населення Чернігова складає менше 30 % від населення області, місто забезпечує понад 40,0 % обсягу реалізованої промислової продукції та роздрібного товарообороту, поглинає майже третину інвестицій, які надходять для оновлення капіталу. Половина прийнятого в експлуатацію житла (50,5 %) також припадає на Чернігів.

Крім цього, у обласному центрі зосереджено значний інтелектуальний капітал, який є основою науково-технічного та інноваційного розвитку, зокрема 7 з 18 вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації по області, 2 із 4 закладів III-IV рівня акредитації.

1.8 Чернігівська область у міжнародному вимірі: порівняльний аспект

Порівнюючи основні соціально-економічні показники 2012 року Чернігівської області з регіонами інших країн, які належать до спільної типології (зокрема), варто зазначити наступне.

Чернігівщина серед вищезазначених територій 3-тя за площею та 5-та за кількістю населення. Останнє місце посідає за рівнем валового регіонального продукту (ВРП) на 1 особу, причому відповідний показник (2,8 тис. дол. США) у 3,3 рази менший, ніж у Люблінського воєводства Республіки Польща (9,18 тис. дол. США).

Четверте місце область серед цієї групи регіонів має за обсягом експорту товарів (542,8 млн дол. США), який у 9,3 рази менший обсягу експорту Гомельської області (5057,1 млн дол. США), хоча при цьому на 30% перевищує показник Брянської області (418,4 млн дол. США).

Показник імпорту товарів до Чернігівської області серед територій, що порівнюються, найнижчий і становить 545,1 млн дол. США, що у 2,3 рази менше за передостаннє місце (Брянську область), та у 9,7 рази менше за Гомельську область (5291,3 млн.дол.США), що посідає перше місце.

За рівнем безробіття Чернігівська область (9,8%) поступається Гомельській та Брянській областям (0,7% та 5,1% відповідно), випереджаючи при цьому Люблінське та Підкарпатське воєводства (10,5% та 13,2% відповідно).

Таблиця 6

Основні соціально-економічні показники Чернігівської області, Республіки Польща, Республіки Білорусь та Російської Федерації*

	Площа, км ²	Кількість населення, тис. осіб	Валовий регіональ- ний продукт, тис. дол. США на 1 особу (розрах.)	Експорт, млн дол. США	Імпорт, млн дол. США	Рівень безробіття (за методо- логією МОП)
Україна						
Чернігівська область	31 865	1069,3	2,8	542,8	545,1	9,8%
Республіка Білорусь						
Гомельська область	40 400	1425,5	4,9	5 057,1	5 291,3	0,7%
Російська Федерація						
Брянська область	34 857	1242,6	5,74	418,4	1 233,3	5,1%

Республіка Польща						
Люблінське воєводство	25 122,5	2156,2	9,18	1 742	1 239	10,5%
Підкарпатське воєводство	17 845,7	2128,5	8,96	3 079	2 432	13,2%

**Інформацію взято за 2012 рік для співставлення показників*

Проміжні висновки:

1. *За структурою економіки Чернігівщина відноситься до промислово-аграрного типу економіки.*

2. *За типологізацією по рівню розвитку Чернігівську область віднесено до регіонів з низьким рівнем, уповільненням та з найсерйознішими проблемами розвитку.*

3. *В останні роки у рейтингах України область поліпшує свої позиції за індексом людського розвитку та оцінкою конкурентоспроможності.*

4. *Перевагами географічного розташування області є невелика відстань від столиці України та розміщення на кордоні трьох держав.*

5. *Область є однією з найбільших в Україні за площею, проте найменш заселеною.*

6. *Область має суттєві розбіжності за показниками соціально-економічного розвитку адмінтериторій, причому співвідношення максимальних та мінімальних значень індикаторів економічного розвитку перевищує відповідні співвідношення соціальних індикаторів.*

7. *Область має асиметричну систему розселення – 12 районів області віддалені від обласного центру на відстань понад 100 км, а 2 райони (Срібнянський і Талалаївський) – понад 200 км.*

8. *Низька урбанізація та щільність населення периферійних районів створює додаткові проблеми регіонального розвитку, пов'язані з обмеженістю трудових ресурсів на цих територіях та розпорошення установ та закладів, що надають послуги місцевому населенню.*

2. ПРИРОДНІ РЕСУРСИ ОБЛАСТІ

2.1 Земельні ресурси та ґрунти

Земельний фонд області складає 3190,3 тис. га, з яких 2068,4 тис. га (64,8 %) зайнято сільськогосподарськими угіддями.

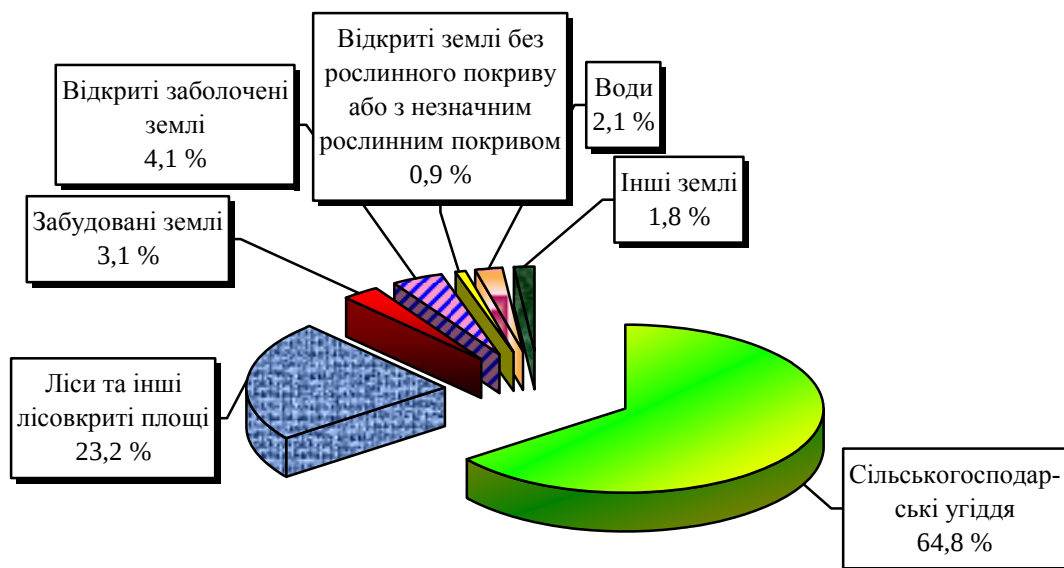

Рис. 14. Структура земельного фонду

Структура земель за попередні чотири роки майже не змінилася і використання земель за цільовим призначенням свідчить про високе антропогенне навантаження на земельні ресурси.

Територія Чернігівщини відноситься до класу рівнинних, до типів мішанолісових і лісостепових, що зумовило значну строкатість ґрунтового покриття.

На Поліссі домінують моренно-зандрові, зандрові, терасові рівнини з дерново-підзолистими ґрунтами під сосновими та дубово-сосновими лісами. Поширені також сірі лісові, здебільшого розорані.

Заплавні лучно-болотяні комплекси характерні для долин Дніпра, Десни, Сноу та інших річок. Торфові болота займають 4,5% їх території.

В лісостеповій частині області поширені терасові малодреновані рівнини з чорноземами типовими і лучно-чорноземними ґрунтами; розчленовані лесові рівнини з чорноземами типовими й опідзоленими, які значною мірою розорані.

Загалом експлікація ґрунтів сільськогосподарських угідь області включає 253 ґрунтові відміни, які об'єднують в 10 агровиробничих груп. Дерново-підзолисті ґрунти займають 30% орних земель (432,5 тис. га), сірі лісові та дернові ґрунти – 19% (277,8 тис. га), темно-сірі ґрунти та чорноземи опідзолені – 13% (189,9 тис. га), чорноземи типові, лучно-чорноземні та лучні ґрунти – 38% (540,6 тис. га).

Незважаючи на значні генетичні відмінності між різними групами ґрунтів, для всіх них характерний понижений щодо їх типових ознак рівень природної родючості. Це пов'язане з їх легким гранулометричним складом, малогумусністю, підвищеною кислотністю, значною оглеєністю, засоленістю тощо. Як наслідок, вони мають нестійку структуру, низьку ємність вбирання, невисоку буферність, малу

насиченість ґрунтовими колоїдами, що призводить до погіршення водного, повітряного та поживного режимів ґрунту.

В цілому, відповідно до грошової оцінки ріллі, Чернігівщина разом з Житомирщиною має найбільшні землі в країні.

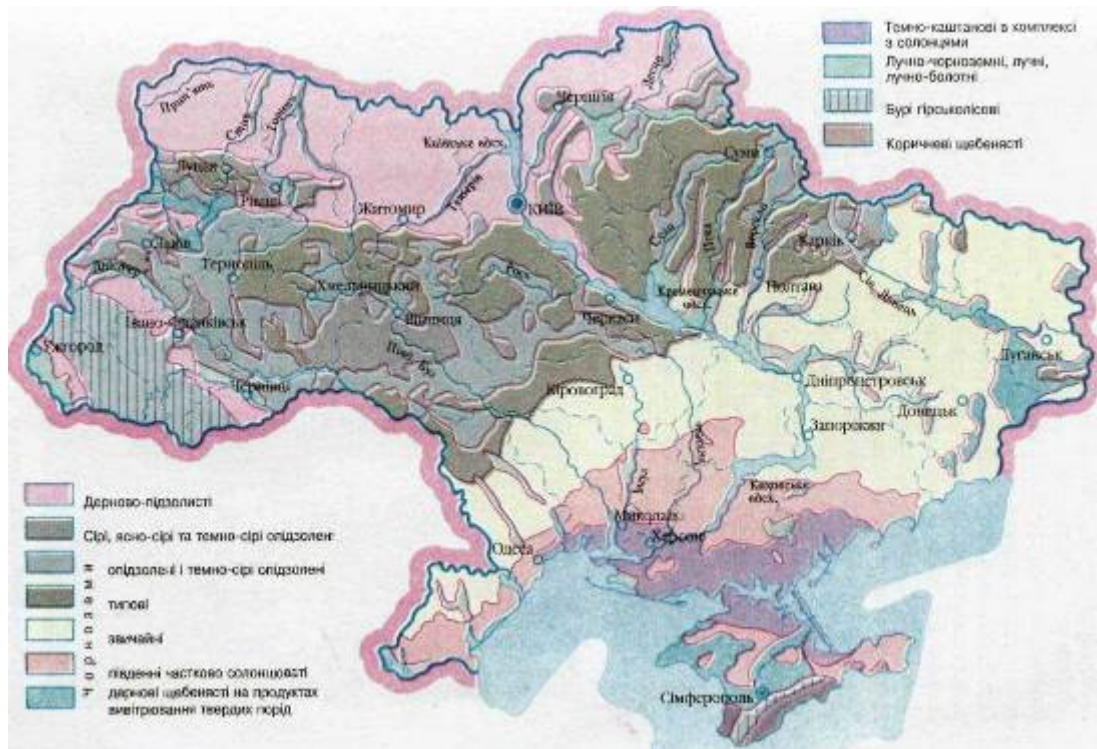

Рис. 15. Ґрунти України

2.2 Природні мінеральні ресурси

Чернігівська область не належить до регіонів з потужною мінерально-сировинною базою. Крім того, більшість наявних родовищ є незначними за запасами. Проте, слід відмітити, що регіону притаманна відносна різноманітність корисних копалин, які представлені практично всіма групами, за виключенням металічних. На території області розвідано понад 300 родовищ з 16 видів різноманітних корисних копалин.

Мінерально-сировинна база області на 50,9 % складається з корисних копалин паливно-енергетичного комплексу (нафта, газ, конденсат, торф); на 38,3 % – із сировини для виробництва будівельних матеріалів; 9,82 % – це прісні і мінеральні води; 0,9 % займають нерудні корисні копалини для металургії та бішофіт.

Корисні копалини паливно-енергетичної групи на території області представлені вуглеводневою сировиною та торфом.

Нафтогазоносні надра області приурочені до Дніпровсько-Донецької нафтогазоносної області. Територіально вони зосереджені переважно в південних районах області – Ічнянському, Прилуцькому, Варвинському, Талалаївському.

На даний час розвідано 25 родовищ вуглеводної сировини, більша частина яких комплексні, з них 14 – нафтові, 4 – газоконденсатні, 7 – нафтогазоконденсатні. У промисловій розробці перебуває 18 родовищ, на стадії розвідки – 1, підготовлено до промислового освоєння – 1 та законсервовано 5 родовищ.

Підраховані на 11 родовищах запаси вільного газу перевищують 8 млрд м³. Запаси розчиненого у нафті газу, підраховані на 20 родовищах, становлять більше 1,0 млрд м³.

Видобувні запаси нафти обліковуються на 22 об'єктах кількістю 12,354 млн т. Газовий конденсат підрахований на 11 родовищах у кількості 2,189 млн. т. Крім того, на території області розташовано 10 нафтогазоперспективних об'єктів, підготовлених до глибокого буріння, перспективні ресурси вільного газу яких (кат. С₃) оцінюються в 10,18 млрд м³, нафти – 8,16 млн т.

Для останніх років характерно скорочення обсягів видобування вуглеводневої сировини, що пов'язано перш за все з вичерпністю родовищ.

Торф'яні ресурси області перевищують 200 млн тонн. Кадастр торфових родовищ (за ГЕО 2000 р.) включає понад 200 родовищ.

Запаси торфу представлені практично на всій території області, проте основні сконцентровані в Козелецькому, Корюківському, Коропському, Менському, Сосницькому, Семенівському, Ріпкинському та Чернігівському районах. Зосереджені на території області поклади торфу низинного типу, із зольністю в межах 12-13% при середньому ступені розкладу 27-35%. Такі поклади торфу є цінною сировиною для промислового видобутку на добриво і паливо. Середня теплота згорання торф'яного палива: торф'яний брикет – 4100-4200 кКал/кг; кусковий торф – 3100 кКал/кг.

Балансові запаси торфу підраховані на 100 родовищах кількістю 64,065 млн т кат. А+В+С₁, та 17,726 млн т кат. С₂, з яких періодично розробляється 10 із запасами 11,584 млн. т. Протягом останніх років видобуток не перевищував 50 тис.т, що було пов'язано зі зниженим попитом на даний ресурс. У 2013 було видобуто 38,3 тис. тонн.

Також в області налічується 177 об'єктів, які не враховані балансом; з них 150 прогностні з ресурсами 118,08 млн. т, 25 – мають площу в межі промислової глибини до 10 га – 799 тис. т).

В області розвідано 2 родовища **сапропелю** на території Городнянського (Ковалівське) та Борзнянського (Степанівське) районів. Сумарні запаси підраховані по кат. С₂ становлять 60 тис. т. Родовища не залучались до розробки.

За даними Державної геологічної служби України попередньо розвідані балансові запаси **сирої бішофітової руди** складають 50960 тис. т (кат. С₂), перспективні ресурси – 301399 тис. т (кат. Р₁). Державним балансом на території області враховано лише 1 родовище – Новоподільське (Ічнянський район), на якому проводились роботи з геологічного вивчення та розвідки, проте до промислової розробки воно залучено не було.

Мінерально-сировинна база промисловості **будівельних матеріалів** області безпосередньо представлена крейдою

будівельною, глиною тугоплавкою, пісками кварцовими і будівельними та цементною, керамзитовою, цегельно-черепичною сировиною. Розвідано 121 родовище і 3 об'єкти обліку з 7 видів будівельних корисних копалин, з яких до розробки залучалось 24 родовища і 1 об'єкт обліку.

На території області **крейдянні породи** досить розповсюджені, проте на денну поверхню вони виходять лише у північно-східній частині регіону. Підраховані запаси на 6 родовищах і становлять понад 30 млн т.

Цементна сировина на території області представлена покладами крейди та суглинків (територія Новгород-Сіверського району), сумарні запаси яких складають понад 300 млн т. На Новгород-Сіверському цементної сировини протягом тривалого часу вівся видобуток крейди та суглинків (протягом останніх років видобуток не перевищував 15 тис. т крейди та 10 тис. м³ суглинків), у 2013 році крейда не видобувалась.

Запаси **глини тугоплавкої** підраховані на 3 родовищах (територія Ріпкинського району) в кількості 1229 тис.т. До розробки вони не залучались.

Скляна сировина на території Чернігівської області представлена кварцовими пісками. Розвідані запаси представлені 2 родовищами на території Ріпкинського району – Папернянським та Грибово-Руднянським, які на даний час залучені до промислової розробки. Балансові запаси складають понад 10 млн.т. У 2013 році видобуток піску склав 266,0 тис.тонн.

Досить потужні також запаси **будівельних пісків**. Державним балансом піски будівельні були враховані на 11 родовищах в кількості понад 100 млн м³, з яких у 2013 році до розробки було залучено 2. Видобуток склав 7,0 тис. м³.

Сировина для цегельно-черепичного виробництва на території області представлена неогеновими та четвертинними суглинками і глинами, родовища яких широко розповсюджені в південній частині, і значно менше – в північній. Державним балансом на території області враховано 99 родовищ цегельно-черепичної сировини з запасами 88,0 млн. м³.

Чернігівська область в геоструктурному відношенні розташована в межах Дніпровсько-Донецького артезіанського басейну. Основні водоносні горизонти **питних і технічних підземних вод** приурочені до осадових відкладів четвертинних, неогенових, палеогенових, верхньо- та нижньокрейдяних горизонтів. Розвідані та взяті на облік балансові експлуатаційні запаси питних і технічних підземних вод на 11 родовищах, які включають 29 ділянок з експлуатаційними запасами у кількості 521,04 тис. м³/добу за категоріями А+В+С₁ та 69,3 тис. м³/добу – за категорією С₂. Щорічно з надр області видобувається близько 80 тис. м³/добу.

На території області розвідано і взято на облік балансові експлуатаційні запаси **мінеральних підземних вод** по 3 родовищах, що включають 3 ділянки мінеральних підземних вод, з них розроблялись 2. Балансові експлуатаційні запаси родовищ складають 426,0 м³/добу за сумою категорій А+В+С₁. Мінеральні води, що розробляються, відносяться до типу маломінералізованих без специфічних компонентів і властивостей. У 2013 році видобуток склав 80,0 м³/добу.

Агрохімічна сировина на території області представлена покладами **фосфоритів**, які розповсюджені, в основному, в північних і північно-східних районах. Всього на території області виявлено 39 площ та рудопроявлень, які заслуговують детального вивчення. Сума прогнозних ресурсів фосфоритів області

становить понад 240 млн. тонн. Єдиним в області родовищем фосфоритів, на якому проводились роботи з геолого-економічної оцінки, є Кролевецьке (Розльотське), що знаходиться у Коропському районі, запаси якого оцінюються в кількості майже 3,0 млн. т в концентраті та 8,0 млн. т в руді.

Станом на 01.01.2014 на користування надрами області було видано 63 спеціальні дозволи, з яких:

- 14 – на геологічне вивчення надр, в тому числі дослідно-промислову розробку родовищ корисних копалин, з яких 13 на розвідку родовищ прісних підземних вод, 1 – на родовище вуглеводневої сировини;

- 47 – на видобування корисних копалин (промислову розробку родовищ), з яких 18 дозволів – на розробку родовищ вуглеводневої сировини, 9 – торфу, 6 – суглинки та глини, 5 – вод прісних, 2 – піску кварцового, 1 – цементну сировину, 2 – вод мінеральних, 2 – на пісок;

- 2 – на будівництво та експлуатацію підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин (для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захоронення шкідливих речовин та відходів).

2.3. Водні ресурси та водозабезпеченість території області

Чернігівська область характеризується розвинутою гідрографічною мережею. За питомими середніми місцевими ресурсами річкового стоку у порівнянні з іншими областями Чернігівська область входить в п'ятірку найбільш забезпечених областей.

Всього на території області протікає 1570 річок загальною довжиною 8369 км. Відповідно до класифікації річок України, це 2 великих річки – Дніпро (124 км в

межах області) та Десна (505 км в межах області), 8 середніх – Сож, Трубіж, Супой, Удай, Судость, Сейм, Снов, Остер (загальна протяжність 723 км) та 1560 малих річок (загальна протяжність 7017 км). Серед малих річок 160 мають довжину більше 10 км.

Річки мають змішаний тип живлення, переважно атмосферний з помітною участю ґрунтових вод. В загальному об'ємі

річкового стоку частка снігового живлення становить біля 50 %, дощового – 30 %, підземного – 20 %.

Частина малих річок повністю або частково є магістральними каналами меліоративних систем і зарегульовані шлюзами-регуляторами.

Територія області характеризується наявністю великої кількості заплавних озер. Майже всі вони знаходяться у річкових долинах – у заплавах річок та низьких надзаплавних терасах. Переважна більшість озер невеликі за площею водної поверхні – до 10 га. На території області розташовано 1324 озера загальною площею водного дзеркала 6524,6 га. З них 124 озера знаходиться у басейні р. Дніпро, загальною площею водного дзеркала 952,6 га та 1200 озер – у басейні р. Десна, загальною площею водного дзеркала 5572,0 га.

Станом на 01.01.2014 у Чернігівській області налічується 24 водосховища, загальною площею водного дзеркала 2200,7 га і об'ємом 47,96 млн м³ та 1839 ставків загальною площею водного дзеркала 8469,1 га, в яких зарегульовано 155,4 млн. м³ води.

Загалом, рівень забезпечення області природними водами місцевого стоку становить 108,2 тис. м³/рік на 1 км² або 3,22 тис.м³/рік на одного мешканця.

Таблиця 7

Рівень забезпечення області природними водами

Приток, км ³		Місцевий стік, км ³		Загальні ресурси, км ³		Питомі середні місцеві ресурси тис. м ³ (на 01.01.2014)	
середній 50%	дуже мало-водний 95%	середній 50%	дуже мало-водний 95%	середній 50%	дуже мало-водний 95%	на 1 км ²	на одну особу
26,12	17,35	3,45	1,91	29,57	19,26	108,2	3,22

2.4 Лісові ресурси

Чернігівська область за показником лісистості (20,7 %) знаходиться на позиціях вище середнього рівня серед регіонів України.

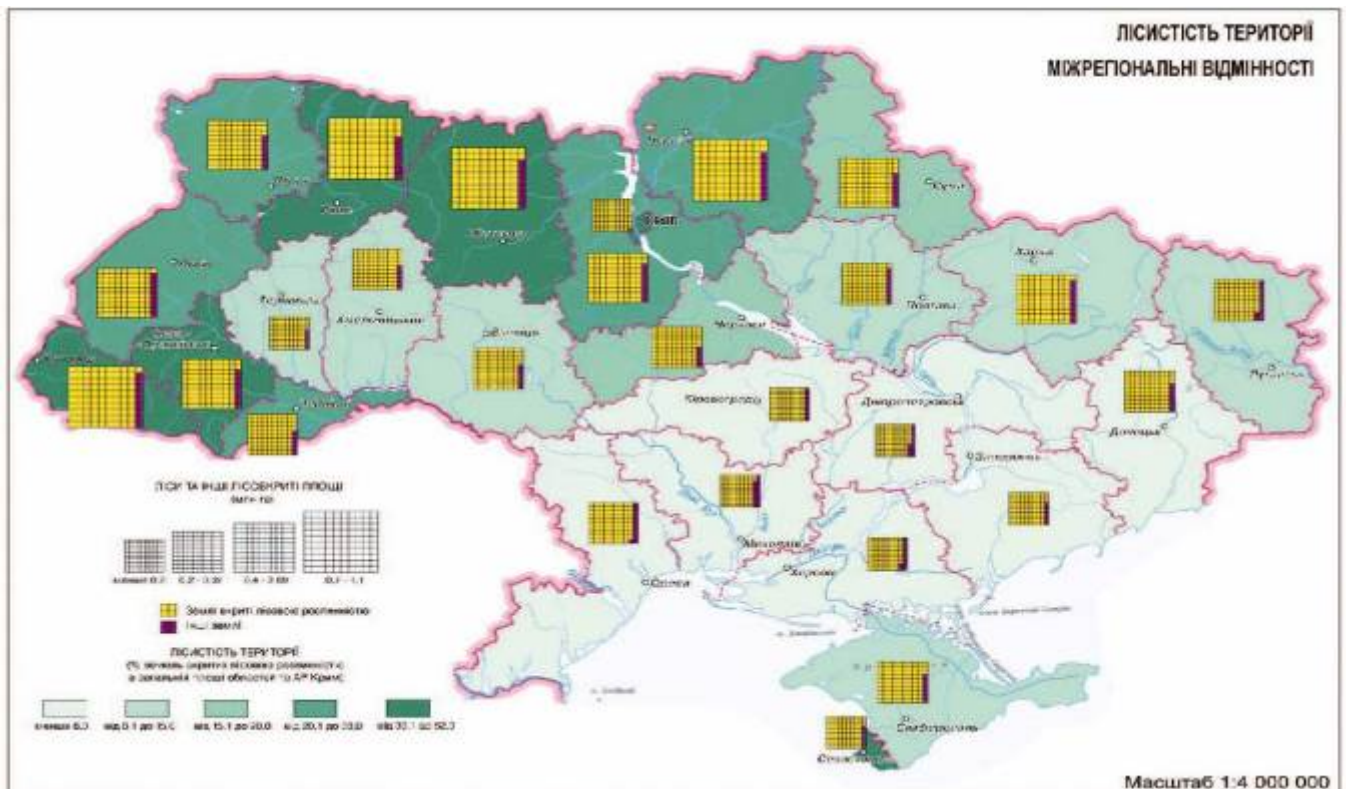

Рис. 16. Лісистість території України

Площа земель лісового фонду складає 739 тис. га, у тому числі вкритих лісовою рослинністю – 659,9 тис. га.

Лісистість території області розподіляється нерівномірно і коливається від 37-41 % в північних районах до 8-11 % у південних. У породному складі лісів області переважають хвойні насадження. Основною лісоутворюючою породою лісів Чернігівщини є сосна звичайна. Загальний запас деревостанів становить 175,4 млн. куб. метрів. Середній запас на 1 га лісовкритих площ становить 268 м³.

Ліси є основним джерелом заготівлі деревини. В середньому щорічно заготовлюється 1100 – 1500 тис. м³ деревини.

Таблиця 8

Основні показники розвитку лісової галузі

Назва показника	2009	2010	2011	2012	2013
Заготівля деревини, тис. м ³	1132,9	1237,9	1533,7	1534,4	1583,8
Відтворення лісів, тис. га	4,3	3,4	4,0	4,1	4,1

Відновлення лісів області відбувається переважно за рахунок створення лісових культур на площах після суцільних рубок, лісорозведення – на площах, які непридатні для сільськогосподарського використання: в ярах, на пісках, навколо річок та водойм.

2.5 Історико-культурний та природно-рекреаційний потенціал.

Чернігівська область відноситься до регіонів, що мають значний історико-культурний потенціал.

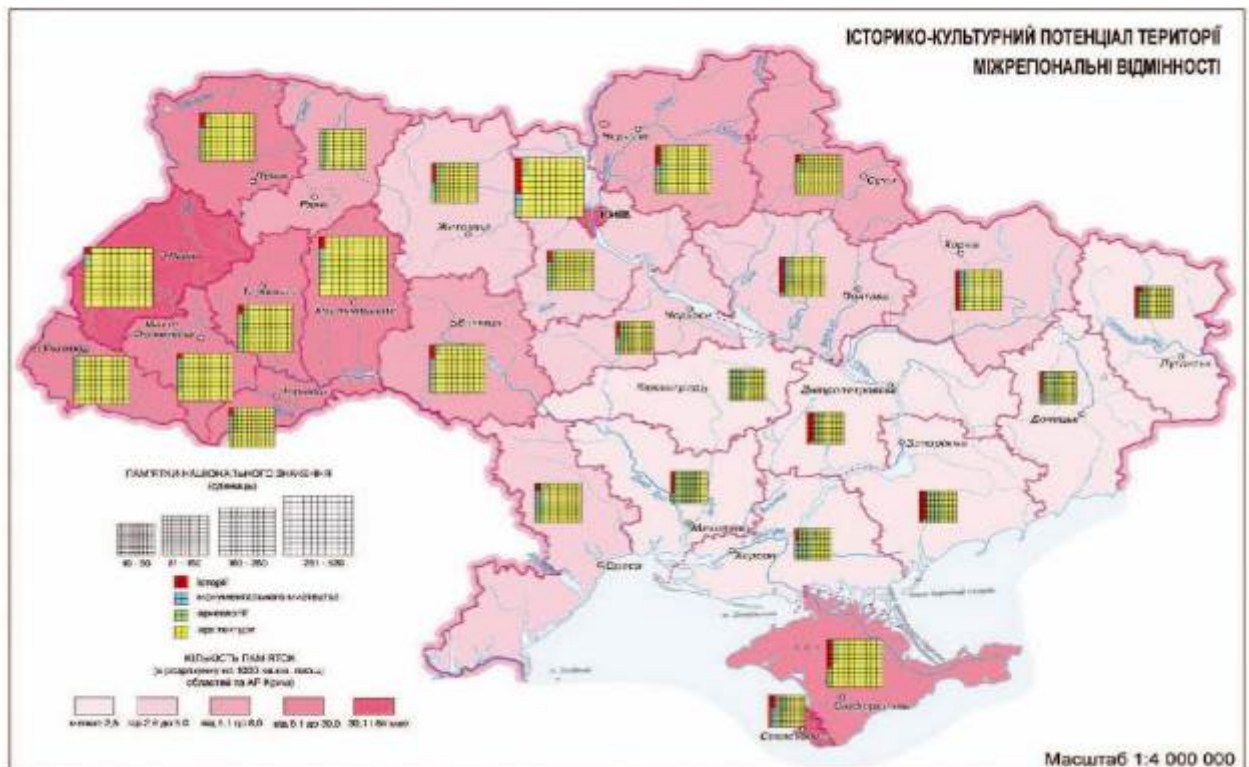
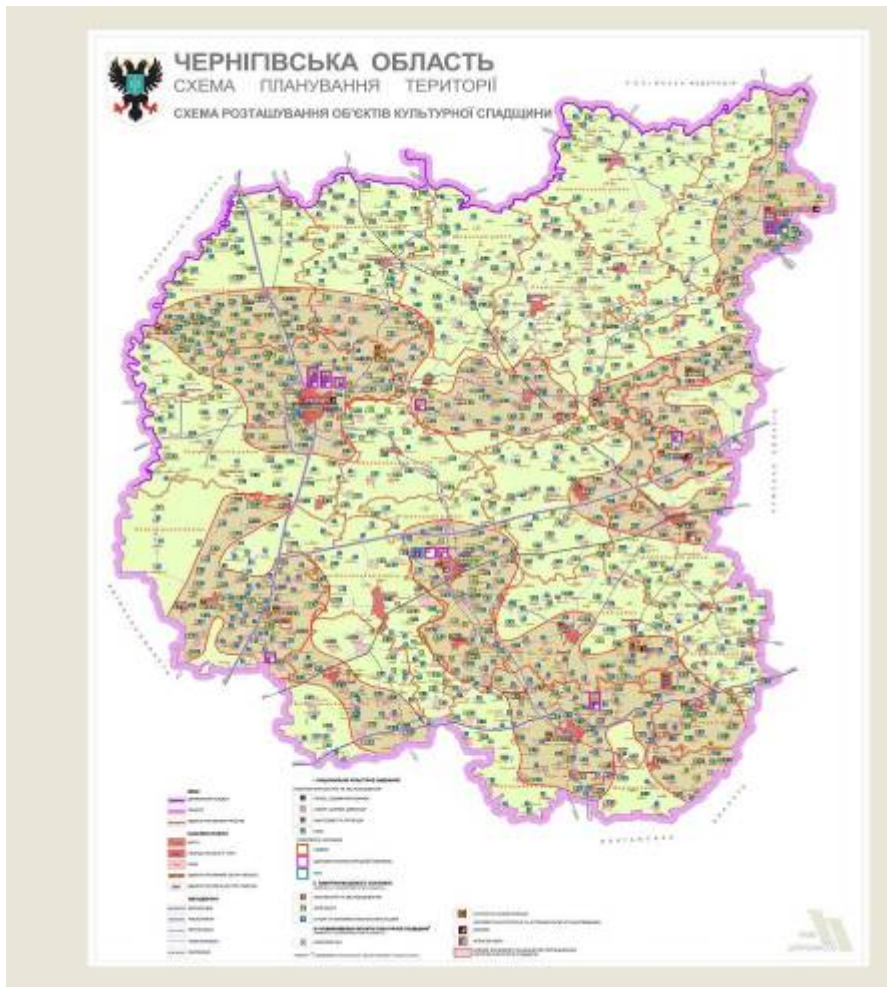

Рис. 17. Історико-культурний потенціал територій. Міжрегіональні відмінності

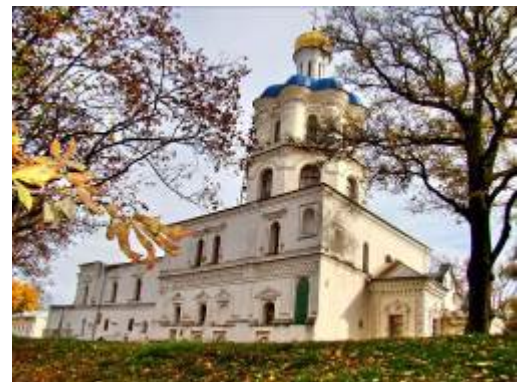
До Державного реєстру пам'яток культурної спадщини у Чернігівській області включено 2115 пам'яток, з них національного значення – 1774 (археології – 1723, історії – 50, монументального мистецтва – 1), місцевого значення – 341 (археології – 326, історії – 14, монументального мистецтва – 1). У 2014 році підготовлено та подано до Міністерства культури України для включення до реєстру ще 42 пам'ятки культурної спадщини.

Рис. 18. Схеми розташування об'єктів культурної спадщини області

На державному обліку в області перебуває 310 пам'яток містобудування та архітектури, садово-паркового мистецтва, з них 135 – національного значення, 175 – місцевого.

Найбільш популярними серед туристів та екскурсантів на території області є наступні туристичні об'єкти:

Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній» - один із головних туристичних об'єктів Чернігівщини та України. До його складу входять 29 унікальних пам'яток архітектури та історії, 6 з яких домонгольського періоду і вважаються одними з найдавніших у Східній Європі. Ці пам'ятки включені до попереднього Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. У складі заповідника: найдавніший храм Київської Русі — Спаський собор (поч. XI ст.); один з найбільших у Європі курганний некрополь (IX-X ст.); визначна пам'ятка печербудівництва — Антонієві печери (XI-XVIII ст.); унікальна колекція іконопису (XVII-XIX ст.) пам'ятки писемності і книгодрукування (XVII-XIX ст.).

Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця» в м.

Батурин Бахмацького району включає безцінні пам'ятки історії, архітектури, культури, археології і природи: палацово-парковий ансамбль К.Розумовського (кін. XVIII ст. – поч. XIX ст.), Будинок генерального судді В.Кочубея з парком (кін. XVII – поч. XVIII ст.), Музей археології Батурина, Воскресенську церкву усипальницю гетьмана К.Розумовського (кін. XVIII ст. – поч. XIX ст.), Микола-Крупицький монастир, Цитадель Батуринської фортеці, Могилу П.І.Прокоповича – основоположника вітчизняної науки про бджільництво, винахідника рамкового вулика, інші.

Національний історико-культурний заповідник «Качанівка» в с. Качанівка Ічнянського району створено на базі дворянської садиби кінця XVIII – поч. XX ст.: архітектурний комплекс, на чолі якого палац, парк з захоплюючими краєвидами, з найбільшим в паркобудівній практиці України водним плесом; меморіальні місця, пов'язані з перебуванням в садибі відомих особистостей (галявина Шевченка, дуб Гоголя, альтанка Глінки, могила-курган Григорія Честахівського), «романтичні» руїни. Унікальність Качанівки полягає в тому, що на території України вона є чи не єдиною комплексно збереженою пам'яткою своєї епохи.

Новгород-Сіверський історико-культурний музей-заповідник «Слово о полку Ігоревім» створено у 1990 р, як перший державний заклад в Україні, що вивчає перлину давньоруської літератури «Слово о полку Ігоревім». Заповідник розташований на території Спасо-Преображенського чоловічого монастиря, саме з якого вирушив у похід «на землю половецьку за землею Руську» князь Ігор Святославович. Основу

пам'яток заповідника складають: ансамбль різночасових споруд Спасо-Преображенського монастиря (XI –XIX ст.) з архітектурною домінантою – Спасо-Преображенським собором (кін. XVIII ст.). На Замковій горі розміщувався дитинець – резиденція новгород-сіверських князів XI-XIII ст. Також музею-заповіднику передані такі архітектурні пам'ятки міста: Успенський собор (XVII-XVIII ст.), Миколаївська церква (XVIII ст.), Тріумфальна арка (XVIII ст.), Торгові ряди та склади (кін. XVIII ст.)

Історико-археологічний музейний комплекс «Древній Любеч» було створено у 2008 році. Музейний комплекс включає 7 об'єктів археології, архітектури, історії та культури Київської Русі та доби українського національного Відродження. Любеч – одне з найдавніших міст на території України, яке вперше згадується у писемних джерелах у 882 році. Найцікавішими об'єктами музейного

комплексу є: Замкова Гора, печери святого Антонія Печерського та Кам'яниця наказного гетьмана України Павла Полуботка.

м. Козелець відомий пам'ятками архітектури, пов'язаними з родиною Розумовських. Серед них собор Різдва Богородиці, який можна сміливо назвати одним з найгарніших храмів у стилі українського барокко (XVIII ст.). Також увагу туристів привертають будинок полкової канцелярії Київського полку (XVIII ст.), садиба Дараганів з кам'яницею (XVIII ст.).

м. Ніжин – одне з небагатьох населених пунктів України, в якому майже повністю збереглась історична забудова центральної частини міста (XVII - XIX ст.). Серед найцікавіших пам'яток будівлі Поштової контори (XVIII ст.), старовинної аптеки (XVIII ст.), Гімназія вищих наук князя Безбородька (поч. XIX ст.), житлові будинки, культові споруди. 14 церков прикрашають місто на р. Остер.

Селище **Седнів** вперше згадується в 1068 р. як давньоруське місто-фортеця Сновськ і вважався однією з найукріплених фортець Київської Русі. В селищі збереглися залишки валів стародавнього городища, садиба чернігівського полковника Якова Лизогуба (XVII ст.), Воскресенська церква (кін. XVII ст.), дерев'яна церква святого Юра (Георгія) (XVII ст.), Кам'яниця Лизогубів (XVII ст.)

На території Чернігівської області розташована всесвітньовідома **Мезинська стоянка** стародавньої людини, на якій вперше в світі були знайдені унікальні зразки прадавнього мистецтва: найдавніші у світі ударні музичні інструменти з кісток мамонта, оздоблені орнаментом фігурки жінок-пташок, дві культові браслети.

Сосницький літературно-меморіальний музей О.П.Довженка в смт Сосниця знайомить з життєвим та творчим шляхом Довженка-митця. Меморіальна садиба включає в себе батьківську хату під солом'яною стріхою, клуню, погребню, колодязь з журавлем, ворота. Окрасою музею є також монументальна бронзова скульптура «Юний Сашко».

Історико-меморіальний музей Пантелеймона Куліша «Ганнина Пустинь» створений на території відродженої садиби Білозерських-Кулішів на хуторі Мотронівка Борзнянського району. Увагу відвідувачів привертають відтворені будівлі, ставок, сад, впорядкована територія, монументальні скульптури, могили подружжя.

На Чернігівщині зосереджений **природно-рекреаційний потенціал**, що робить область привабливою для залучення інвестицій та розвитку різних видів туризму.

Природно-заповідний фонд області налічує 663 об'єкти, які займають 7,7% території області.

Найбільш відомими природними об'єктами області є: Ічнянський та Мезинський національні природні парки, регіональний ландшафтний парк «Міжріченський», дендрологічний парк «Тростянець» та перспективний природний парк «Подесіння».

Наявні водні об'єкти, джерела мінеральних вод, лісовий фонд, різноманітна ландшафтна структура сприятлива для збалансованого розвитку різних напрямків рекреаційної діяльності.

В організації відпочинку особлива роль належить водним об'єктам. Мікрокліматичний комфорт,

мальовничий ландшафт берегів, заплавні території – все це сприяє тому, що водойми можна цілком вважати природними лікувальними місцевостями. Основна мета перебування туристів в Чернігівській області – отримання екскурсійних та лікувально-оздоровчих послуг.

Оздоровчі послуги надають санаторії області. Одним з найцінніших багатств санаторію «Остреч» (Менський район) є мінеральна вода та лікувальна торфогрязь. Особлива увага в санаторії надається профілактиці захворювань серцево-судинної системи та органів дихання. У санаторії «Десна» (Чернігівський район) особливу увагу приділяють профілактиці захворювань шлунково-кишкового тракту.

Чернігівський обласний дитячий протитуберкульозний санаторій «Зелений Гай» забезпечує санаторну реабілітацію дітей області із груп підвищеного ризику інфікування та захворювання на туберкульоз, здійснює загальнооздоровчі та спеціальні протитуберкульозні заходи. Чернігівський обласний багатопрофільний дитячий санаторій «Пролісок» на 200 ліжок розташований у Ніжинському районі і забезпечує санаторну реабілітацію дітей із захворюваннями органів дихання, органів травлення, нервової системи, кровообігу та інших. У санаторії функціонують водолікарня, кабінети лазеротерапії, магнітотерапії, грязелікування, електро- та світлолікування, лікувальної фізкультури, фітотерапії, масажу і т.д.

Проміжні висновки.

1. Сільськогосподарські угіддя займають 64,8% земель області. Відповідно до грошової оцінки ріллі Чернігівщина належить до регіонів з найбільш цінними землями.

2. За показником лісистості область знаходиться на позиціях вище середнього рівня серед регіонів України.

3. Для області характерна досить висока розвіданість території, і хоча більшість родовищ корисних копалин не значні за запасами, проте досить різноманітні і включають практично всі групи сировини, що є потенційно сприятливим для розвитку багатьох галузей економіки.

4. За забезпеченістю водними ресурсами, як поверхневими так і підземними, регіон посідає одне з провідних місць в країні

5. Чернігівська область відноситься до регіонів, що мають значний історико-культурний потенціал. Наявність унікальної історико-культурної спадщини та різноманітні рекреаційні ресурси створюють усі умови для розвитку туристичної галузі.

3. ДЕМОГРАФІЯ

Станом на 01.01.2014 на території Чернігівської області проживало 1066,8 тис. осіб (2,4 % населення України). За чисельністю населення вона посідає 20 місце серед інших областей.

За національним складом область відноситься до мононаціональних. Згідно даних останнього перепису населення українці становлять 93,5%.

Демографічна ситуація на Чернігівщині залишається складною як для області в цілому, так і для окремих її територій.

В області відбувається процес депопуляції населення як наслідок звуженого його відтворення, коли наступні покоління менш чисельні від попередніх. Найгостріше негативні процеси протікають у районах, де переважає сільське населення, оскільки саме стан його природного відтворення зумовлює кризову демографічну ситуацію в регіоні.

Порівняно з підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року кількість населення області зменшилася на 178,5 тис. осіб (або на 14,4%), в т.ч. міське на 6,3 % (45,2 тис. осіб), сільське на 27 % (133,3 тис. осіб). Щорічно кількість населення зменшувалась в середньому на 0,98 %. Враховуючи переважання чисельності міського населення (майже 60 %) та незначну порівняно чисельність сільського (384,8 тис. осіб), процес скорочення чисельності сільських жителів став незворотним.

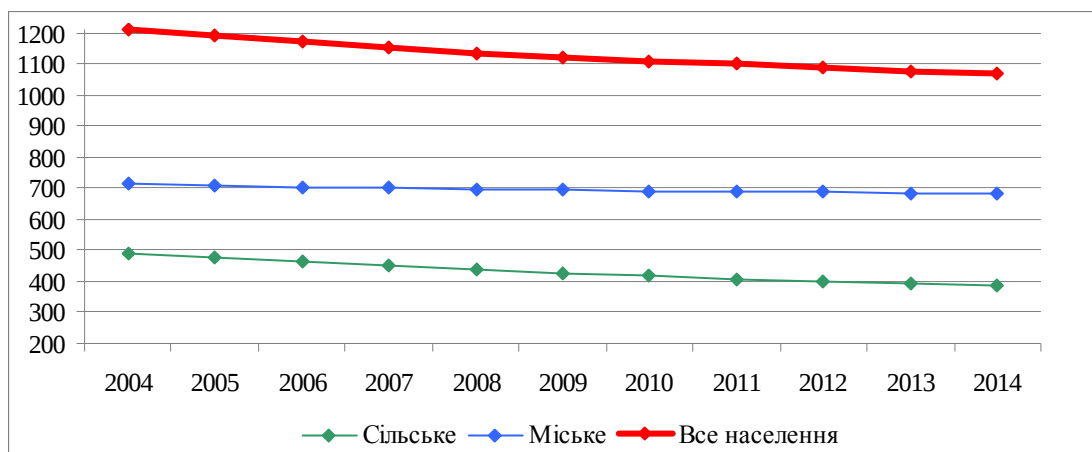

Рис. 19. Чисельність наявного населення області (на початок року)

Таке зменшення чисельності населення пов'язано в першу чергу з природним його скороченням. Так, за 2013 рік в області народилось 9,85 тис. осіб, померло – 19,9 тис. осіб. Природне скорочення становило 10,05 тис. осіб (-9,4 на 1000 населення). І хоча протягом останніх 10 років темпи втрат дещо уповільнилися, проте залишаються найвищими в Україні.

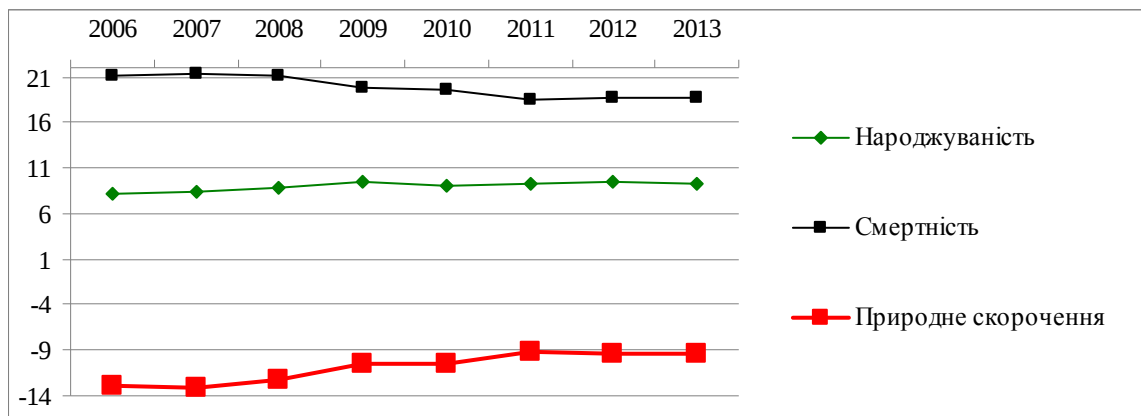

Рис. 20. Природне скорочення населення на 1000 осіб

У віковій структурі населення Чернігівщини домінують негативні тенденції, які зумовили найвищий в Україні рівень демографічної старості жителів області. Саме цей фактор є одним із найважливіших чинників, що гальмують процеси відтворення населення області.

На 1 січня 2014 р. середній вік жителів області становив 43 роки (у міських поселеннях – 41, в сільській місцевості – 46,6), по Україні – 40,6. Середній вік жінок (46) вищий, ніж чоловіків (39,5).

Область має регресивну вікову структуру населення. На 1 січня 2014 року частка наймолодшого населення області у віці 0–14 років становила 13,1% загальної кількості населення області, частка населення віком 15–64 роки, основного постачальника трудових ресурсів, – 68,2%, частка осіб у віці 65 років і старше в загальній чисельності населення області була найвищою в країні й становила 18,7% (в Україні – 14,8%, 69,9%, 15,3% відповідно). У перспективі слід очікувати зростання чисельності осіб похилого віку, оскільки у вікову групу 15–64 роки вступатимуть діти та підлітки, чисельність яких менша за групи населення, що вийдуть із неї.

У статевій структурі населення області переважають жінки. На початок 2014 р. їх питома вага складала 54,6%, а чоловіків – 45,4%. У розрахунку на кожну тисячу чоловічого населення припадало 1205 жінок. У різних вікових групах співвідношення неоднакове. У віковій групі 0–14 років більше осіб чоловічої статі: на початок 2014 року на 1000 хлопчиків налічувалося 956 дівчаток. Найбільш збалансована чисельність 34-річних чоловіків та жінок – на 1000 чоловіків припадало 997 жінок. З 35-річного віку починається стійке перевищення чисельності жінок над чисельністю чоловіків.

У віці 15-64 роки на 1000 чоловіків припадало 1074 жінки, 65 років і старшому – 2238.

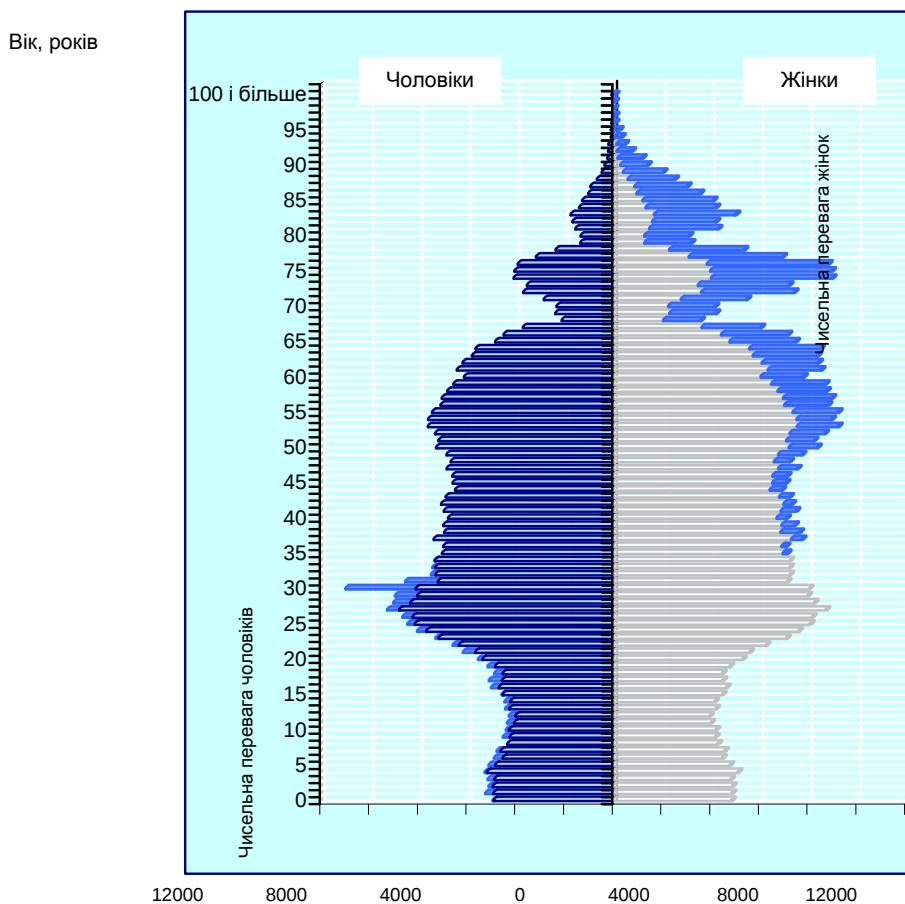

Рис. 21. Розподіл постійного населення за статтю та віком (на 1 січня 2014р., осіб)

Вікову структуру населення характеризує показник демографічного навантаження, який показує навантаження на суспільство та економіку невиробничим населенням.

На 1 січня 2014 р. на кожну тисячу населення віком 15–64 роки, основного постачальника трудових ресурсів, припадало 466 осіб у віці 0–14 років і старше 65 (в міських поселеннях – 381, а в сільській місцевості – 643). Цей показник вже тривалий час має регресивну структуру, особливо в сільській місцевості. Якщо в міських поселеннях показники навантаження дітьми (186) та людьми похилого віку (195) майже однакові, то в сільській місцевості показник навантаження населенням віком 65 років і старше більше ніж удвічі перевищує навантаження дітьми.

Вплив міграційного сальдо на зміни чисельності населення області та його структури в порівнянні з природним скороченням залишається незначним і характеризується переважно від’ємними тенденціями.

Таблиця 9

Міграція населення

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Міграційний приріст (скорочення) населення, осіб	-2700	-1400	-1100	-800	100	0	300	-700	-900

Таким чином, демографічна ситуація на Чернігівщині залишається найскладнішою в Україні й не може не викликати надзвичайно серйозного занепокоєння.

Проміжні висновки:

Демографічна ситуація в області є найгіршою в Україні та містить високі ризики для майбутнього розвитку територій, що пов'язано, головним чином, з від'ємним природним приростом населення, депопуляцією сільського населення, загостренням незбалансованості в співвідношенні між чоловіками та жінками, диспропорції вікових груп, що є стримуючим фактором у режимі відтворення населення, поступово призводить до скорочення чисельності осіб працездатного віку та зростання демографічного навантаження на суспільство та економіку регіону невиробничим населенням.

4. ТРУДОВІ РЕСУРСИ

4.1. Зайнятість населення

За окремими показниками ринку праці область належить до групи областей, що мають високий рівень економічної активності та зайнятості населення (понад 60%, що є вище або відповідає середньоукраїнському рівню).

Чисельність економічно активного населення регіону віком 15-70 років у 2013 році складала 521,8 тис. осіб, з яких 90,7 % були зайняті економічною діяльністю. Слід відмітити деяке його скорочення протягом останніх 5 років (на 18,2 тис. осіб або 3,4 %). Рівень економічної активності населення віком 15-70 років збільшився з 64,8 % у 2008 році до 66,8 % у 2013 році (на 2,0 в.п.).

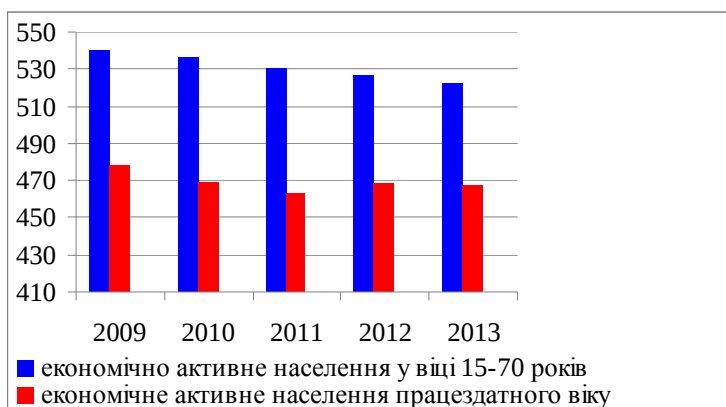

Рис. 22. Економічне активне населення області, тис. осіб

Аналогічно тенденція до скорочення відбулася і серед зайнятого населення віком 15-70 років. Так, за 2009-2013 роки чисельність зайнятого населення зазначеної вікової групи скоротилася на 6,4 тис. осіб (1,3 %). Рівень зайнятості за цей період збільшився на 2,3 в.п. (з 58,3 % за 2009 рік до 60,6 % за 2013 рік), а серед осіб працездатного віку – на 2,0 в.п. (з 64,2 % до 66,2 %).

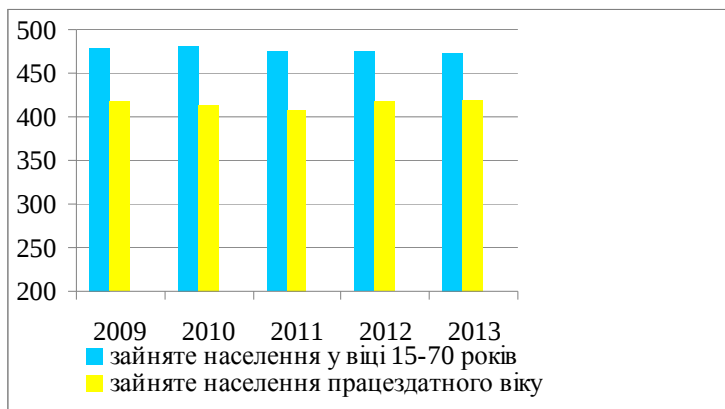

Рис. 23. Зайняте населення області, тис. осіб

Чисельність трудових ресурсів має динамічну природу, яка тісно пов'язана як з демографічними явищами, так і процесами, що відбуваються як в регіоні так і в країні в цілому. Так, 10 % економічно активного та 11,4 % зайнятого населення припадає на осіб старше працездатного віку. Крім того, понад 60 % економічного активного та зайнятого населення області зосереджено в міських населених пунктах.

Структура економіки має великий вплив на розподіл трудових ресурсів регіону. Два сектори економіки області забезпечили майже 50 % зайнятості працівників. Так, якщо у 2013 році за всіма видами економічної діяльності було зайнято 473,4 тис. осіб, то 26,5 % з них припадало на сільське, лісове та рибне господарство та 21,8 % на оптову, та роздрібну торгівлю та ремонт.

Таблиця 10

Зайнятість населення за видами економічної діяльності

(тис.осіб)

	2012 р.	2013 р.
Усього	475,5	473,4
Сільське, лісове та рибне господарство	123,4	125,6
Промисловість	59,4	59,1
Будівництво	12,8	12,4
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	102,0	103,3
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	20,6	20,2
Тимчасове розміщення й організація харчування	4,6	4,5
Інформація та телекомунікації	5,1	4,9
Фінансова та страхова діяльність	6,9	6,6
Операції з нерухомим майном	5,3	5,0
Професійна, наукова та технічна діяльність	9,3	8,2
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	6,6	6,7
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	30,8	30,9
Освіта	41,1	39,3
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	34,9	34,5
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	7,0	6,7
Надання інших видів послуг	5,7	5,5

Протягом останніх 5 років чисельність безробітного населення скоротилась до 48,4 тис.осіб. І хоча в останні роки рівень безробіття має тенденцію до скорочення (9,3 % за підсумками 2013 року), все ж за його показниками область знаходиться на передостанньому місці серед інших регіонів України.

Рис. 24. Безробітне населення та рівень безробіття

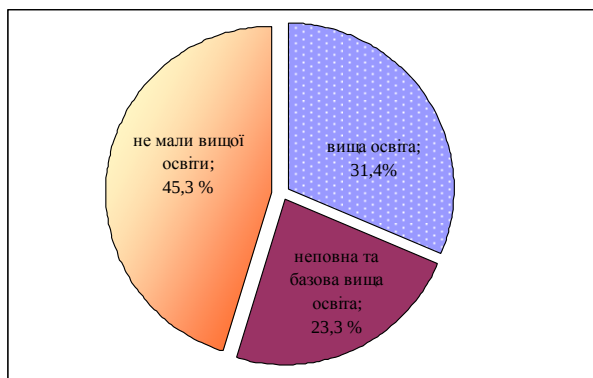
4.2. Освітньо-кваліфікаційний рівень трудових ресурсів

Основою розвитку Чернігівщини, поряд з іншими факторами, є трудові ресурси високого рівня кваліфікації.

Для останніх років характерно збільшення зайнятого населення з повною вищою освітою. У порівнянні з 2009 роком його чисельність збільшилась на 14,2 тис. осіб і становила у 2013 році 113,2 тис. осіб.

Рис. 25. Зайняте населення у віці 15-70 років за освітою

Серед найманих працівників підприємств, організацій та установ області у 2013 році 67,6 тис. осіб мали вищу освіту, 50,1 тис. осіб - неповну та базову вищу і 97,4 тис. працівників вищої освіти не мали. Це є свідченням високого рівня підготовки кадрів для економіки регіону.

Рис. 26. Структура найманих працівників за освітою

4.3. Доходи населення

Одним із важливих показників рівня економічного і соціального розвитку регіону, індикатором якості життя є рівень доходів населення.

З року в рік спостерігається зростання доходів населення області. За 2013 рік номінальні доходи становили 31,5 млрд грн, що на 66,7 % більше 2009 року, у тому числі наявні доходи, які можуть бути використані на придбання товарів та послуг, складала 25,3 млрд грн, що на 71,2 % більше. У розрахунку на одну особу наявні доходи дорівнювали 23567,1 грн або в середньому 1963,93 грн на місяць, що дещо менше середнього рівня по Україні рівня (26167,5 грн або 2180,63 грн в місяць).

В структурі доходів населення області найбільшу питому вагу (42,2 %) складають соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти (по Україні – 37,6 %). Питома вага заробітної плати становила 35,6% (по Україні – 41,4%), прибутку та змішаного доходу – 17,6% (15,7%), доходів від власності – 4,6% (5,3%).. В регіонах з однотипною структурою економіки, таких, як, наприклад, Житомирська, Рівненська, Сумська і Черкаська області структура доходів населення подібна до Чернігівської області.

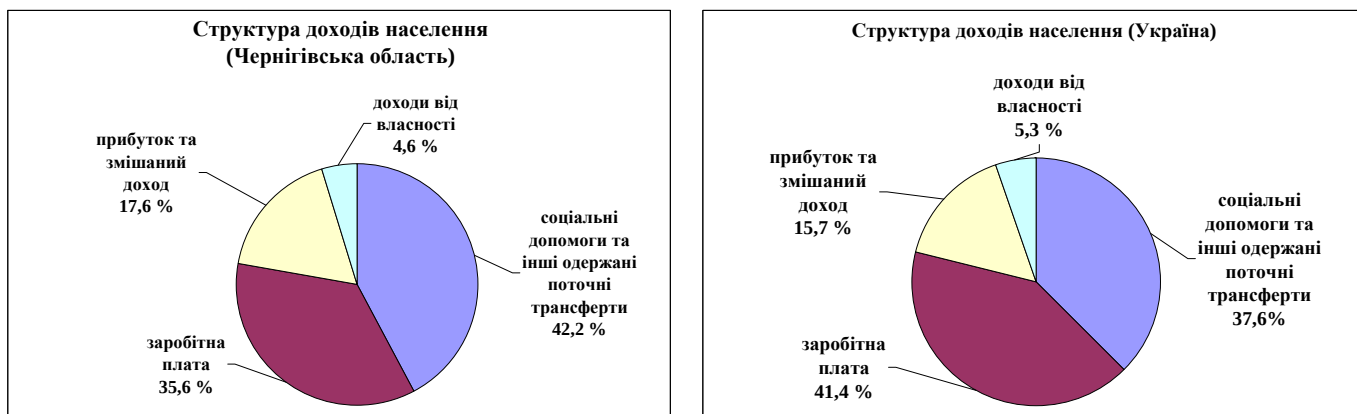

Рис. 27. Структура доходів населення

За останнє десятиліття суттєвий прогрес в області демонстрували показники добробуту населення. За даними Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи Національної академії наук України в регіоні відбулось зростання частки домогосподарств, які робили заощадження або купували нерухомість (з 9,84 % до 32,09 %), домогосподарств, що володіли базовим набором тривалого користування (з 41,18 % до 69,88 %), а також значне скорочення рівня бідності. Так, якщо рівень бідності в 2005 році становив 35,4 % (21 місце серед регіонів при середньому показнику по Україні – 28,1 %), то в 2012 році – 22,1 % (7 місце, по Україні – 25,5 %). За цим показником ситуація в області дещо краща, ніж в регіонах з однотипною структурою економіки, таких, як, наприклад, Житомирська (індекс бідності в 2012 році складав 32,9 %) і Черкаська (22,5 %) області.

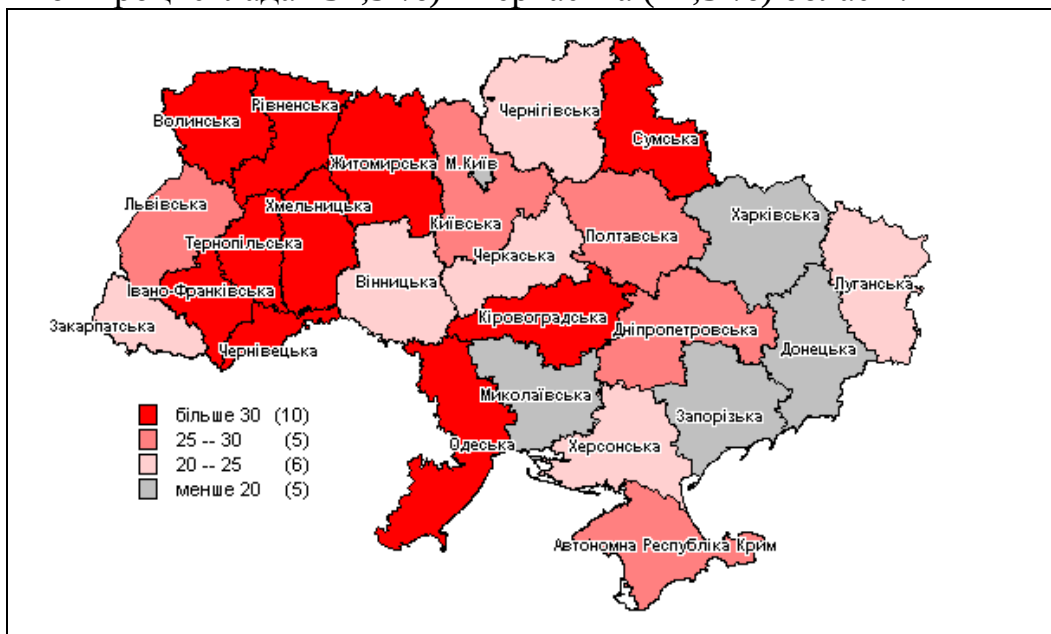

Рис. 28. Рівень бідності за регіонами у 2012 році

Спостерігається також і зростання середньомісячної заробітної плати штатних працівників області. Так, у 2009 році вона становила 1465 грн, а у 2013 році – 2504 грн, що на 70,9 % більше.

Разом з тим, за цей же період середньомісячна заробітна плата в цілому по Україні зросла на 71,3 %. За рівнем заробітної плати область продовжує займати одне з найнижчих місць серед інших регіонів, в тому числі менше, ніж в областях з однотипною структурою економіки (таких, як, наприклад, Житомирська і Черкаська

області), а саме 25 – у 2009 році (76,9 % до заробітної плати по Україні) та 24 – у 2013 році (76,7 %).

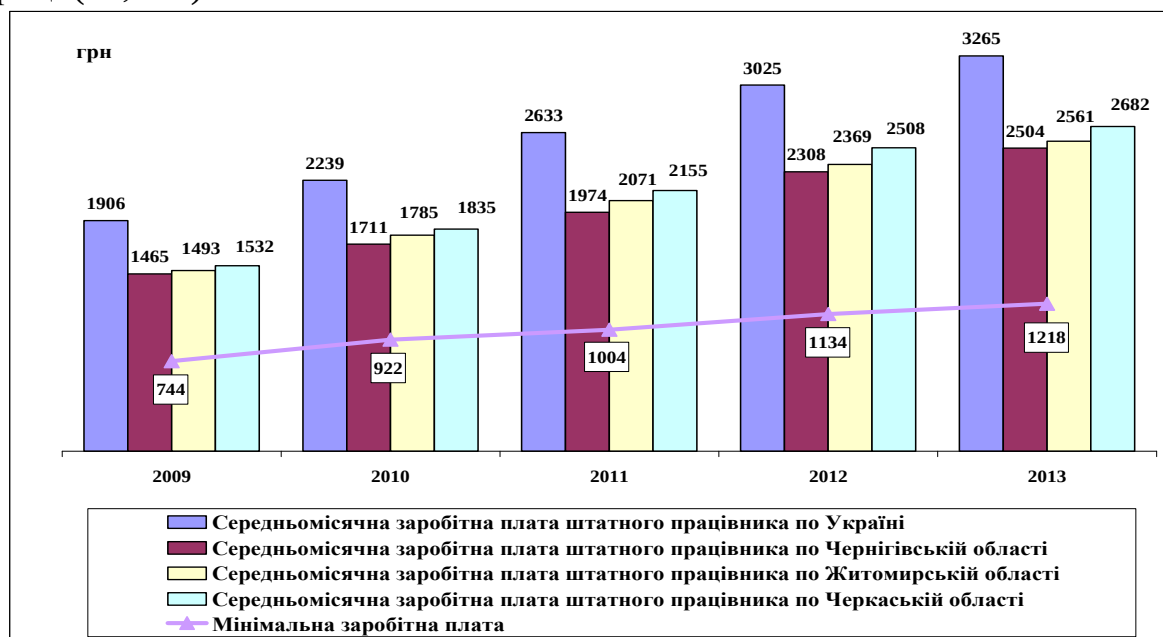

Рис. 29. Рівень заробітної плати

Найбільший рівень заробітної плати протягом останніх років спостерігається в містах Чернігів, Прилуки і Ніжин, а також в Бахмацькому, Бобровицькому, Варвинському, Корюківському та Носівському районах, найнижчий – в Коропському, Борзнянському, Городнянському, Куликівському, Сосницькому і Срібнянському районах.

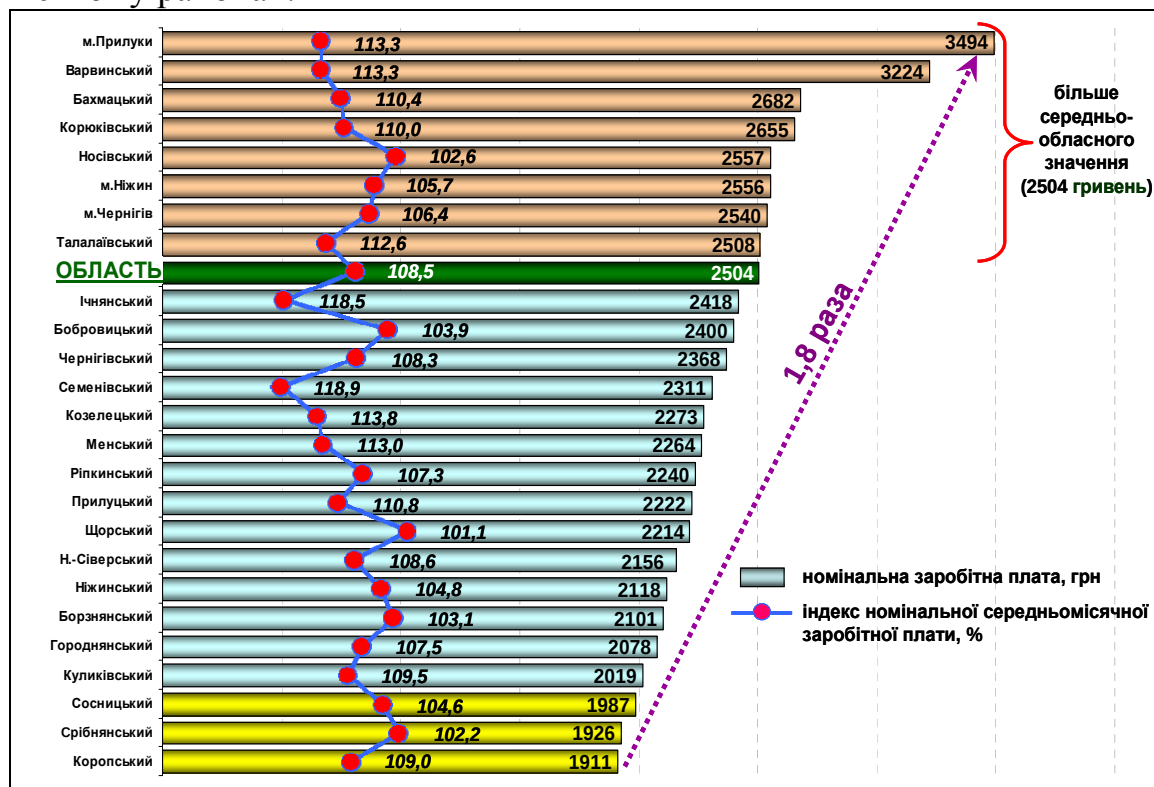

Рис. 30. Диференціація заробітної плати за територіями області

За видами економічної діяльності найбільшу заробітну плату мають працівники промисловості, транспорту та зв'язку, фінансової діяльності, державного управління, найменшу – сільського господарства, торгівлі, діяльності готелів та ресторанів.

Відбувалося поступове зменшення кількості штатних працівників, які повністю відпрацювали відповідний період та які отримували заробітну плату в межах мінімальної, з 5,6 % у грудні 2009 року до 3,0 % у грудні 2013 року, однак це більше, ніж в середньому по Україні (4,2 % у грудні 2009 року та 0,8 % у грудні 2013 року).

Проміжні висновки

1. Область належить до групи областей, що мають високий рівень економічної активності та зайнятості населення.

2. Високий освітній рівень населення, достатня наявність кваліфікованої робочої сили, її високий рівень мобільності робить область привабливою для інвесторів, проте обмежені можливості працевлаштування у сільській місцевості зумовлюють високий рівень безробіття та відтік населення працездатного віку.

3. В останні роки область досягла суттєвого прогресу у зростанні добробуту населення. Якщо за рівнем бідності в 2005 році (становив 35,4 % при середньому показнику по Україні – 28,1 %) область займала 21 місце серед регіонів, то у 2012 році він вже був нижчим за середнє значення по Україні (22,1 %, 7 місце, по Україні – 25,5 %).

4. При цьому за рівнем заробітної плати область займає одне з найнижчих місць серед інших регіонів, а саме 25 – у 2009 році (76,9 % до заробітної плати по Україні) та 24 – у 2013 році (76,7 %).

5. У структурі доходів населення найбільшу питому вагу складають соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти. Питома вага заробітної плати в доходах (35,6%) значно менша, ніж по Україні (41,4%).

5. ІНФРАСТРУКТУРА

5.1 Транспортна інфраструктура

Регіон має розвинену транспортну систему. Транспортний комплекс Чернігівської області представлений залізничним, автомобільним та міським електричним транспортом.

Автомобільний та залізничний види транспорту забезпечують пасажирські і вантажні перевезення у всіх видах сполучення – міжнародні, міжрегіональні і внутрішньорегіональні.

Головним транспортним вузлом області є м. Чернігів, через який проходять основні міжнародні залізничні і автомобільні магістралі, в якому зосереджені об'єкти різних видів транспорту по обслуговуванню перевезень пасажирів і вантажів у всіх видах сполучення.

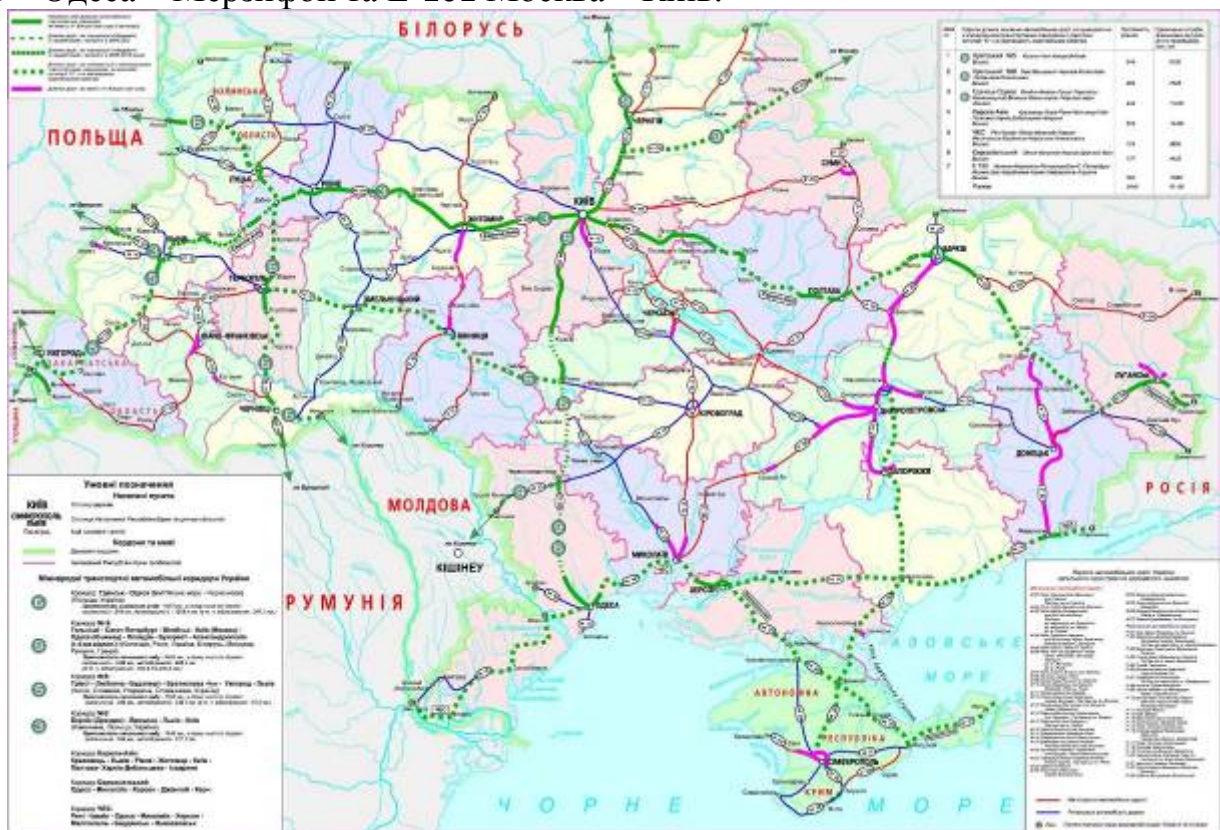
Залізничний транспорт

Експлуатаційна довжина залізничних колій загального користування в області складає 851 км, 20 із 22 районів області мають вихід на залізничні магістралі.

Потреби господарського комплексу і населення обслуговує Південно-Західна (Київська дирекція залізничних перевезень, Конотопська дирекція залізничних перевезень) та Південна (Полтавське відділення) залізниці, 6 дистанцій колії, 53

Найбільші залізничні вузли: Чернігів, Прилуки, Ніжин, Бахмач.

Територією області проходять 63 автодороги державного значення, з них дві (М-01 та М-02) на загальній протяжності 311,1 км є частиною міжнародного транспортного коридору №9 і європейських автомагістралей Е-95 Санкт-Петербург – Київ – Одеса – Мерзифон та Е-101 Москва – Київ.

40

Область належить до регіонів України з відносно низькою щільністю автомобільних доріг з твердим покриттям, яка становить 227 км на 1 тис. км² (по Україні – 275).

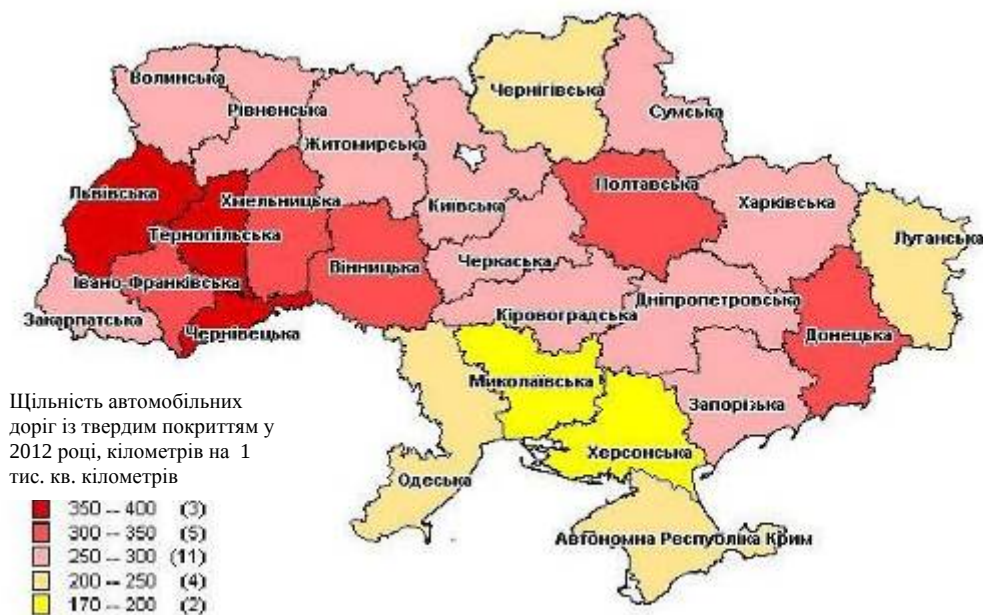

Рис. 32. Щільність автомобільних доріг із твердим покриттям

При цьому більшість доріг та мостів будувалися стислими термінами у 70-80-ті роки у максимальних обсягах твердого покриття при мінімальних витратах і розраховувалися на осьові навантаження 6-10 т. На сьогодні Правилами дорожнього руху дозволене і широко використовується осьове навантаження 11 т (до 80 % більше від того, на яке розраховані дороги).

Крім того, постійний ріст інтенсивності руху (щорічно на 10-15 %) спричиняють прогресуюче руйнування доріг і мостів, що без значного росту обсягів фінансування дорожніх робіт поступово призводить до погіршення стану мережі доріг загального користування.

Відповідно до нормативних міжремонтних термінів та планів системи управління станом покриття (СУСП) всього щорічно на мережі доріг загального користування області необхідно ремонтувати 2785,4 км доріг (капітальним ремонтом 1022,7 км і поточним ремонтом покриття на 1762,7 км), в тому числі на державних автодорогах 1796,2 км.

Всього на 342 штучних спорудах (69%) необхідно проведення капітального ремонту або реконструкції. Не відповідають сучасним нормативам за габаритом або вантажопідйомністю 230 споруд (46%), 143 (28%) споруд - одночасно за габаритом та вантажопідйомністю. За фактичним станом 216 штучних споруд (43 %) на дорогах області мають обмежену пропускну здатність та аварійний стан елементів, з них 110 шт. (22%) на автодорогах державного значення.

Також, згідно з нормами фінансових витрат, необхідно виконувати роботи з експлуатаційного утримання доріг вартістю від мінімально необхідних 272 млн грн до 1544 млн гривень.

Відсутні під'їзди з твердим покриттям до 39 населених пунктів загальною протяжністю 140,45 км.

Загальна потреба коштів (згідно з нормативами) на мережу доріг загального користування області складає біля 11 млрд грн щорічно.

За останні сім років на 81 % знизилось фінансування дорожнього господарства області (з 853,1 млн грн у 2007 році до 160,14 млн грн у 2013 р.).

Такий стан фінансування дорожнього господарства області призвів практично до повної зупинки робіт з будівництва, реконструкції і капітальних ремонтів доріг загального користування.

Проведення експлуатаційних робіт по 22 районах області щорічно здійснюється ДП „Чернігівський облавтодор” силами 20 філій (4 дорожньо-експлуатаційних дільниці та 16 райавтодорів, в складі яких 4 районних ДРП), згідно договорів генерального підряду на експлуатаційне утримання автомобільних доріг (по всьому комплексу робіт) державного та місцевого значення.

Розміщення області на кордоні 3-х держав зумовлює транзитний потенціал області.

Таблиця 11

**Перелік існуючих пунктів пропуску через державний кордон на ділянці
Чернігівського прикордонного загону та їх характеристика**

Назва ППр	Чим визначений	Відкрито рішенням КМУ	Статус	Вид	Режим роботи	Пункт проп. на суміжній території
Грем'яч	Угода з РФ від 08.02.95	РКМУ від 19.02.02 № 544-р	міжнародний	автомобільний вантажо- пасажирський	цілодобовий	Погар (РФ)
Миколаївка	Угода з РФ від 08.02.95	РКМУ від 19.02.02 № 544-р	міждержав- ний	автомобільний вантажо- пасажирський	цілодобовий	Ломаковка (РФ)
Сеньківка	Угода з РФ від 08.02.95	РКМУ від 19.02.02 № 544-р	міжнародний	автомобільний вантажо- пасажирський	цілодобовий	Нові Юрковичі (РФ)
Сеньківка	Угода з РБ від 17.12.92	РКМУ від 19.02.02 № 544-р	міжнародний	автомобільний вантажо- пасажирський	цілодобовий	Веселівка (РБ)
Щорс	Угода з РБ від 17.12.92	ПКМУ від 10.11.92 № 615	міжнародний	залізничний вантажо- пасажирський	цілодобовий	Терехівка (РБ)
Хоробичі	Угода з РБ від 17.12.92	РКМУ від 24.07.03 № 456-р	міжнародний	залізничний вантажо- пасажирський	цілодобовий	Терехівка (РБ)
Горностаївка	Угода з РБ від 17.12.92	ПКМУ від 10.11.92 № 615	міжнародний	залізничний вантажо- пасажирський	цілодобовий	Терюха (РБ)
Чернігів	Угода з РБ від 17.12.92	РКМУ від 24.07.03 №456-р	міжнародний	залізничний вантажний	цілодобовий	Терюха (РБ)

Назва ППР	Чим визначений	Відкрито рішенням КМУ	Статус	Вид	Режим роботи	Пункт проп. на суміжній території
Нові Яриловичі	Угода з РБ від 17.12.92	РКМУ від 19.02.02 № 544-р	міжнародний	автомобільний вантажо-пасажирський	цілодобовий	Нова Гута (РБ)
Деревини	Угода з РБ від 12.12.98	РКМУ від 14.02.02 № 50-р	місцевий	автомобільний до 3,5т пасажирський	07.00-20.00	Андріївка (РБ)
Ільмівка	Угода з РБ від 12.12.98	РКМУ від 14.02.02 № 50-р	місцевий	автомобільний до 3,5т пасажирський	07.00-20.00	Глибоцьке (РБ)
Добрянка	Угода з РБ від 12.12.98	РКМУ від 14.02.02 № 50-р	місцевий	автомобільний до 3,5т пасажирський	07.00-20.00	Поддобр'янка (РБ)
Кам'янка	Угода з РБ від 12.12.98	РКМУ від 14.02.02 № 50-р	місцевий	аічковий	07.00-20.00	Лоєв (РБ)
Неданчичі	Угода з РБ від 17.12.92, протокол від 12.03.99	ПКМУ від 10.11.92 № 615	міжнародний	залізничний вантажо-пасажирський	цілодобовий	Йолча (РБ)
Славутич	Угода з РБ від 17.12.92	РКМУ від 19.09.02 № 544-р	міжнародний	автомобільний вантажо-пасажирський	цілодобовий	Комарин (РБ)

Під'їздами до міжнародних («Нові Яриловичі», «Гремяч», «Сеньківка», «Славутич») та міждержавного («Миколаївка») пропускних пунктів є ділянки автодоріг М-01, Р-12, Р-13, Р-56 та Р-65 загальною протяжністю 277,2 км. Інтенсивність руху на автодорогах державного значення (міжнародні, національні, регіональні) становить від 1500 до 12380 авто на добу.

Таблиця 12

Інтенсивність руху через кордон пасажирів та транспорту (у динаміці)

Рік	Всього громадян (чол)	Всього вагонів (одиниць)		Всього автомобілів (одиниць)		Пропущено вантажів (тис. тонн)
		пасажирських	вантажних	пасажирських	вантажних	
2011	4993009	58 186	115 723	746 112	286 662	8 047,45
2012	5690818	53 155	117 646	894 876	288 306	7 472,07
2013	6237028	56 006	82 914	955 241	281 797	6 629,86

Автомобільний транспорт

Маршрутна мережа Чернігівської області налічує 568 автобусних маршрутів загального користування, в т.ч. приміських маршрутів - 314, міжміських – 162, міських – 92, які обслуговують близько 150 перевізників. Крім того, 14 міжнародних та 38 міжобласних автобусних маршрутів загального користування проходять за розкладом руху через автостанції області.

На маршрутах задіяно більше 1200 транспортних засобів, переважна більшість марок ПАЗ, «Рута» та «Еталон» різних модифікацій. Середній вік автобусів, задіяних на пасажирських автоперевезеннях, становить 8 років.

Для організації пасажирських перевезень в області функціонує 31 автостанція. Транспортним сполученням охоплено біля 97% сільських населених пунктів області. Щодня автостанційними послугами користуються більше 9 тис. пасажирів, з платформ автостанцій відправляється більше 1,6 тис. рейсів.

Інфраструктура зв'язку

Чернігівська область є достатньо забезпеченою як фіксованим, так і мобільним видами зв'язку порівняно з іншими регіонами країни.

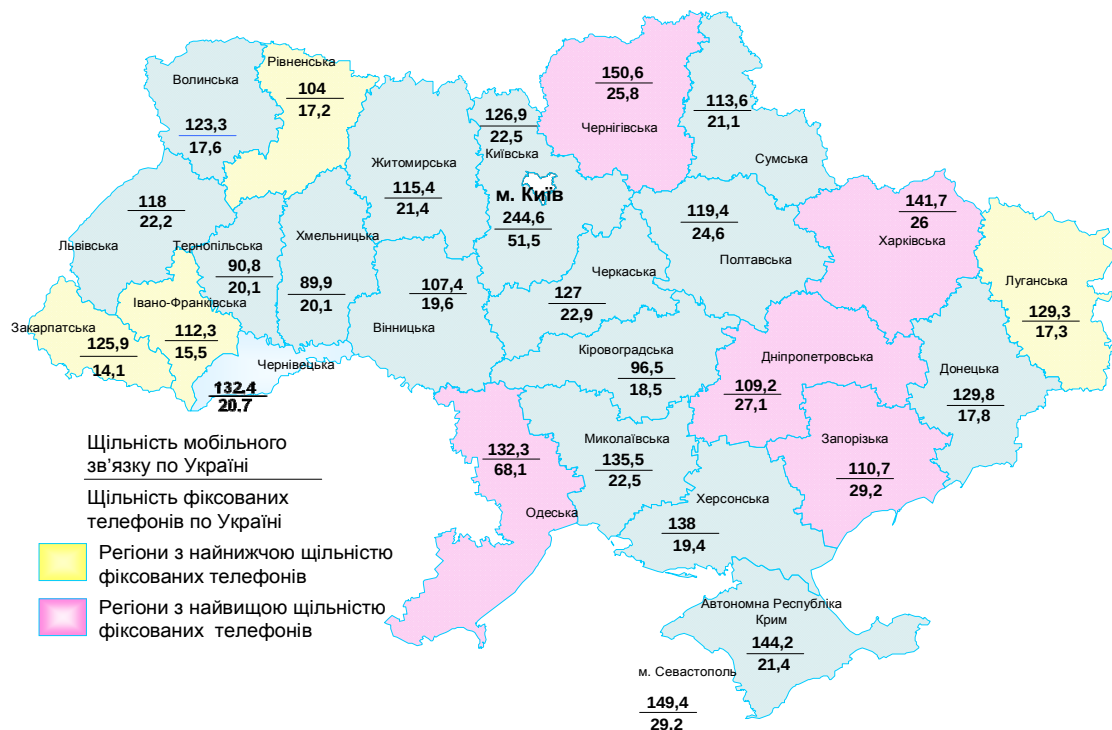

Рис. 33. Щільність мереж фіксованого та мобільного зв'язку на 1 січня 2013 р., телефонів на 100 осіб

Протягом останніх років інтенсивно розвивалася мережа мобільного зв'язку та національний сегмент Інтернету.

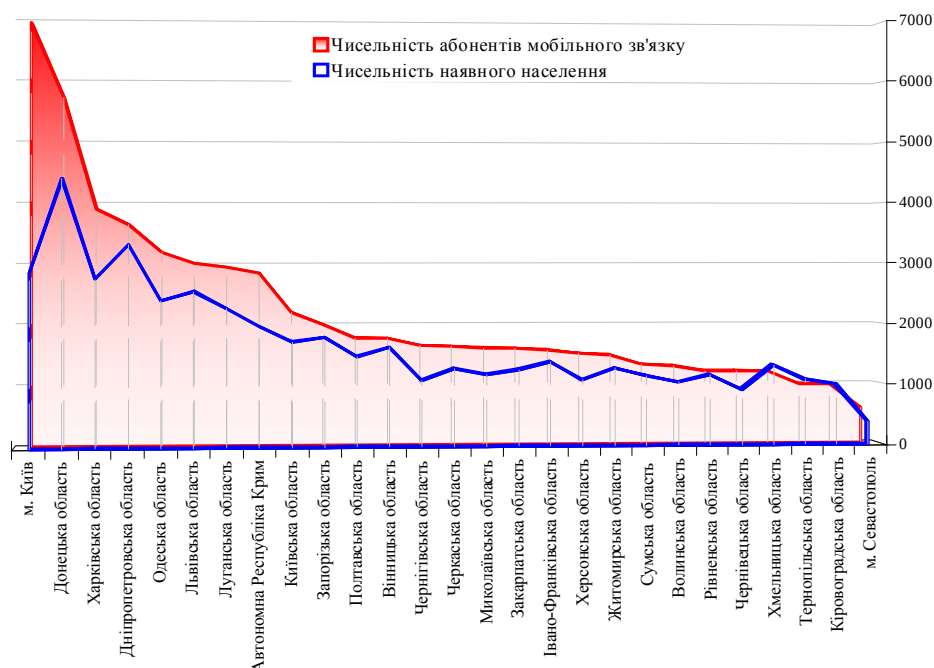

Рис. 34. Співвідношення чисельності абонентів мобільного зв'язку та наявного населення на 1 січня 2013 р., тис. осіб

Серед видів зв'язку найбільшим попитом в області користується мобільний – 75,0 % загального обсягу, частка телефонного зв'язку становить 11,5 %.

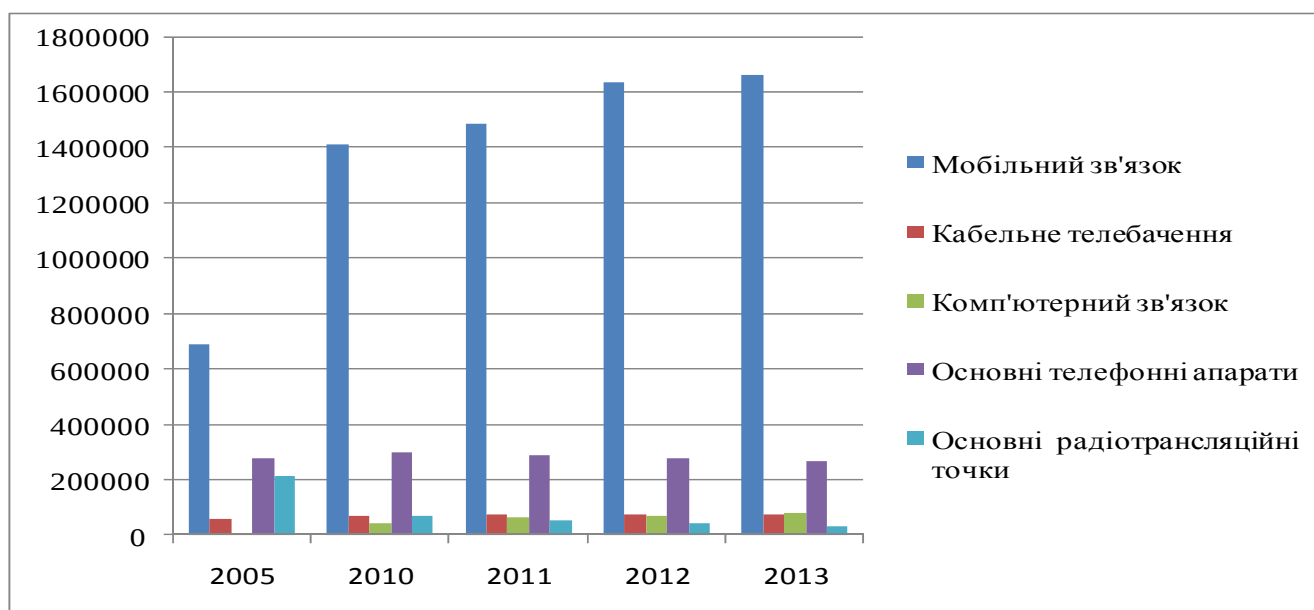

Рис. 35. Кількість абонентів послуг зв'язку (одиниць)

Кількість основних телефонних апаратів по Чернігівській області на кінець 2013 року складала 267898 одиниць (в т.ч. міських – 212470, сільських – 55428) і має тенденцію до зменшення. Забезпеченість основними домашніми телефонами становить 52 одиниці на 100 сімей. В області діє 119 універсальних таксофонів та 11 телефонних апаратів переговорних пунктів

Поштова мережа області налічує 567 об'єктів поштового зв'язку, в т.ч. сільських - 469, міських - 98.

Електронні засоби масової інформації є важливим елементом інформаційного простору Чернігівської області. Однак, з об'єктивних причин частина території області, зокрема прикордонні з Республікою Білорусь та Російської Федерацією не охоплена вітчизняним телерадіомовленням.

На території області зареєстровані 32 юридичні особи, які мають ліцензії Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення. З них

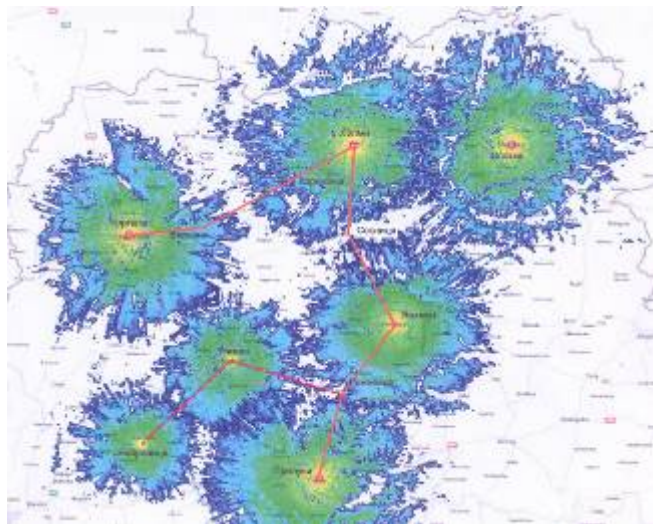

Рис. 36. Орієнтовне покриття області цифровим ефірним телесигналом

телеорганізацій (телемовників та/або провайдерів програмної послуги) — 15; радіомовників — 15 (фактично здійснюють мовлення — 10); телерадіомовників — 2. Також на Чернігівщині здійснюють мовлення 15 загальнонаціональних телеорганізацій (в аналоговому стандарті) та 14 — радіоорганізацій.

Серед місцевих телемовників найбільше охоплення ефірним сигналом аналогового стандарту населення області (~80 %) мають Чернігівська ОДТРК та КП

«ТРА „Новий Чернігів“». Серед загальнонаціональних — «1+1» (87 %), УТ-1 (82 %) та «Інтер» (56 %).

Проблемною є ситуація з покриттям аналоговим телесигналом північних прикордонних районів.

У цифровому стандарті транслуються програми 31 телемовника (28 загальнонаціональних та 3 місцеві). Охоплення мешканців області цифровим телесигналом складає близько 60%.

На значній території області є проблеми з покриттям багатоканальної телемережі. Зокрема, неохоплені покриттям цифрового ефірного телесигналу північні частини Городнянського, Ріпкинського, Щорського, Семенівського, Новгород-Сіверського районів; центральна частина області — частини Борзнянського, Менського, Ніжинського, Куликівського районів, частина Коропського району; смт Козелець та прилеглі території.

Актуальним питанням є необхідність завершення будівництва телевізійної вежі у м. Ніжин та будівництво телевежі у м. Любеч Ріпкинського району, що дасть можливість розширити покриття області національним і місцевим телерадіомовленням, в тому числі забезпечити покриття прикордонних з Республікою Білорусь та Російською Федерацією районів, де зараз відсутній впевнений прийом національного теле- та радіосигналу.

Ліцензії на радіомовлення на Чернігівщині мають 15 місцевих радіоорганізацій та 2 телерадіоорганізації. Однак, попри наявність ліцензій, низка комунальних районних радіоорганізацій не здійснюють мовлення через руйнування проводової радіомережі. Фактично радіомовлення здійснюють 10 мовників (2 державні, 5 комунальних, 3 приватні). При цьому ефірне мовлення провадять 7, проводове — 2, ефірне та проводове — 1.

Найбільший обсяг покриття території ефірним радіомовленням мають Чернігівська ОДТРК та Національна радіокомпанія України (УР-1), радіосигнал яких охоплює 82 % території області.

За останні роки спостерігається тенденція щодо суттєвого скорочення системи проводового радіомовлення. Станом на кінець 2013 – початок 2014 року мережа радіофікації була наявна у містах Чернігів, Ніжин та у 9 районах області, у т.ч. в сільській місцевості – у 5 районах. Загалом мережею проводового мовлення охоплено 84 населені пункти області.

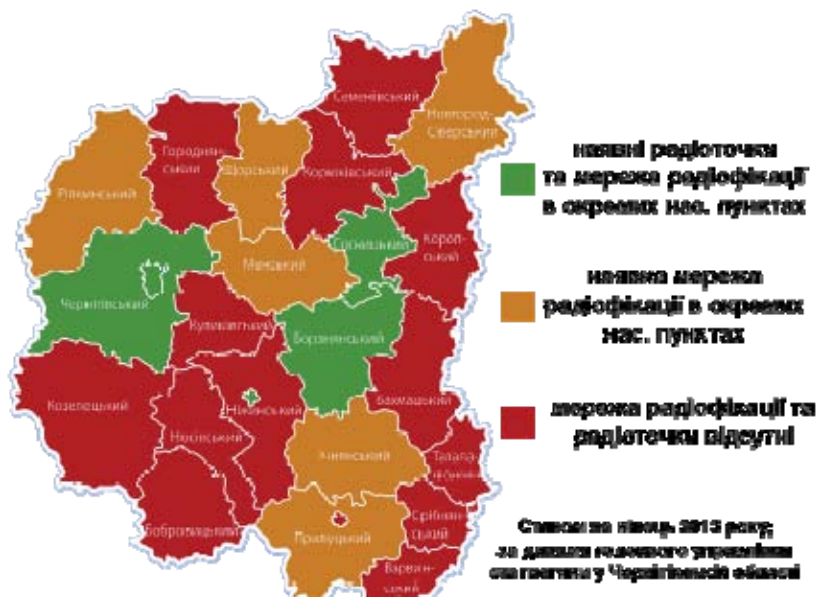

Рис. 37. Проводове радіомовлення в області

Станом на 01.01.2014 року в області залишалось 30 тис. радіоточок (у 2000 році їх налічувалось 322 тис. од., у 2009 – 92 тис. од.), причому у сільській місцевості – 296. Радіоточки залишилися лише у 3 районах області – Борзнянському, Сосницькому, Чернігівському — та в містах Ніжин і Чернігів. За оціночними даними, станом на 15.09.2014 кількість радіоточок в області скоротилася до 27 тисяч.

Перспективним шляхом відновлення місцевого радіомовлення є перехід до ефірних трансляцій. Зокрема, у FM-діапазоні мовлять ДО «Новгород-Сіверська РДТРК „Сіверська“», Чернігівська ОДТРК, Варвинське, Козелецьке, Коропське районні радіомовлення.

Разом з тим, перехід на ефірне мовлення потребує значних капіталовкладень, що перевищують можливості місцевих бюджетів.

5.2 Житлово-комунальне господарство

Для житлово-комунального господарства області характерні високий рівень зношення виробничих фондів, недосконала система використання первинних ресурсів, висока енергоємність та низька ефективність комунальних систем, що призводить до значної втрати води і теплової енергії, зниження якості житлово-комунальних послуг, що надаються населенню. Загальний результат діяльності підприємств галузі щороку є збитковим.

Житлове господарство

Загальний житловий фонд області на 01.01.2014 становить 29986 тис. м², у тому числі міський житловий фонд – 15091 тис. м², сільський – 14895 м².

У комунальній власності територіальних громад знаходиться 5452 житлові будинки площею 7077 тис. м², на балансі відомств, житлово-будівельних кооперативів та об'єднань співвласників багатоквартирних будинків – 411 площею 1094,9 тис. м².

У середньому на кожного жителя області припадало 26,4 м² загальної площі (по Україні – 23,8 м²), у т.ч. у міських поселеннях – 21,7 м², у сільській місцевості – 34,6 м²), (по Україні у 2012 році у міських поселеннях – 22,1 м², сільських – 27,2 м²). Житловий фонд налічував 563,1 тис. квартир, серед них найбільше – двокімнатних (40,5%).

Рівень обладнання житлового фонду становив: газом – 84,3% загальної площі (по Україні – 83,0%), опаленням – 51,4% (64,9%), водопроводом – 42,0% (61,5%), каналізацією – 39,4% (59,4%), ваннами – 37,6% (56,1%), гарячим водопостачанням – 32,2% (45,5%), електроплитами – 0,7% (3,9%).

На початок року у ветхому стані перебував 1531 житловий будинок загальною площею 79,6 тис.м², в аварійному – 220 будинків загальною площею 11,9 тис.м². У них проживало, відповідно, 1055 та 135 мешканців.

Не менш гострою на сьогодні є проблема відновлення ліфтового господарства в наявному житловому фонді. Загальна кількість ліфтів у житлових будинках області складає 1268 одиниць, у тому числі 1171 – у м. Чернігів, 48 – у м. Ніжин, 40 – у м. Прилуки, 9 – у селищі Ладан Прилуцького району.

Більшість ліфтів введено в експлуатацію у 1970-1990 роках, вони є морально застарілими, а обладнання та металоконструкції зазнали фізичного зносу. На сьогодні 540 ліфти (42,6%) відпрацювали граничний термін експлуатації і мають бути зупинені для проведення експертного обстеження та подальшого капітального ремонту, модернізації або заміни.

На сьогодні в області зареєстровано 266 об'єднань співвласників багатоквартирних будинків, що становить 4,9% від загальної кількості багатопверхових будинків (середній по Україні – 21,6%). За рівнем створення ОСББ область посідає 22 місце серед областей України.

Теплопостачання

В області з 941 котельні на природному газі працює 553 котельня (58,8%), на твердих видах палива (вугілля, торф, пелети) та електроенергії – 387 котельень (41,1%), на мазуті 1 котельня (0,1%).

Кількість власних котельень бюджетних установ складає 728, із них на природному газі працює 371, на твердому паливі – 357.

Спеціалізовані підприємства теплоенергетики, яких по області нараховується 7, забезпечують теплом населення, бюджетні установи та промислові підприємства і мають на своєму балансі 191 котельню. Крім того 19 промислових та інших підприємств, які надають послуги з теплопостачання обслуговують 22 котельні.

На своєму балансі підприємства теплоенергетики (без врахування КЕП «Чернігівська ТЕЦ») мають 190 котельень, з яких на природному газі працюють 184 котельні, на твердому паливі – 6 котельень або 3,2 % (м. Н.-Сіверський – 1, м. Семенівка - 2, м. Щорс -1, смт Ріпки - 1, смт Седнів Чернігівського району - 1).

Загальна протяжність теплових мереж – 519,3 км, з них 179,1 км - у ветхому та аварійному стані (34,5 %).

Через зношеність теплових мереж підприємств теплоенергетики в середньому 15-25% тепла витрачається при транспортуванні його споживачу. Зношеність основних фондів теплового господарства становить 51,2%.

Сумарна потужність котелень комунальної теплоенергетики становить 904,8 Гкал/год. Кількість установлених котлів – 731, з них терміном експлуатації більше 20 років – 257 (35,2 %). Вагомий внесок у тепловий баланс області забезпечує КЕП «Чернігівська ТЕЦ» ТОВ фірми «ТехНова» (ТЕЦ), яка забезпечує відпуск споживачам до 40,0 % теплової енергії. Електрична потужність складає 210 МВт/год.

Найбільшу частку у паливному балансі теплопостачальних підприємств займає природний газ. Упродовж 2013 року для забезпечення виробництва теплової енергії спожито 233,7 млн м³. природного газу (2012 рік – 257,0 млн м³), в тому числі теплопостачальні підприємства – 203,8 млн м³. (2012 рік – 226,1 млн м³), бюджетні організації – 29,9 млн м³ (2012 рік – 30,9 млн м³).

Оснащеність підприємств комунальної теплоенергетики засобами технологічного відпуску теплової енергії на об'єктах генерації становить 100% (загальноукраїнський показник – 98%).

За 2010-2013 роки проведено реконструкцію 101 котельні із встановленням сучасного котельного обладнання, в тому числі 84 котельні бюджетної сфери, із них на 44 - встановлено сучасне твердопаливне котельне обладнання.

Виконання робіт по технічному переоснащенню об'єктів підприємств теплоенергетики тільки у 2013 році забезпечило зниження споживання природного газу з 226,1 млн м³ (2012 рік) до 203,8 млн м³ (2013 рік) або на 10,0 %.

Нині проводяться роботи з реконструкції котелень на 88 об'єктах бюджетної сфери області.

Водопровідно-каналізаційне господарство

Станом на 01.01.2014 централізованим питним водопостачанням забезпечено: на 100 % – міста, на 96,6 % – селища міського типу (28 із 29) та на 17,5 % – сільські населені пункти (248 із 1466).

Таблиця 13

Забезпечення населення водопостачанням

Найменування показника	2012 р.	2013 р.
Охоплено централізованим водопостачанням населення, осіб/% до загальної кількості		
<i>всього по області</i>	278 829/25,9	278 826/25,6
<i>міста</i>	256 604/37,5	256 604/37,5
<i>сільські поселення</i>	22 225/5,7	22 222/5,4
Забезпечено цілодобове водопостачання, %		
<i>населені пункти</i>	19,3	19,3
<i>населення</i>	25,9	25,9
Питома вага населення, що користується водою з вуличних водорозбірних колонок, %	0,8	0,7

Для централізованого питного водопостачання споживачів Чернігівської області використовуються підземні води харківського, буцацького, верхньо- і нижньокрейдяного водоносних горизонтів.

Контроль за якістю питної води, що подається споживачам комунальними підприємствами, виконують відомчі лабораторії, що пройшли акредитацію (КП „Чернігівводоканал”, КП „Прилуки тепловодопостачання”, КП „Ніжинське управління водопровідно-каналізаційного господарства”, КП ВКГ „Ічень” та КП „Бахмачводсервіс”), на решті - органи СЕС на договірних умовах .

В харківському та бучацькому водоносних горизонтах фізико-хімічні показники води відповідають вимогам ДСанПіНу 2.2.4-171-10 „Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною” за винятком заліза (вміст 1,5 - 2,0 мг/дм³ при нормі 0,2 мг/дм³), у нижньокрейдяному водоносному за винятком фтору (вміст 2,2 – 3,5 мг/дм³ при нормі 0,7-1,2 мг/дм³).

З метою доведення якості питної води до норм ДСанПіНу 2.2.4-171-10 у м. Мена у водонапірній башті проводять змішування питної води із двох горизонтів нижньокрейдяного та бучацького, у м. Ніжин змішування проводять у підземних резервуарах питної води, у м. Щорс побудована сучасна станція знезалізнення.

На території області експлуатується 3724,2 км водопровідних мереж та 927,7 км каналізаційних мереж.

На балансі підприємств водопровідно-каналізаційного господарства знаходиться 1848,2 км водопровідних мереж, з яких ветхих та аварійних – 665,3 км, що становить 35,9% (по Україні – 38,2%) та 725,8 км каналізаційних мереж, з яких ветхих та аварійних – 311,9 км (43,0%, по Україні – 36,4%).

Найбільша питома вага ветхих та аварійних водопровідних мереж від загальної їх протяжності в містах Остер (86,8 %) та Мена (86,2 %), селища міського типу Короп (75,3 %) та Любеч (69,6 %). Зношеність мереж більше 50,0 % також в містах Ніжин, Новгород-Сіверський, Семенівка та Щорс. Найбільша питома вага ветхих та аварійних каналізаційних мереж від загальної їх протяжності у містах Мена (81,2 %), Остер (67,0 %), Ніжин (66,7 %), смт Любеч (54,5 %). Зношеність мереж більше 50,0 % також в містах Чернігів, Городня, смт Сосниця.

Каналізаційні очисні споруди (крім міст Остер та Новгород-Сіверський, селищ міського типу Варва та Козелець) морально і фізично застаріли. Будувались вони з перспективою збільшення об'єму стічних вод і на даний час завантаженість більшості з них становить 10-30% від проектної потужності, що призводить до нераціонального використання електроенергії.

Потребують продовження модернізації та реконструкції очисні споруди в мм. Чернігів, Бахмач, Борзна, Ічня, Городня, Семенівка, Щорс, смт Короп та селах Снов'янка, Киселівка Чернігівського району.

У 2012-2013 роках реконструкція каналізаційних очисних споруд здійснювалась у місті Чернігів, селах Киселівка та Снов'янка Чернігівського району та інших.

Технічний стан підприємств водопровідно-каналізаційного господарства області, як і по всій країні, критичний (зношеність становить 65-70%), а це призводить до погіршення рівня наданих споживачам послуг з водопостачання та водовідведення, значних втрат, збільшення собівартості тарифу.

Благоустрій

Одним з основних елементів благоустрою населених пунктів у системі житлово-комунального господарства є вулично-дорожня мережа та розташовані на ній штучні споруди.

Загальна протяжність дорожньої мережі в населених пунктах області становить 11055,19 км (або 66,3 млн. кв. метрів), з них протяжність доріг з твердим покриттям – 8291,4 км (75,0% від загальної протяжності).

З 431 мостів та шляхопроводів, розташованих у містах та селищах області, 10,4% – мають обмежену несучу спроможність або визнані аварійними.

Щорічне зростання інтенсивності руху транспорту призводить до більш інтенсивного руйнування дорожнього покриття. Через обмеженість коштів у місцевих бюджетах на реконструкцію та ремонт вулично-дорожньої мережі виділяється лише 1-15% коштів від потреби.

Загальна протяжність мереж зовнішнього освітлення в населених пунктах області становить 2269,8 км. Загальна кількість світлоточок – 52,7 тис. одиниць, з них енергозберігаючих – 32,5 тис. одиниць.

Житлове будівництво

У 2013 році в області прийнято в експлуатацію 190,9 тис.м² загальної площі житла, що майже на рівні попереднього року (99,7%) та 118,6 % до планового показника (161,0 тис м²), однак майже в 2 рази більше порівняно з 2009 роком.

Таблиця 14

Введення в експлуатацію житла

Роки	Обсяг введеного житла, тис. м²	У % до попереднього року	Введено на 1000 населення, м²	Міські поселення, тис.м²
2009	104,8	51,5	95	89,9
2010	160,0	152,6	146	102,5
2011	157,7	98,5	145	126,7
2012	191,4	121,4	178	139,4
2013	190,9	99,7	179,5	140,7

Серед регіонів України, що належать до однієї з Чернігівською областю типології (Кіровоградська, Сумська області), за темпами введення в експлуатацію загальної площі житла протягом останніх 5 років регіон постійно займає провідні місця (1-2).

Загалом, за 5 років, в області вводиться в середньому до 1,7 % від загального обсягу вводу житла по Україні.

Найбільше житла вводиться в експлуатацію в містах Чернігів, Ніжин Прилуки та Бобровицькому, Козелецькому, Чернігівському районах, найменше – Талалаївському, Срібнянському, Коропському районах.

В той же час географія будівництва багатоквартирних житлових будинків не значна, найбільше за останні 5 років його збудовано в м. Чернігів, від 2 до 5 житлових будинків введено в м.м. Ніжин, Прилуки, Козелецькому, Бахмацькому, Чернігівському районах, по 1 будинку - у Варвинському, Борзнянському, Менському, Носівському, Прилуцькому, Сосницькому районах.

Основними напрямками державної підтримки будівництва житла була реалізація програм «Доступне житло», «Здешевлення вартості іпотечних кредитів», «Власний дім» та молодіжного житлового кредитування. Здійснювалось забезпечення житлом незахищених верств населення - інвалідів війни, воїнів-інтернаціоналістів, військовослужбовці запасу, громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, військовослужбовців, звільнених в запас або у відставку,

для відселення їх із закритих та віддалених від населених пунктів військових гарнізонів.

5.3 Освітня інфраструктура

Одним із пріоритетів розвитку освіти в регіоні є рівний доступ до якісної освіти, який забезпечується дошкільною, загальною середньою, позашкільною, професійно-технічною та вищою освітою.

Дошкільна освіта

Мережа дошкільних навчальних закладів на кінець 2013 року налічувала 417 одиниць (на 20.11.2014 – 421). Рівень охоплення дошкільною освітою дітей від 1 до 6 років у 2013 році становить 65,9 % (у 2009 – 58,2 %), від 3 до 6 років – 90,3 % (у 2009 – 80,9 %). Усіх дітей п'ятирічного віку охоплено різними формами здобуття дошкільної освіти.

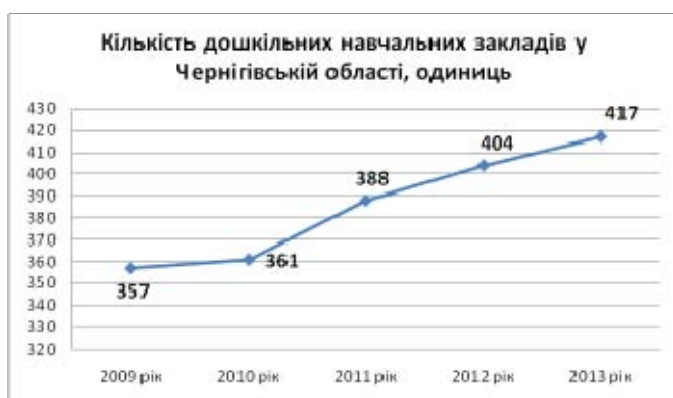

Рис. 38. Мережа дошкільних навчальних закладів області, одиниць

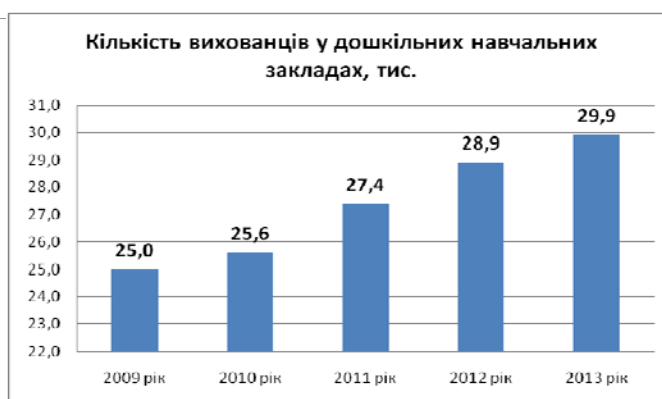

Рис. 39. Кількість вихованців у дошкільних навчальних закладах, тис. осіб

Рис. 40 Завантаженість дошкільних навчальних закладів

За час дії обласної Програми розвитку дошкільної освіти на 2011-2017 роки відкрито 60 дошкільних навчальних закладів, у тому числі 20 навчально-виховних комплексів. Крім того, почали функціонувати 63 додаткові групи на базі діючих дошкільних закладів. Кількість місць у працюючих дошкільних навчальних закладах збільшилась з 24,2 тис. у 2009 році до 26,2 тис. місць у 2013 році.

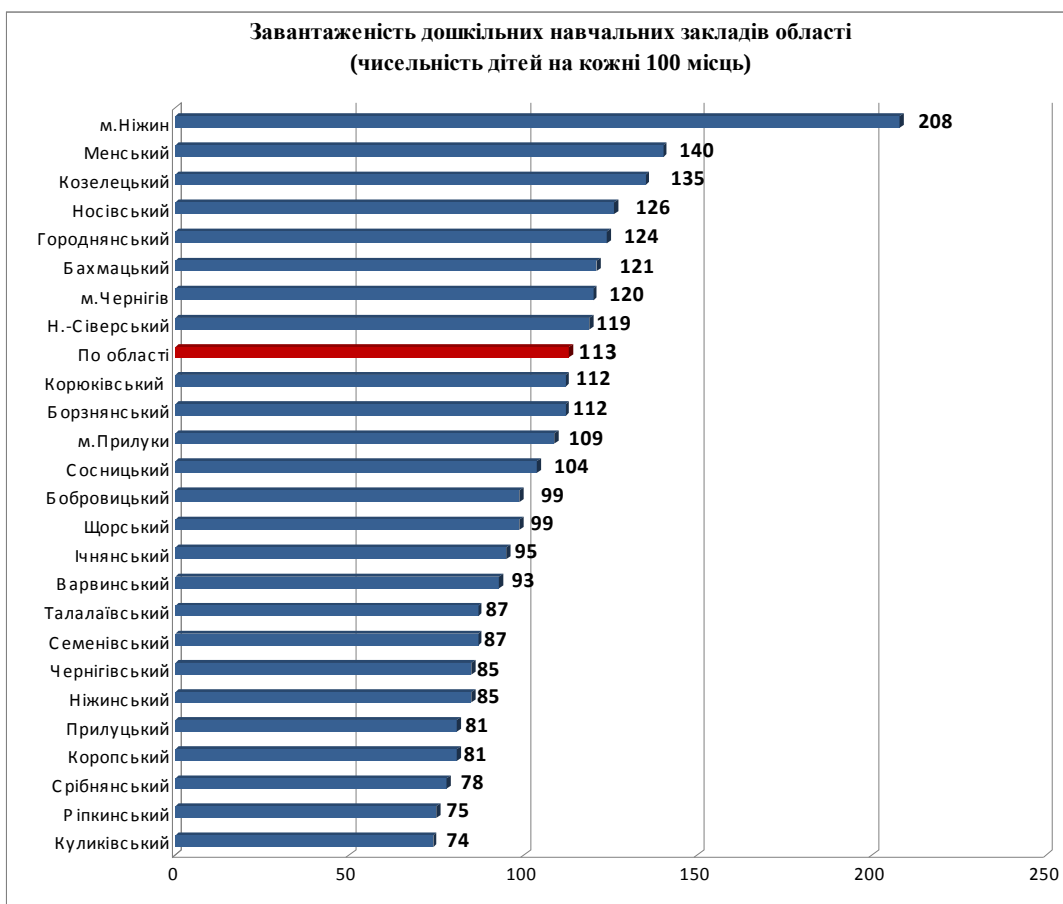

Рис. 41. Завантаженість дошкільних навчальних закладів в розрізі адміністративних територій

В області спостерігається висока завантаженість дошкільних навчальних закладів, особливо в містах обласного підпорядкування. Цей показник збільшився порівняно з 2009 роком і становить 113 дітей на 100 місць (по Україні – 119 дітей на 100 місць).

Загальна середня освіта

У 2014-2015 навчальному році в області функціонує 601 загальноосвітній навчальний заклад (2010-2011 н.р. – 661). Несприятлива демографічна ситуація в області призводить до щорічного скорочення контингенту учнів та збільшення кількості навчальних закладів з малою чисельністю. За їх кількістю та показниками наповнюваності шкіл і класів область займає найгірші позиції в Україні.

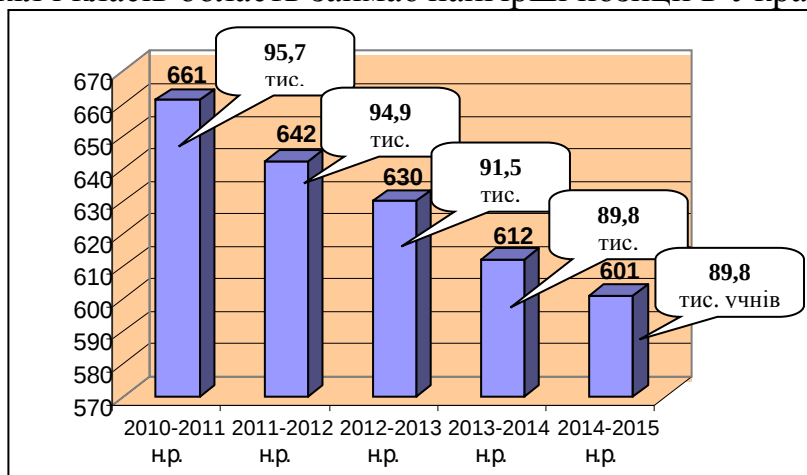

Рис. 42. Кількість загальноосвітніх навчальних закладів області та учнів у них

Для реалізації гарантованого права на отримання якісної загальної середньої освіти діють освітні округи, центрами яких є 121 опорна школа. Продовжується робота щодо вдосконалення їх функціонування, створення єдиного освітнього простору в межах освітнього округу.

За період дії (з 2001 р.) Програм організації підвозу учнів сільської місцевості до місць навчання та «Шкільний автобус» придбано: за кошти обласного бюджету 90 шкільних автобусів, державного бюджету – 84, місцевих бюджетів – 37. Крім того, у рамках проекту «Рівний доступ до якісної освіти в Україні» надійшло 15 автобусів, за рахунок спонсорських та благодійних коштів – 6.

Усіма видами транспорту до загальноосвітніх навчальних закладів області у 2014-2015 навчальному році підвозиться 100% учнів сільської місцевості, що проживають за межею пішохідної доступності. При цьому 80,0% учнів перевозиться шкільними автобусами, 20,0% - іншими видами транспорту (рейсові автобуси та приватні перевізники).

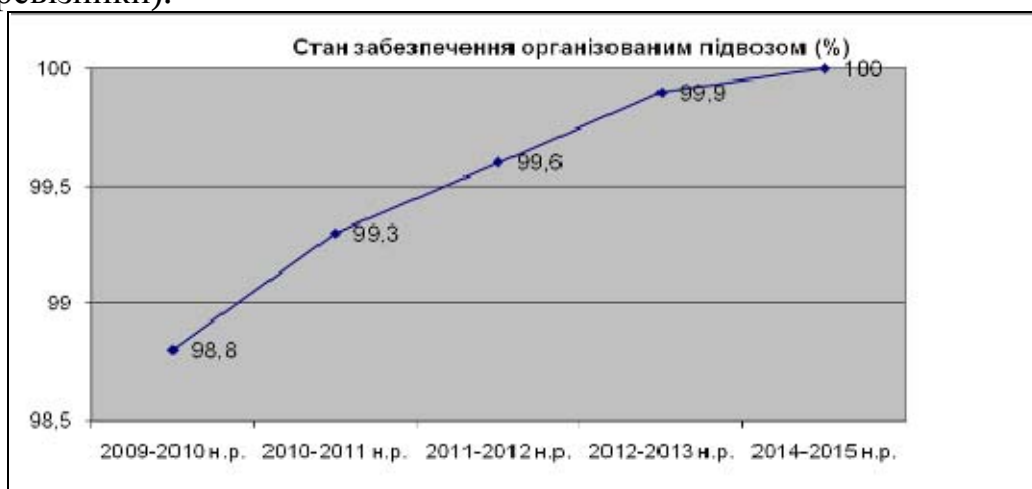

Рис. 43. Стан забезпечення організованим підвозом учнів сільської місцевості, %

Для розвантаження маршрутів шкільних автобусів та оновлення автопарку необхідно 56 транспортних одиниць. Крім того, з метою ефективного комплектування мережі загальноосвітніх навчальних закладів області необхідно ще додатково 21 шкільний автобус.

Щороку покращується рівень забезпечення освітніх закладів області комп'ютерною технікою. У 2014-2015 навчальному році кількість учнів на 1 персональний комп'ютер становить 9,9 (по Україні – 18).

Рис. 44. Забезпеченість учнів комп'ютерною технікою

Система інтернатних закладів за останні роки зазнала суттєвої реорганізації. На сьогодні до неї входять Борзнянська та Черешенська спеціалізовані школи-інтернати з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів, Чернігівський, Березнянський та Удаїцівський навчально-реабілітаційні центри.

Позашкільна освіта

У системі освіти регіону функціонують 70 позашкільних закладів – 28 будинків школяра, 5 центрів дитячо-юнацького туризму та екскурсій, 10 станцій юних техніків, 2 станції юних натуралістів, 24 спортивні школи, Чернігівська Мала академія наук учнівської молоді.

Протягом останніх п'яти років вдалось не лише зберегти, а й дещо розширити мережу позашкільних навчальних закладів, забезпечити їх подальший розвиток, зміцнити та осучаснити матеріально-технічну базу.

У 2013-2014 навчальному році позашкільною освітою було охоплено 68,5% дітей шкільного віку:

- в гуртках і секціях позашкільних навчальних закладів системи освіти 48,6 %;
- у закладах сфери культури та інших структур - 19,9%.

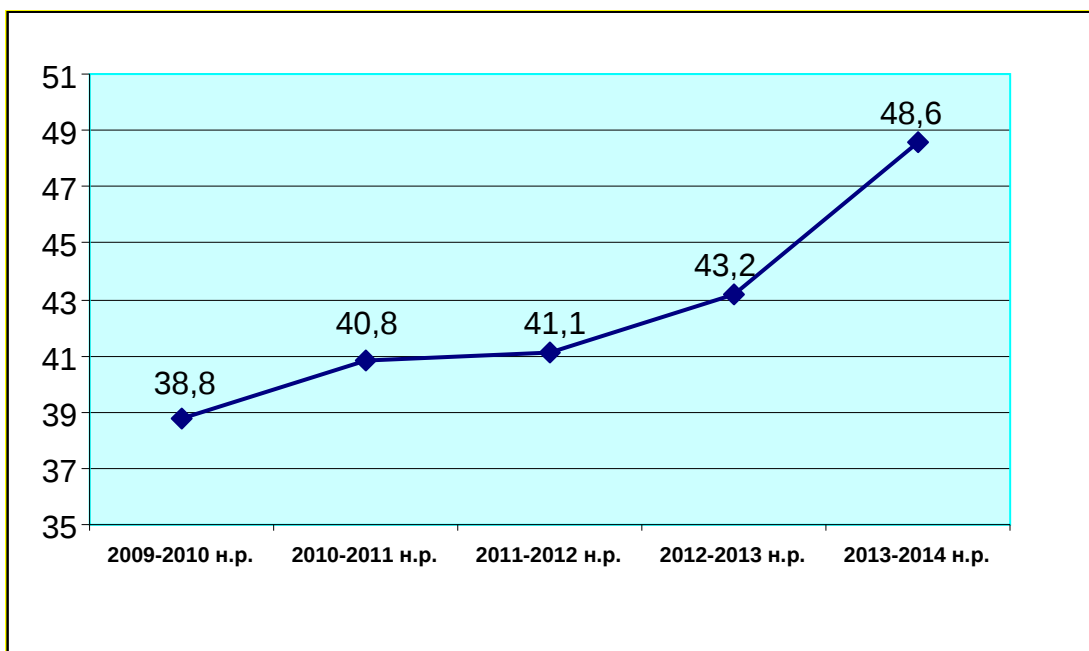

Рис. 45. Охоплення позашкільною освітою (у закладах системи освіти), %

Професійно-технічна освіта

Система професійно-технічної освіти Чернігівщини охоплює 20 державних професійно-технічних навчальних закладів (3 вищих професійних училища, 1 центр професійно-технічної освіти, 12 професійних ліцеїв, один з яких має філію, 2 професійно-технічних училища, 2 навчальних заклади при установах виконання покарань) та Навчально-методичний центр професійно-технічної освіти в області.

У професійно-технічних навчальних закладах області щорічно навчається понад 7 тис. учнів з 74 робітничих професій та 4-х спеціальностей за освітньо-кваліфікаційним рівнем «молодший спеціаліст», близько 60 % учнів одночасно з професією здобувають повну загальну середню освіту, 75 % юнаків і дівчат за

період навчання здобувають дві та більше професій, що підвищує мобільність випускників на ринку праці.

За останні 5 років спостерігається тенденція скорочення контингенту в державних професійно-технічних навчальних закладах (для прикладу: в 2009 році - 7834 учні, в той час у 2013 році - 7341 учень).

У порівнянні з показниками по Україні за кількістю професійно-технічних навчальних закладів Чернігівщина посідає 21 місце; за кількістю учнів, які в них навчаються - 24.

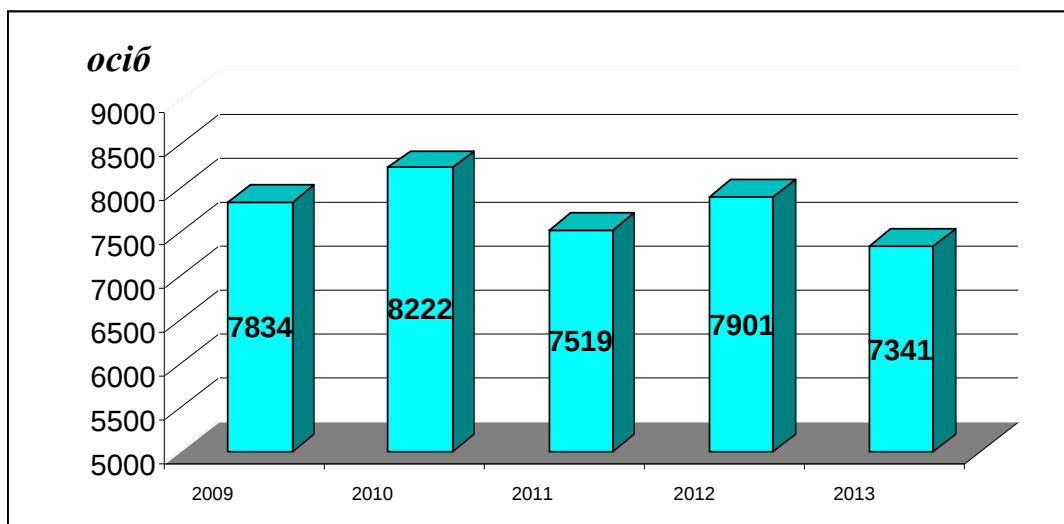

Рис. 46. Динаміка контингенту учнів професійно-технічних навчальних закладів області, осіб

Державне замовлення на підготовку кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах області формується за 17 напрямками і видами економічної діяльності. У 2014 році державне замовлення становило 3225 осіб.

Вища освіта

Система вищої освіти регіону представлена 22 вищими навчальними закладами, з них 18 – I-II рівнів акредитації, 4 – III-IV рівнів акредитації (Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Чернігівський національний технологічний університет, Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України «Ніжинський агротехнічний інститут»). У регіоні здійснює освітню діяльність 1 приватний вищий навчальний заклад – Прилуцький фінансово-правовий коледж. Послуги в перепідготовці та післядипломній освіті надає Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені К.Д.Ушинського.

Рис. 47. Науково-педагогічні кадри у ВНЗ Чернігівської області, осіб

Разом з тим, за кількістю студентів ВНЗ I-IV рівня акредитації у розрахунку на 10 тисяч населення область суттєво відстає від середнього по Україні показника. У 2013-14 навчальному році вона становила 239 (в середньому по країні – 452).

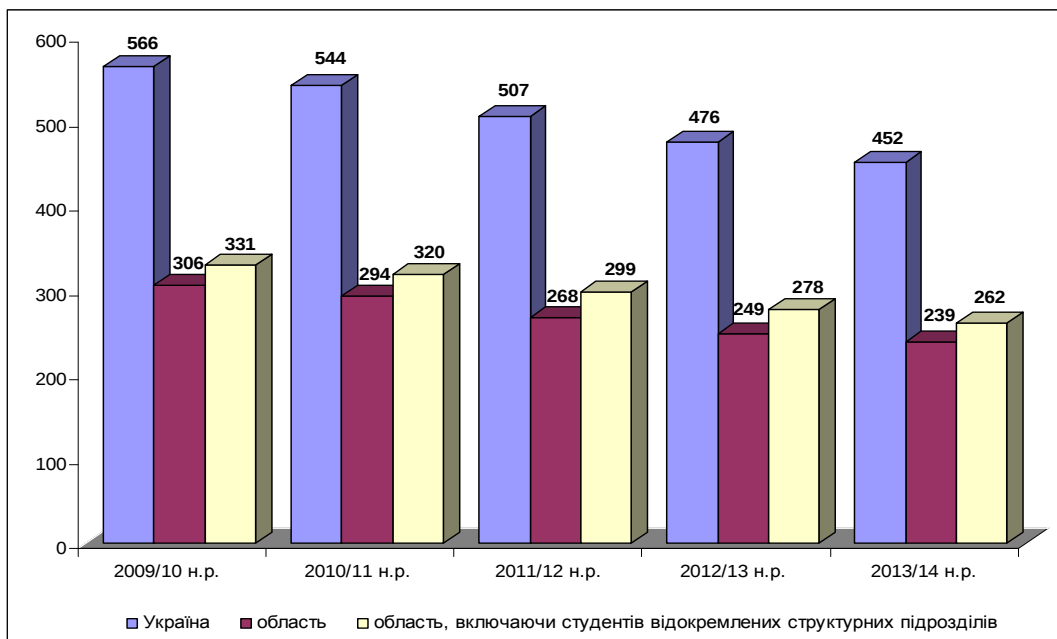

Рис. 48. Кількість студентів ВНЗ I-IV рівня акредитації на 10 тисяч населення області, осіб

5.4 Охорона здоров'я

Медичну допомогу мешканці області на кінець 2013 року отримували у 28 закладах обласного підпорядкування, 22 центральних районних лікарнях, 10 районних та 7 дільничних лікарнях, 6 міських лікарнях, 2 пологових будинках, 2 дитячих поліклініках, 1 дитячій міській лікарні, 4 міських стоматологічних поліклініках (з них 1 дитяча), 15 новостворених центрах первинної медико-санітарної допомоги (до складу яких увійшли сільські лікарські амбулаторії), 3-х санаторіях, а також ФАПх.

Таблиця 15

Мережа комунальних закладів охорони здоров'я області

Показник	2001	2008	2010	2012	2013
Кількість лікарняних закладів, одиниць	96	78	78	72	55

Кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів, одиниць	92	104	103	101	18
Кількість фельдшерсько-акушерських пунктів	728	716	717	698	686
Кількість центрів первинної медико-санітарної допомоги	-	-	-	-	15
Кількість лікарняних ліжок – всього, тис. одиниць	13741	12625	12421	11761	11429
Кількість лікарняних ліжок на 10 тис. населення, одиниць	108,7	112,0	112,8	108,9	106,9

Зміна мережі та реформування за останні 5 років майже не торкнулось обласних закладів охорони здоров'я. Лише у 2010 році Бахмацький протитуберкульозний диспансер реорганізований у Бахмацьку міжрайонну туберкульозну лікарню та у 2013 році створено обласний центр екстреної медичної допомоги та медицини катастроф, який об'єднав 3 міських станції та 41 відділення швидкої медичної допомоги в містах та районах області.

У закладах охорони здоров'я Чернігівської області станом на 01.01.2014 р. працює 3643 фіз. осіб лікарів (без врахування зубних лікарів). Забезпеченість лікарями (без зубних) на 10 тис. нас. становить 34,1 (при цьому для сільських адміністративних районів цей показник становить 20,6), (Україна 2013 рік - 41,5).

Модернізація закладів первинної медико-санітарної допомоги сприяла приведенню наявного ліжкового фонду закладів охорони здоров'я до обґрунтованих потреб. За останні 5 років ліжковий фонд скоротився на 1196 ліжок і станом на 31.12.2013 р. склав 11429 ліжок. В результаті вжитих заходів в структурі ліжкового фонду створено 129 хоспісних ліжок і цей процес наразі триває. Показник забезпеченості населення ліжками на 10 тис. населення станом на 31.12.2013. становило 106,9 (Україна – 80,5; Полтавська область – 81,5; Сумська область – 87,7).

У розпорядженні закладів охорони здоров'я області налічується 725 одиниць санітарного автотранспорту, що становить 83,2% від нормативної потреби. З числа наявних автомобілів більше 51,0% спрацьовані на 90-100% і потребує заміни. Потреба медзакладів області у транспортних засобах складає понад 500 одиниць (з урахуванням заміни зношеного транспорту). Сільські заклади охорони здоров'я мають у наявності 327 автомобілів, що становить 87,2% від нормативної потреби. Потреба в транспортних засобах для сільської медицини, відповідно до встановлених нормативів (згідно таблиця оснащення) складає 48 одиниць (з урахуванням зношеного автотранспорту потреба складає 207 одиниць).

5.5 Культура і відпочинок

Діяльність сфери культури і мистецтв забезпечують 1688 закладів.

В області діє 5 театральних-видовищних підприємств із загальною кількістю глядацьких місць – 1915.

Мережа установ клубного типу складається з 775 клубів та будинків культури, в т.ч. 694 клубних заклади знаходяться у сільській місцевості.

Населення обслуговує 732 бібліотеки, користувачів-дітей - 38 бібліотек для дітей. Станом на 01.01.2014 р. книжковий фонд бібліотек становить більше 10 млн примірників.

Діє 2 вищих навчальних заклади культури I-II рівня акредитації.

Мережа початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів (шкіл естетичного виховання) залишається незмінною: 39 шкіл – 20 дитячих музичних шкіл, 15 шкіл мистецтв, 1 дитяча художня школа, 1 дитяча хореографічна школа. В 2013-2014 н.р. 8414 дітей шкільного віку області (9,37% від загальної кількості дітей шкільного віку) отримують мистецьку освіту в школах естетичного виховання (по Україні 7,4%).

Таблиця 16

**Основні показники закладів культури
та початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів**

	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Кількість театрів	4	4	4	4	4
Кількість відвідувань (тис. осіб)	160,1	162,6	192,4	197,3	205,6
Кількість концертних організацій	1	1	1	1	1
Кількість відвідувань (тис. осіб)	147,0	183,9	188,1	173,3	154,8
Кількість бібліотек	750	745	739	735	732
Фонд (тис. прим.)	10557,2	10377,7	10192,7	10107,3	10048,9
Кількість клубних закладів	784	780	776	775	775
Кількість місць (тис.)	199,6	199,1	197,6	197,4	196,0
Початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади	39	39	39	39	39
Кількість учнів (осіб)	8265	8226	8217	8303	8414

В області функціонує 31 музейний заклад комунальної форми власності, 29 музеїв на громадських засадах, 13 з яких носять звання «народний» та 3 національні заповідники: історико-культурні заповідники «Качанівка» та «Гетьманська столиця» та архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній».

Протягом останніх років кількість музейних закладів регіону збільшилась: у 2011 році відкрито відділ художника Миколи Ге при Ічнянському краєзнавчому музеї, Музей історії партизанського руху на Чернігівщині 1941-1943 рр. у філії Чернігівського обласного історичного музею ім. В.В.Тарновського – музейно-меморіальному комплексі партизанської слави «Лісоград» (с.Єліно Щорського району), у 2012 р. – Музейно-меморіальний комплекс пам'яті жителів населених пунктів України, знищених фашистськими окупантами у м. Корюківка, у 2013 р. – Талалаївський краєзнавчий музей.

Характерною рисою сьогодення є створення приватних музеїв – у 2010 році відкрито «Музей сучасного мистецтва Чернігівської міської громадської організації «Пласт-Арт», музей Миколи Міклухо-Маклая у с.Калитянське Козелецького району, музей Миколи Ге у с.Плиски Борзнянського району.

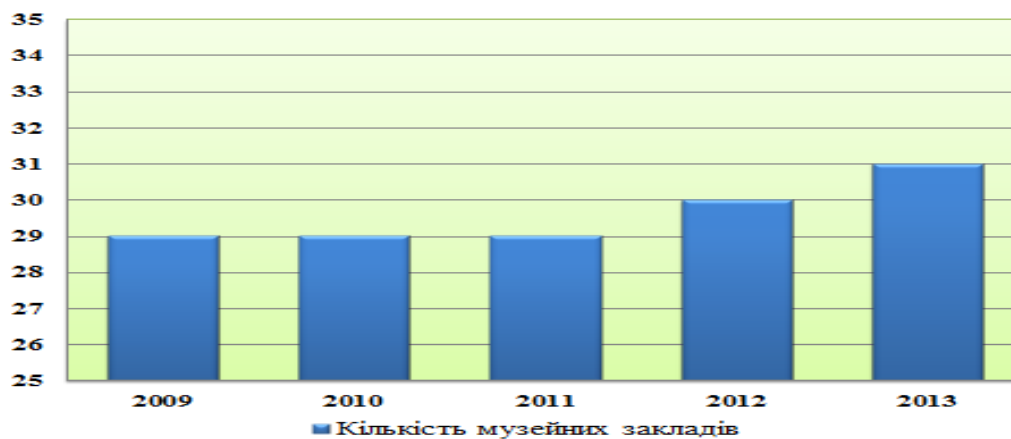

Рис. 49. Кількість музейних закладів області комунальної форми власності, одиниць

Протягом 2010-2013 рр. в музейних закладах області зростає кількість експонатів основного фонду та відкритих виставок.

Таблиця 17

Основні показники діяльності музейних закладів області

	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Кількість експонатів основного фонду, одиниць	366089	369921	373880	378413
Кількість відвідувачів, тис. чол.	435,2	441,2	442,1	440,5
Кількість відкритих виставок, одиниць	325	383	385	439
Кількість екскурсій	8765	9880	10108	10024

5.6. Інфраструктура фізичної культури і спорту

З 2009 року наявна інфраструктура фізкультурно-спортивних закладів області (ДЮСШ, ШВСМ, інші) та їх контингенту є стабільною.

Таблиця 18

Кількість спортивних споруд та баз олімпійської підготовки в області

Назва показника	Одиниця виміру	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік
Загальна кількість спортивних споруд в області	одиниць	3235	3238	3248	3251	3262
з них: стадіони з трибунами	одиниць	26	26	26	26	26
площинні споруди	одиниць	2294	2294	2300	2301	2312
спортивні зали	одиниць	420	420	420	420	420
плавальні басейни	одиниць	9	9	9	9	9
тренажерні зали	одиниць	123	126	130	132	135
інші споруди	одиниць	363	363	363	363	360
Кількість баз олімпійської підготовки в області	одиниць	1	1	2	2	2

Незмінними протягом 5 останніх років залишається кількість капітальних спортивних споруд області, хоча населення області забезпечено спортивними спорудами лише на 26,0 % від мінімального нормативу державних будівельних норм.

Незначне збільшення загальної кількості спортивних споруд відбувається в основному за рахунок відкриття приватних тренажерних залів та фітнес-центрів і будівництва відкритих спортивних майданчиків.

В області немає жодної критої спортивної споруди великих розмірів з трибунами для глядачів, у тому числі з льодовим покриттям.

Таблиця 19

Кількість спортивних шкіл та учнів у них

Назва показника	Одиниця виміру	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік
Чисельність учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл	осіб	16474	16311	15848	16154	16326
Рівень охоплення дітей і учнівської молоді віком 6-18 років систематичними заняттями у спортивних школах	%	14,7	15,1	15,3	15,7	16,2

Зростання відсотку охоплення дітей і учнівської молоді віком 6-18 років систематичними заняттями у спортивних школах за останні 5 років (з 14,7% до 16,2%) пояснюється практично стабільним щорічним контингентом учнів спортивних шкіл (в межах 16,2 - 16,3 тис. осіб) на фоні щорічного зменшення загальної кількості дітей і учнівської молоді віком 6-18 років у зв'язку з негативною динамікою демографічної ситуації в області.

В області функціонує 54 дитячо-юнацькі спортивні школи, 2 школи вищої спортивної майстерності, Центри олімпійської підготовки з біатлону та інвалідного спорту «Інваспорт».

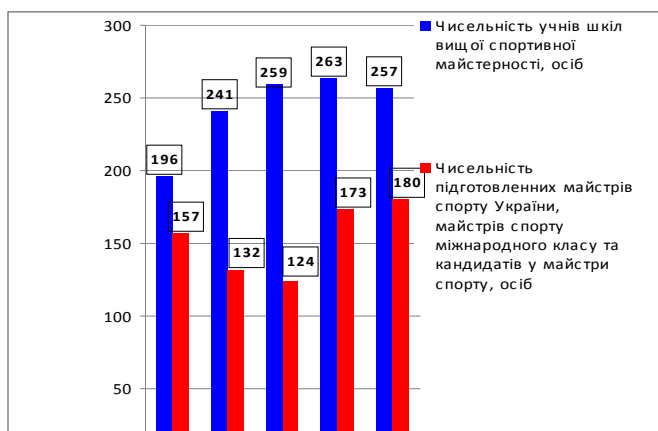

Рис. 50. Кількісні показники чисельності учнів ШВСМ та підготовлених майстрів спорту

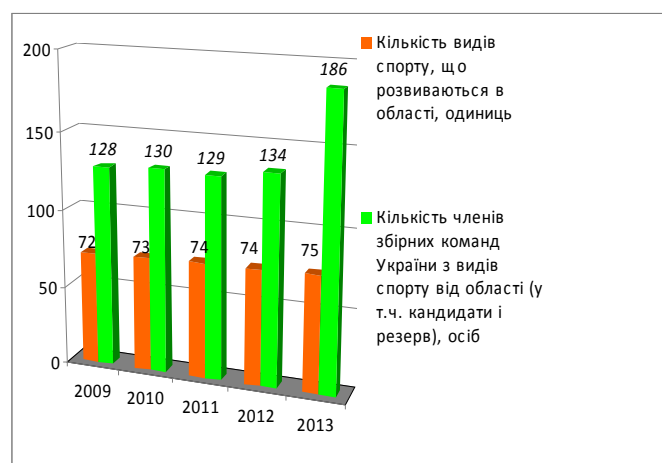

Рис. 51. Кількість розвинутих в області видів спорту та підготовлених спортсменів до збірних команд України з цих видів

Підвищилась ефективність роботи тренерів, що позначається на якості підготовлених майстрів спорту України, майстрів спорту міжнародного класу та кандидатів у майстри спорту (із 157 у 2009 р. до 180 у 2013 році) і підготовлених членів, кандидатів і резерву до складу національних збірних команд України з видів спорту (із 128 у 2009 р. до 186 у 2013 р.).

5.7 Система соціального захисту та соціального забезпечення населення

Мережа територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг) в області станом на 01.10.2014 складається із 26 закладів, у т.ч. – 8 у селищах міського типу та 18 – у містах.

В структурі територіальних центрів створено і діють: 27 відділень соціальної допомоги вдома, 19 відділень соціально-побутової адаптації, 3 відділення соціально-медичних послуг, 29 стаціонарних відділень для постійного та тимчасового проживання, 26 відділень організації надання адресної грошової та натуральної допомоги.

Протягом останніх п'яти років спостерігається тенденція зростання відсотку охоплення послугами осіб, які потребують різних видів соціального обслуговування.

На сьогодні територіальними центрами надається понад 50 видів різноманітних соціально-побутових та реабілітаційних послуг пенсіонерам, інвалідам, самотнім непрацездатним громадянам.

Протягом 2009-2013 років розширено мережу стаціонарних відділень: у 2011 році на базі дільничної лікарні с. Фастівці Бахмацького району відкрито четверте у цьому районі стаціонарне відділення, розраховане на 30 ліжко-місць; у 2013 році на базі дільничної лікарні с. Макіївка Носівського району відкрито друге у районі стаціонарне відділення.

В системі соціального захисту населення області функціонує 9 будинків-інтернатів, із них: 2 геріатричні пансіонати, розраховані на 835 ліжко-місць; 5 психоневрологічних інтернатів (3 для жінок та 2 для чоловіків), розраховані на 940 ліжко-місць; 2 дитячі будинки-інтернати для дітей з вадами фізичного, розумового розвитку та психічними розладами, які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування, освітніх та реабілітаційних послуг, розраховані на 230 ліжко-місць.

Реабілітацію дітей-інвалідів в області здійснюють чотири центри соціальної реабілітації. Про результативність реабілітаційного процесу в центрах свідчить те, що 90 відсотків дітей виписуються з покращенням здоров'я. У 2013 році введено в експлуатацію новий корпус стаціонарного відділення обласного Центру соціальної реабілітації дітей-інвалідів на 65 місць, що дає можливість охопити допомогою вдвічі більше дітей.

Підтримку найуразливіших категорій населення, які опинилися у складних життєвих обставинах, забезпечують центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Ця робота здійснюється через раннє виявлення таких сімей/осіб, їх облік та надання послуг, спрямованих на усунення наслідків і причин проблем сім'ї/особи, забезпечення дотримання прав дітей та батьків, використання внутрішнього потенціалу і позитивних сторін сімей, здійснення індивідуального підходу до кожного члена родини.

Станом на 01.01.2014 на обліку перебувало 367,0 тис. пенсіонерів, що на 16,2 тис. осіб або на 4,2 % менше, ніж на 01.01.2010.

У той же час, зростає частка пенсіонерів, що припадає на 1 штатного працівника, яка у 2009 році складала 1,61, а у 2013 році – 1,72.

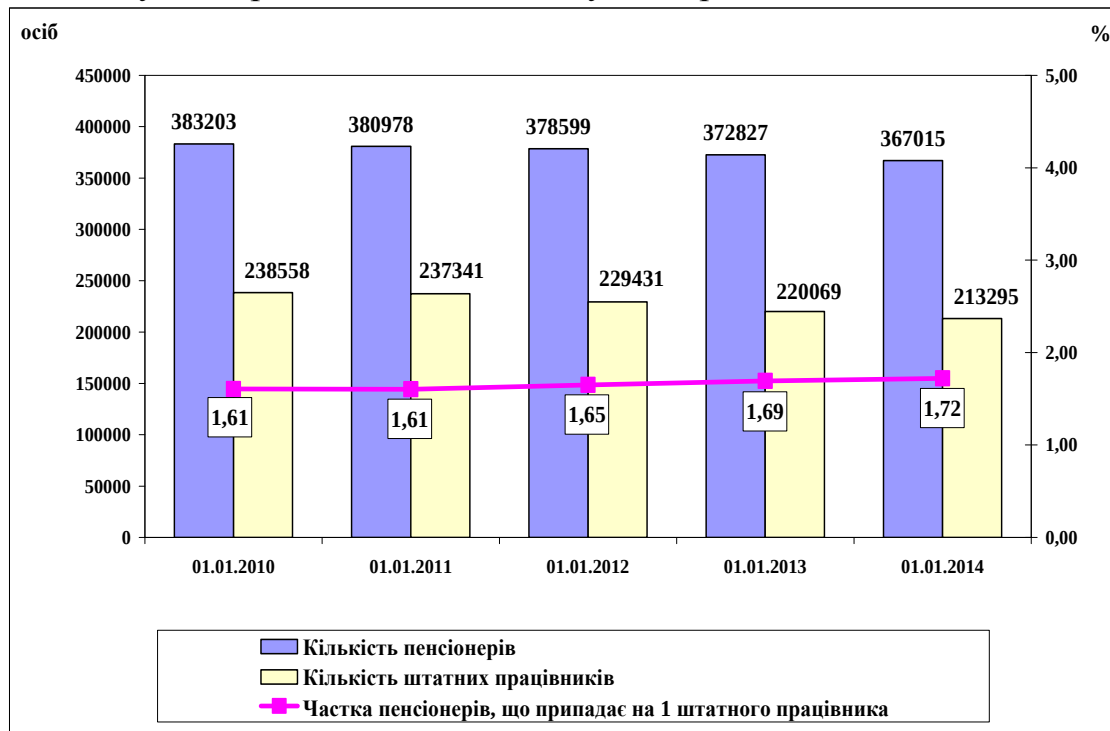

Рис. 52. Співвідношення пенсіонерів та працюючих осіб

При цьому темпи росту пенсій мешканців області випереджають середній розмір пенсій в цілому по Україні, який протягом 2009-2013 років зріс на 47,8 %. Відповідно, покращувалось і співвідношення між обласним і середнім по країні показником, який на 01.01.2010 становив 89,7 %, а на 01.01.2014 – вже 91,6 %.

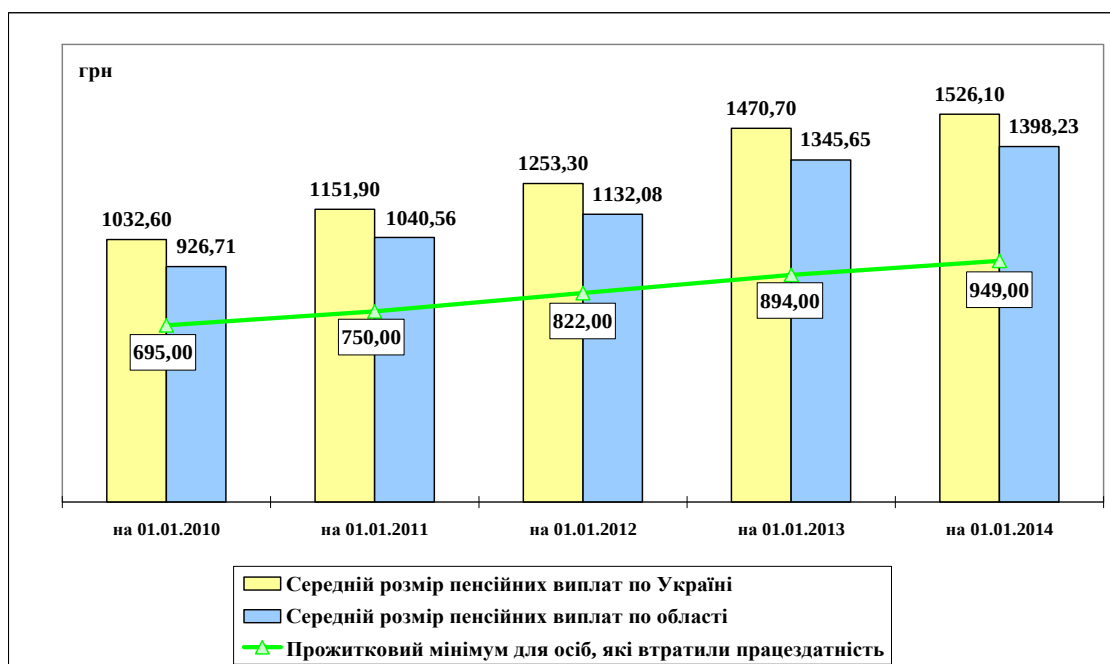

Рис. 53. Пенсійне забезпечення

Щороку відбувається збільшення питомої ваги дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, охоплених сімейними формами виховання. Зокрема з 2009 по 2013 роки цей показник збільшився з 67,5 % до 82,4 %.

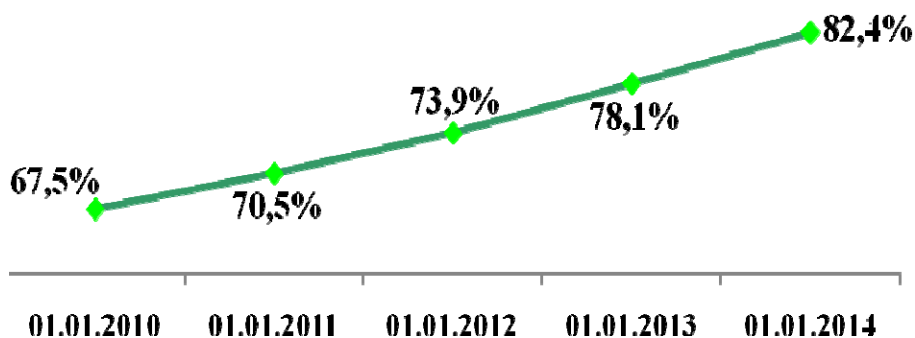

Рис. 54. Охоплення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування сімейними формами виховання

З кожним роком зростає кількість дітей, які виховуються у прийомних сім'ях (ПС) та дитячих будинках сімейного типу (ДБСТ). З 2009 по 2014 рік загальне число вихованців прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу в області збільшилось на 60,4% (з 265 до 425), кількість ДБСТ зросла вдвічі (з 7 до 14), число ПС на 45,8% (з 142 до 207).

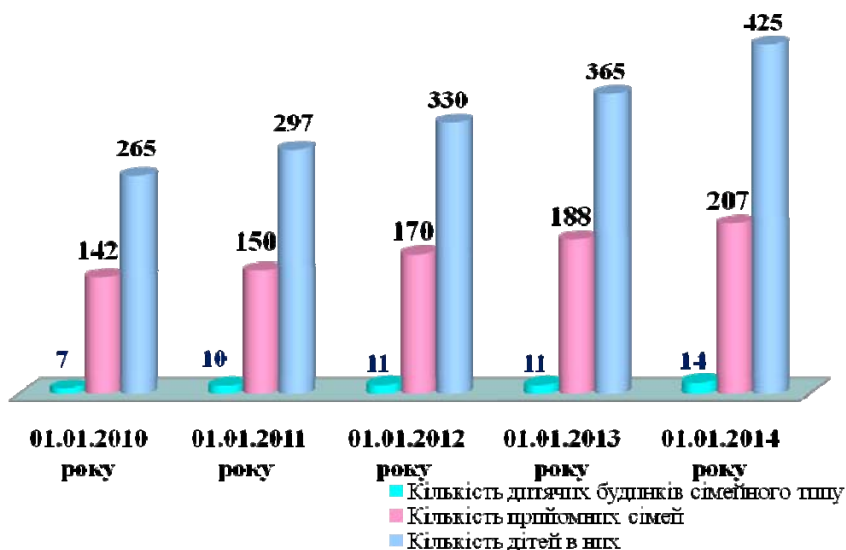

Рис. 55. Мережа прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, які функціонують в Чернігівській області

Впродовж 2013-2014 років жодної дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, в області не направлено до загальноосвітніх шкіл-інтернатів системи освіти.

На даний час в області функціонує три центри соціально-психологічної реабілітації дітей – Чернігівський, Ніжинський та у с. Хмільниця Чернігівського району, у яких протягом 2013 року отримали допомогу 278 дітей.

Проміжні висновки.

1. Територією області проходять 63 автодороги державного значення, з них дві (М-01 та М-02) на загальній протяжності 311,1 км є частиною міжнародного транспортного коридору №9 і європейських автомагістралей Е-95 Санкт-Петербург – Київ – Одеса – Мерзифон та Е-101 Москва – Київ відповідно.

2. Щільність автомобільних шляхів з твердим покриттям в Чернігівській області становить 227 км на 1 тис. км² (по Україні – 275) і є однією з найнижчих в Україні.

3. Область є достатньо забезпеченою як фіксованим, так і мобільним видами зв'язку порівняно з іншими регіонами країни.

4. У прикордонних з Республікою Білорусь та Російською Федерацією районах відсутній впевнений прийом національного теле- та радіосигналу.

5. Житлово-комунальне господарство області характеризується високим рівнем зношення виробничих фондів на підприємствах житлово-комунального господарства, високою енергоємністю та низькою ефективністю комунальних систем.

6. В останні роки широко впроваджувались енергозберігаючі заходи у комунальній сфері, спрямовані на зменшення обсягів споживання природного газу.

7. Рівень оснащення житлового фонду різними видами зручностей за всіма параметрами (окрім обладнання газом) суттєво відстає від середніх по Україні значень.

8. Мережа дошкільних навчальних закладів не відповідає наявній потребі. Залишається високою завантаженість дошкільних навчальних закладів (113 дітей на 100 місць), особливо у містах обласного значення.

9. Існує дисбаланс в охопленні дошкільною освітою дітей, які проживають в міській та сільській місцевості.

10. Несприятлива демографічна ситуація в області та певні соціально-економічні чинники призвели до скорочення контингенту учнів та збільшення кількості навчальних закладів із малою чисельністю. Станом на 01.10.2014 малокомплектні школи становить 55,2% від загальної кількості загальноосвітніх навчальних закладів області. Нагальною залишається необхідність подальшої оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів області, приведення її у відповідність до потреб населення та фінансових можливостей адмінтериторій.

11. Хоча наявний ліжковий фонд закладів охорони за останні 5 років скоротився на 1196 ліжок, проте показник забезпеченості населення ліжками на 10 тис. населення вище середнього по країні – на 31.12.2013 становив 106,9 (Україна 80,5, Полтавська область 81,5, Сумська область 87,7). При цьому забезпеченість лікарями, особливо у сільській місцевості, суттєво нижча, ніж у середньому по Україні. Є проблема і із забезпеченням санітарним транспортом.

12. В області немає жодної критої спортивної споруди великих розмірів з трибунами для глядачів, у тому числі з льодовим покриттям.

13. Інфраструктура системи соціального забезпечення в цілому відповідає потребам жителів області, водночас потребує розширення ліжковий фонд психоневрологічних інтернатів.

6. ЕКОНОМІКА ТА ПІДПРИЄМНИЦТВО

6.1 Структура економіки та валовий регіональний продукт

На регіональному рівні узагальнюючим показником, який характеризує рівень розвитку економіки регіону, є валовий регіональний продукт (ВРП).

У 2012 році у Чернігівській області створено валового регіонального продукту на суму 23934 млн грн (проти 21165 млн грн у 2011 році), що становить 1,6 % від загальноукраїнського показника. За цим показником Чернігівщина займала 19 місце серед областей України (у 2011 році – також 19 місце).

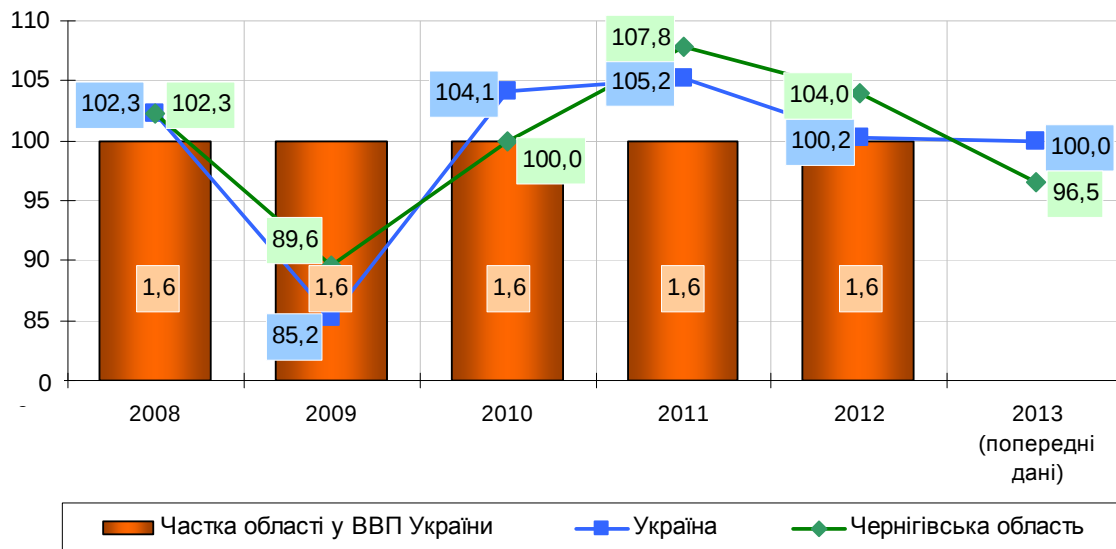

Рис. 56. Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту та частка Чернігівської області у ВВП України, %

У розрахунку на одну особу припало 22096 грн валового регіонального продукту, що на 31,0 % менше, ніж у середньому в Україні. За величиною валового регіонального продукту на одну особу Чернігівщина посіла 16 місце (у 2011 році – 18 місце).

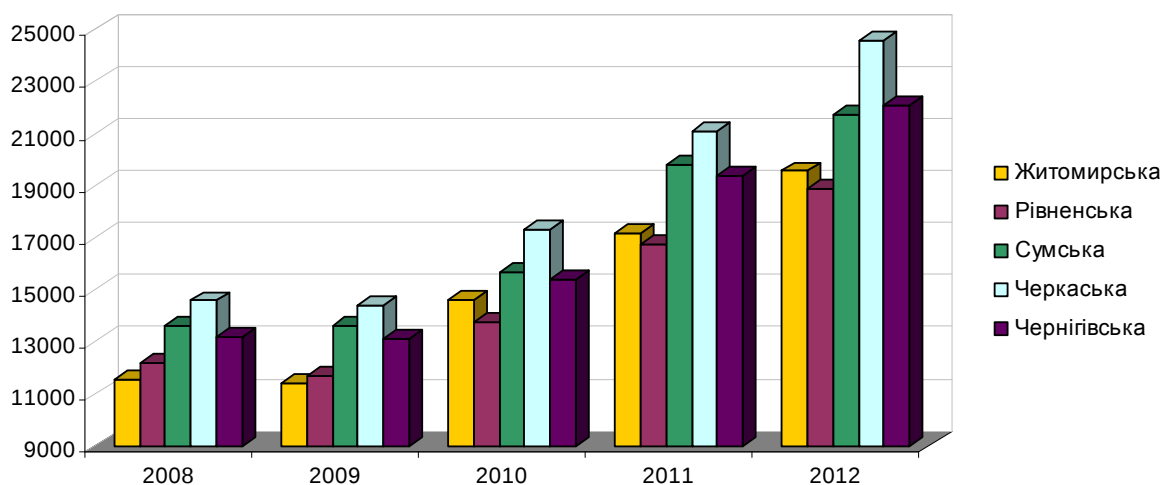

Рис. 57. Валовий регіональний продукт у розрахунку на 1 особу (у фактичних цінах, грн)

Обсяг валового регіонального продукту у 2012 році зріс проти попереднього року на 4,0 % (по Україні – на 0,2 %). За темпом зростання ВРП Чернігівщина посіла 6 місце серед регіонів України.

У структурі валової доданої вартості найбільша частка припадає на послуги – 41,9 %; промисловість – 24,9 %; сільське, лісове та рибне господарство – 20,8 %.

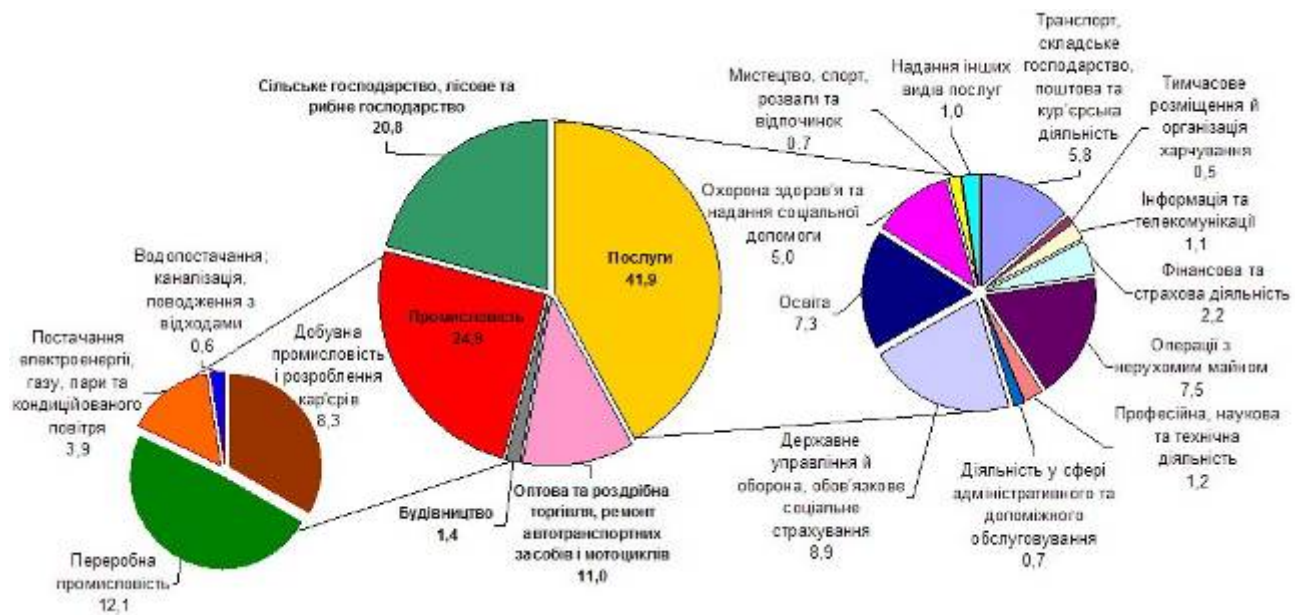

Рис. 58. Структура валової доданої вартості за видами економічної діяльності у 2012 році (у фактичних цінах, % до підсумку)

Найважливішими чинниками, які впливають на обсяг валової доданої вартості за видами економічної діяльності, є випуск товарів та послуг та проміжне споживання.

У 2012 році випуск в основних цінах становив в області 48357 млн грн, що становить 1,5 % від загальноукраїнського показника.

У структурі випуску товарів та послуг на проміжне споживання припадає 56,4 %, ВДВ – 43,6 %.

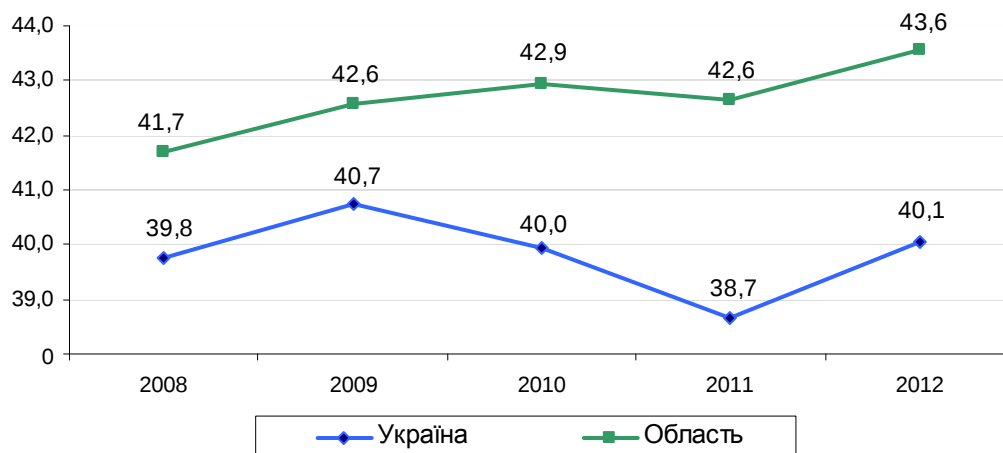

Рис. 59. Динаміка зміни питомої ваги валової доданої вартості у випуску товарів та послуг, %

6.2 Сільське господарство та сільські території

Чернігівщина має значний потенціал у галузі сільського господарства. Загальна площа сільськогосподарських угідь становить 2068,4 тис. га або 64,8 % земель області.

Сільське господарство області продовжує залишатись значним сегментом економіки, його частка у валовій доданій вартості зросла з 18,4 % у 2009 році до 20,8 % у 2012 році.

Сільськогосподарський комплекс області налічує 1014 сільськогосподарських підприємств різних форм власності та господарювання, в тому числі 298 господарських товариств, 139 приватних підприємств, 28 кооперативів, 482 фермерських господарства, 9 державних підприємств, 58 підприємств інших форм господарювання, а також 159,7 тис. одиниць особистих селянських господарств.

Основна спеціалізація галузі рослинництва регіону – вирощування зернових та технічних культур, кормовиробництво, тваринництва – молочно-м'ясне скотарство та виробництво свинини.

Починаючи з 2010 року, у сільському господарстві області намітилась тенденція щодо нарощування обсягів виробництва, проте у 2013 році вони склали лише 73,7% від рівня 1990 року.

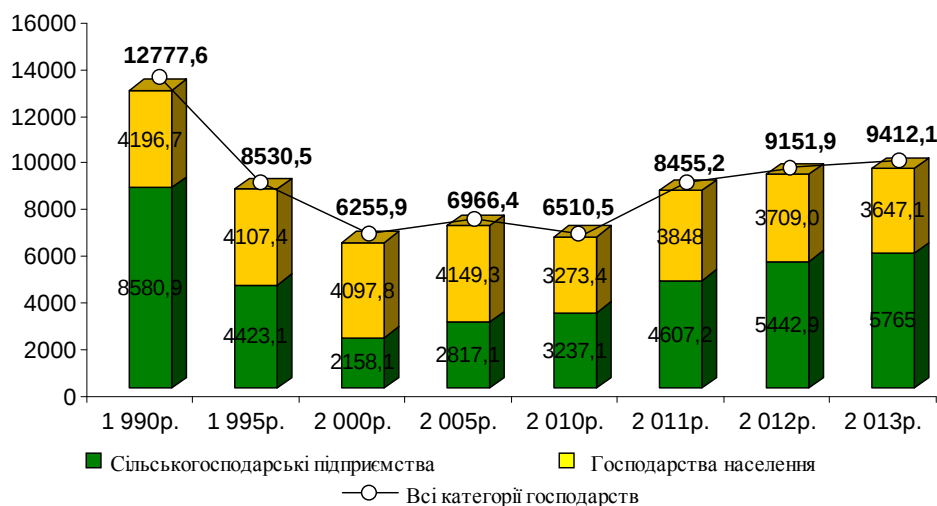

Рис. 60. Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства, млн грн

Зростають обсяги інвестицій в агропромисловий сектор економіки.

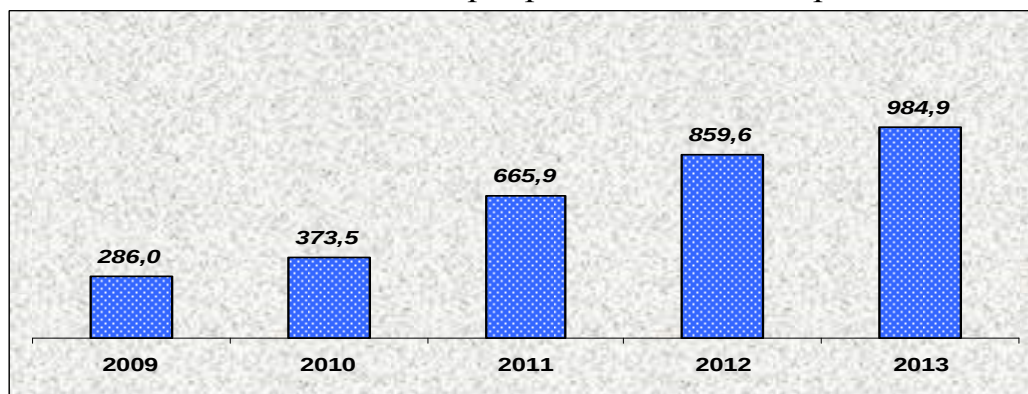

Рис. 61. Динаміка залучення інвестицій в АПК області, млн грн

Хоча частка приватних господарств населення в загальному виробництві продукції сільського господарства ще лишається ваговою, але вага спеціалізованих аграрних підприємств поступово зростає. За три останні роки (2011–2013) сільськогосподарськими підприємствами вироблялася більша частина аграрної продукції – 54,0 %, 59,0 % та 61,0 % відповідно.

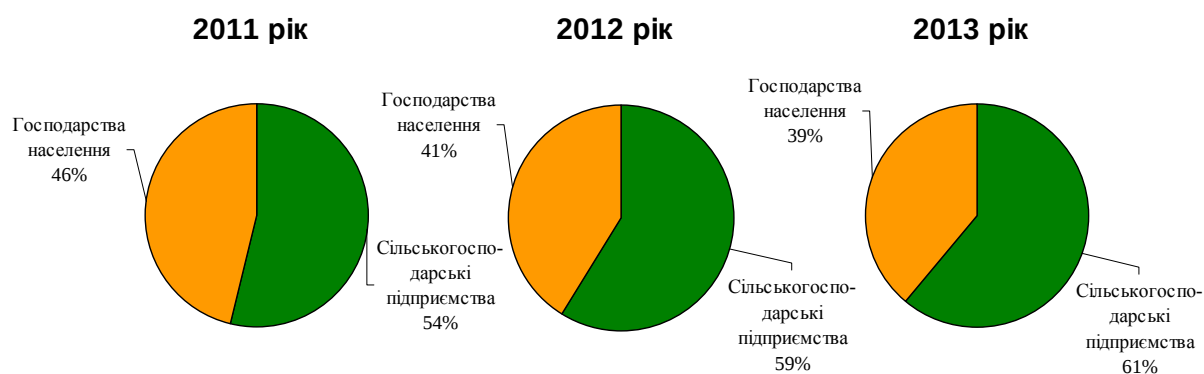

Рис. . Внесок основних категорій товаровиробників у виробництво валової продукції сільського господарства, %

У валовому виробництві сільськогосподарської продукції продукція рослинництва складає 74,9 %, тваринництва – 25,1 %. Із видів сільськогосподарської продукції найбільшу питому вагу займають зернові культури (36,1 %), картопля та овочі (21,0 %), молоко (15,4 %).

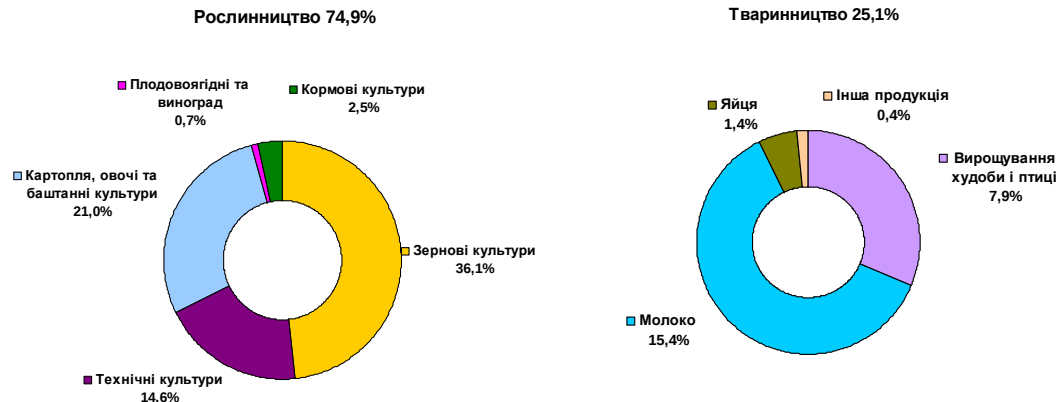

Рис. 63. Структура виробництва сільськогосподарської продукції в області, %

Аграрними підприємствами вироблено 82,8 % продукції рослинництва і 17,2 % тваринництва.

У структурі сільськогосподарського виробництва агроформувань області найбільшу питому вагу займають зернові (55,8 %) і технічні (23,1 %) культури, які є найбільш рентабельними серед інших видів продукції.

За 2005-2013 роки у структурі сільськогосподарського виробництва збільшився обсяг виробництва продукції рослинництва агроформуваннями (з 49,8 % у 2005 році до 67,7 % у 2013 році). Збільшення частки галузі рослинництва відбувалося в результаті високих і стабільних темпів приросту виробництва зернових і технічних культур.

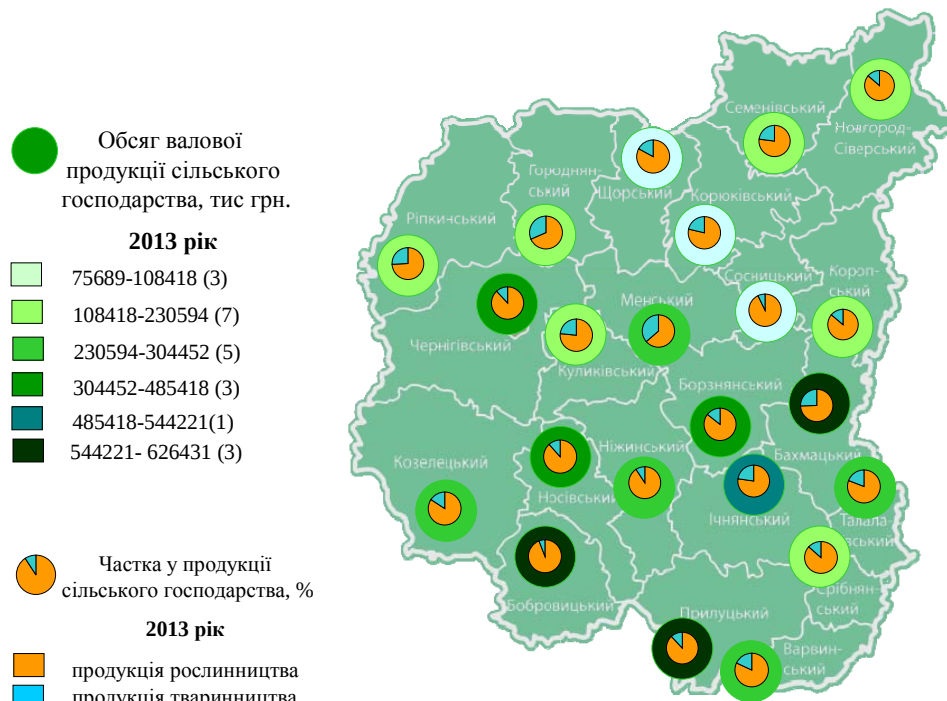

Рис. 64. Територіальна структура сільськогосподарського виробництва області

У 2013 році в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь сільськогосподарськими підприємствами вироблено валової продукції на суму 587,0 тис. грн, у т.ч. 486,0 тис. грн – продукції рослинництва та 101,0 тис. грн – тваринництва, що відповідає 16 місцю по Україні (по країні 641,2 тис. грн, 484,1 тис. грн. та 157,1 тис. грн відповідно).

Ефективність використання сільськогосподарських угідь в територіальному розрізі Чернігівської області суттєво відрізняється.

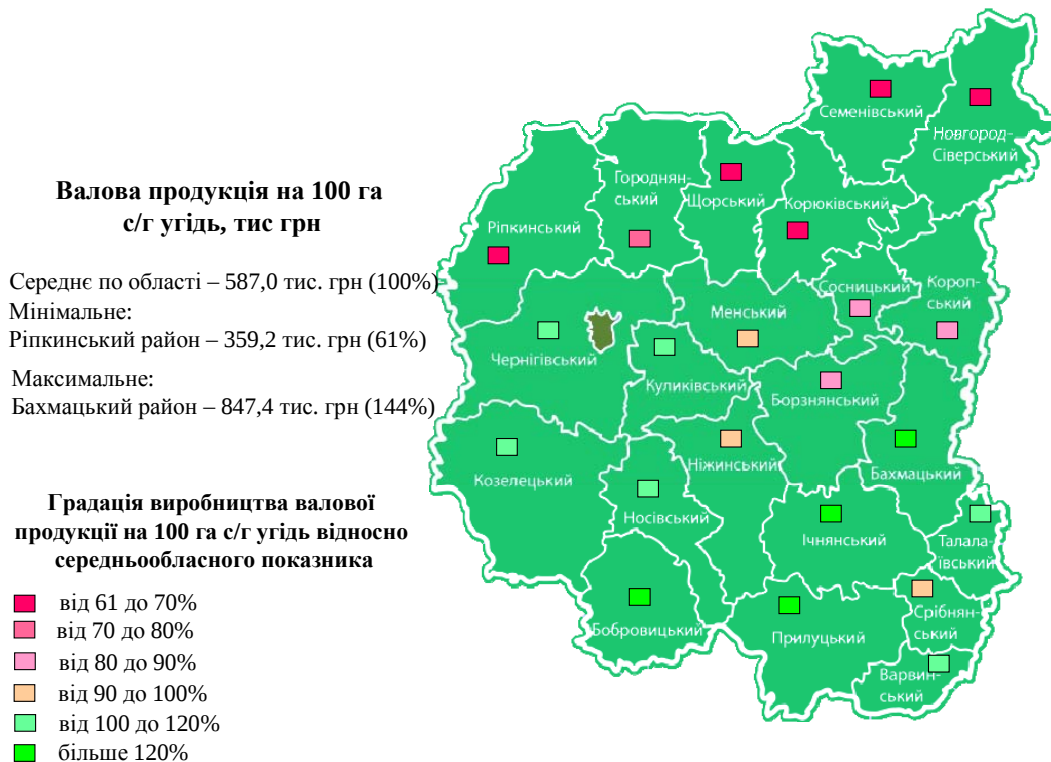

Рис. 65. Обсяг валової продукції сільськогосподарства на 100 га сільськогосподарських угідь у 2013 році

Високу ефективність роботи за цим напрямом мають: Бахмацький (847,4 грн/га), Ічнянський (776,6 грн/га), Прилуцький (741,4 грн/га) та Бобровицький (724,7 грн/га) райони.

Питома вага області у виробництві основних видів сільськогосподарської продукції в Україні у 2013 році становила: зернових культур – 5,0 %, цукрових буряків – 2,4 %, картоплі – 6,8 %, овочів – 2,1 %, у виробництві тваринницької продукції: м'яса – 1,7 %, молока – 5,1 %, яєць – 1,5 %.

За рахунок власного виробництва повністю забезпечується внутрішня потреба населення області у картоплі, овочах, молоці та молочних продуктах, яйцях птиці – на 93,1 %, плодах, ягодах та винограді – на 34,4 %, цукрі – на 56,9 %.

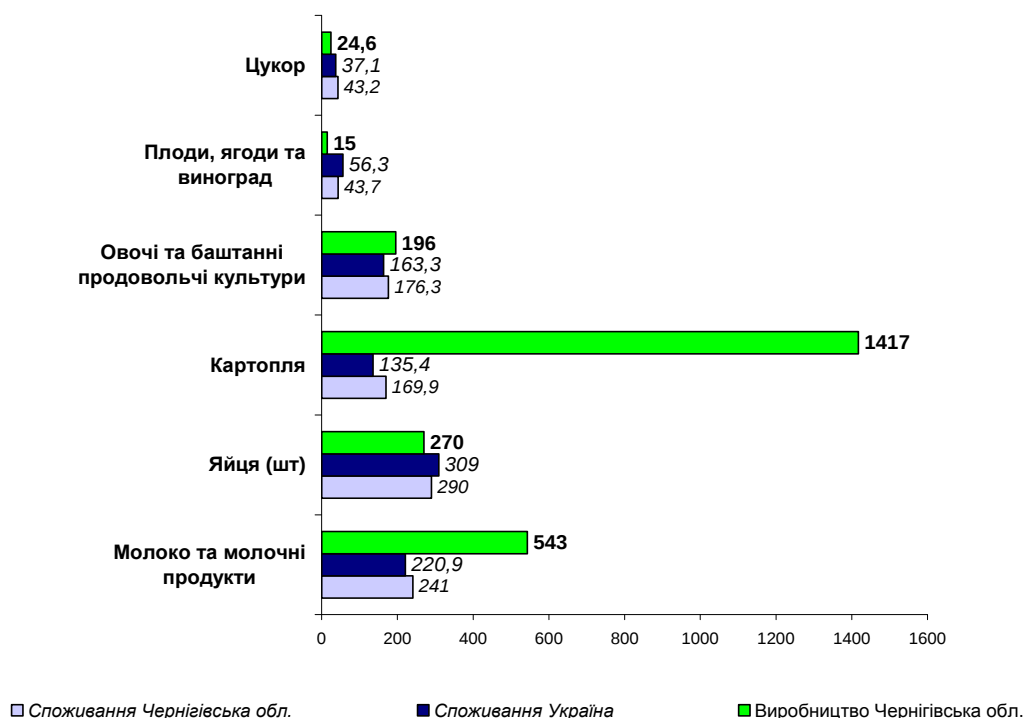

Рис. 66. Споживання основних харчових продуктів в 2013 році (кг/на одну особу)

Рослинництво

У структурі сільськогосподарських угідь 70,3 % припадає на рілля та перелоги, 1,2 % – багаторічні насадження, 14,8 % – сіножаті та 13,7 % – пасовища.

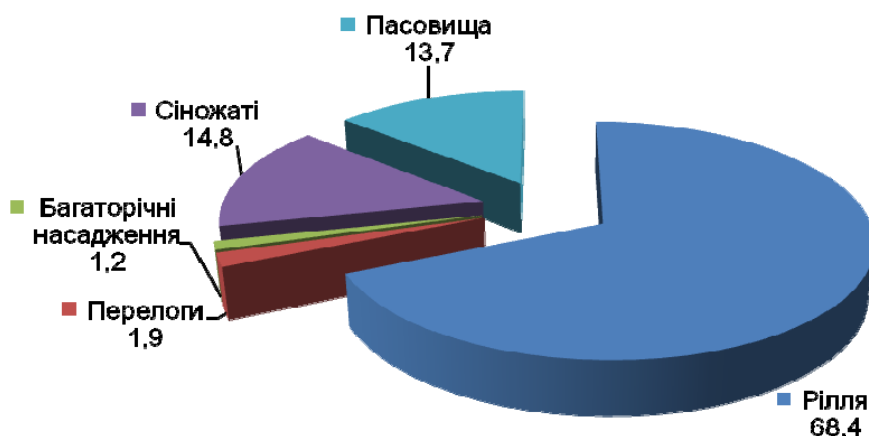

Рис. 67. Структура сільськогосподарських угідь, %

На одного жителя області припадає 1,9 га сільгоспугідь, у т.ч. 1,3 га ріллі, що, відповідно, в 2,1 і 1,9 рази більше, ніж в середньому по Україні.

Проти 1990 року площа ріллі збільшилась на 24,4 тис. га, багаторічних насаджень – на 7,7 тис. га, перелогів на 38,5 тис. га, сіножатей на 6,7 тис. га та пасовищ – на 36,8 тис. га.

28,1 % земель області перебуває в користуванні громадян. У користуванні сільськогосподарських підприємств – 27,6 % земель, землі запасу, та землі не надані у власність та користування – 22,1 %, у лісгосподарських підприємств – 18,4 %.

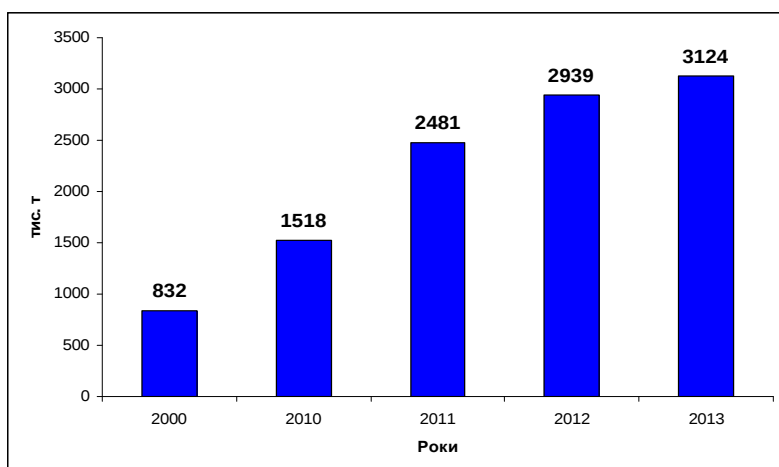
Позитивні тенденції у внесенні мінеральних добрив, посіву сидеральних культур та вапнування ґрунтів вплинули на валові збори сільськогосподарських культур.

За період з 2001 року суттєво зросли темпи виробництва зерна товаровиробниками області, які є значно вищими, ніж в країні.

У 2013 році виробництво зерна в області зросло порівняно з 2001 роком майже втричі і досягнуло історичного максимуму – 3,12 млн тонн. При цьому, питома вага області у загальнодержавному виробництві зерна постійно зростає.

Рис. 68. Валовий збір зерна у % до 2001 року по всіх категоріях господарств

Природно-кліматичний потенціал області дозволяє виробляти щорічно не менше 3,0 млн т зерна.

Рис. 69. Валовий збір зернових по всіх категоріях господарств, тис. тонн

Крім того, в останні роки, поряд з ростом виробництва зернових культур, спостерігається позитивна динаміка валових зборів технічних культур, зокрема олійних, та овочевих культур.

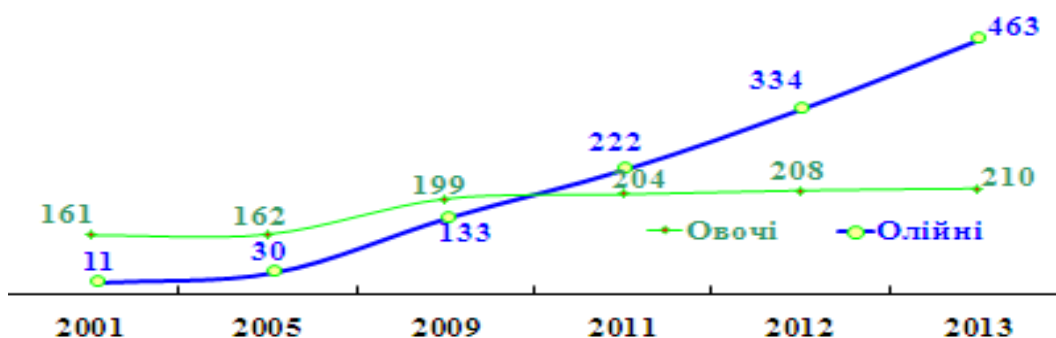

Рис. 70. Динаміка валових зборів олійних культур та овочів, тис. тонн

Тваринництво

Природно-кліматичні умови Чернігівщини здавна обумовили розвиток скотарства, у якому традиційно домінує молочно-м'ясна галузь.

У 2013 році внутрігалузева спеціалізація тваринництва розподілялась на: скотарство – 75,6 %; свинарство – 15,2 %; птахівництво – 9,0 %; інші галузі – 0,2 %.

В цілому виробництво валової продукції тваринництва за 2013 рік збільшилося на 2,8 %, в т.ч. сільськогосподарських підприємствах на 5,9 %, в господарствах населення відбулося зменшення на 1,7 %.

На початок 2014 року у сільськогосподарських підприємствах області утримувалося 145,6 тис. голів великої рогатої худоби, з них 57,1 тис. корів.

Для області характерна тенденція зростання її питомої ваги в Україні по кількості поголів'я великої рогатої худоби та корів в сільськогосподарських підприємствах з одночасним його зменшенням у господарствах населення. Чернігівщина серед регіонів України по поголів'ю великої рогатої худоби та корів в сільгосппідприємствах займала 2 місце після Полтавської області.

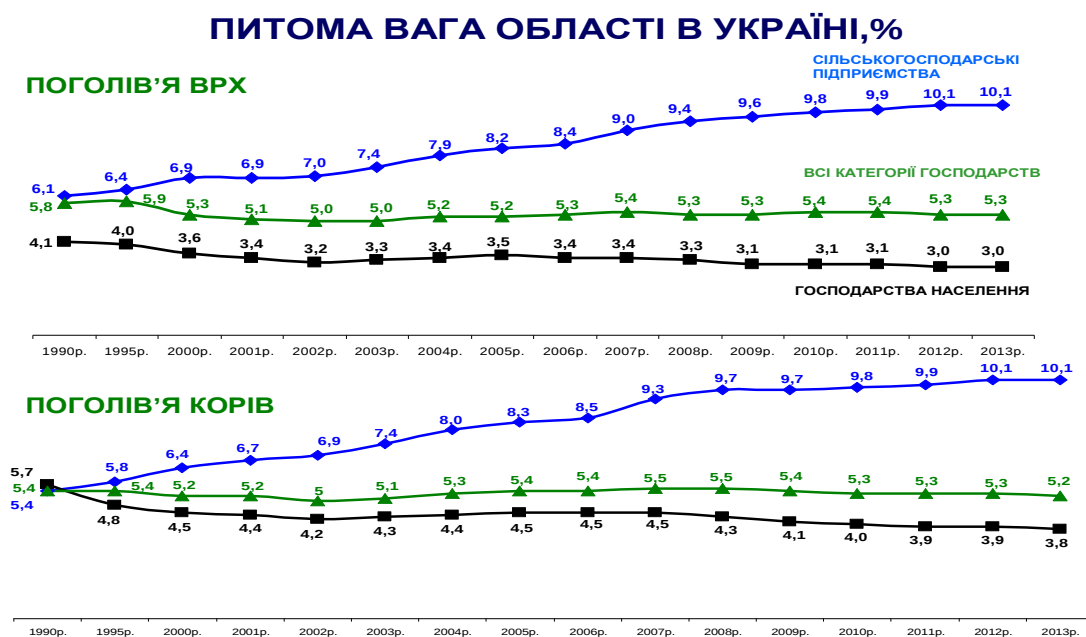

Рис. 71. Питома вага області в Україні, %

З метою виробництва молочної продукції високої якості, яка б відповідала вимогам світових стандартів, здійснюється будівництво та реконструкція комплексів із доїльними залами, впроваджуються нові технології утримання, в т.ч. і система годівлі.

За три останні роки в регіоні збудовані та реконструйовані 17 комплексів та ферм по виробництву молока на загальне поголів'я 6900 корів.

Всього у сільськогосподарських підприємствах області працює 42 доїльні зали.

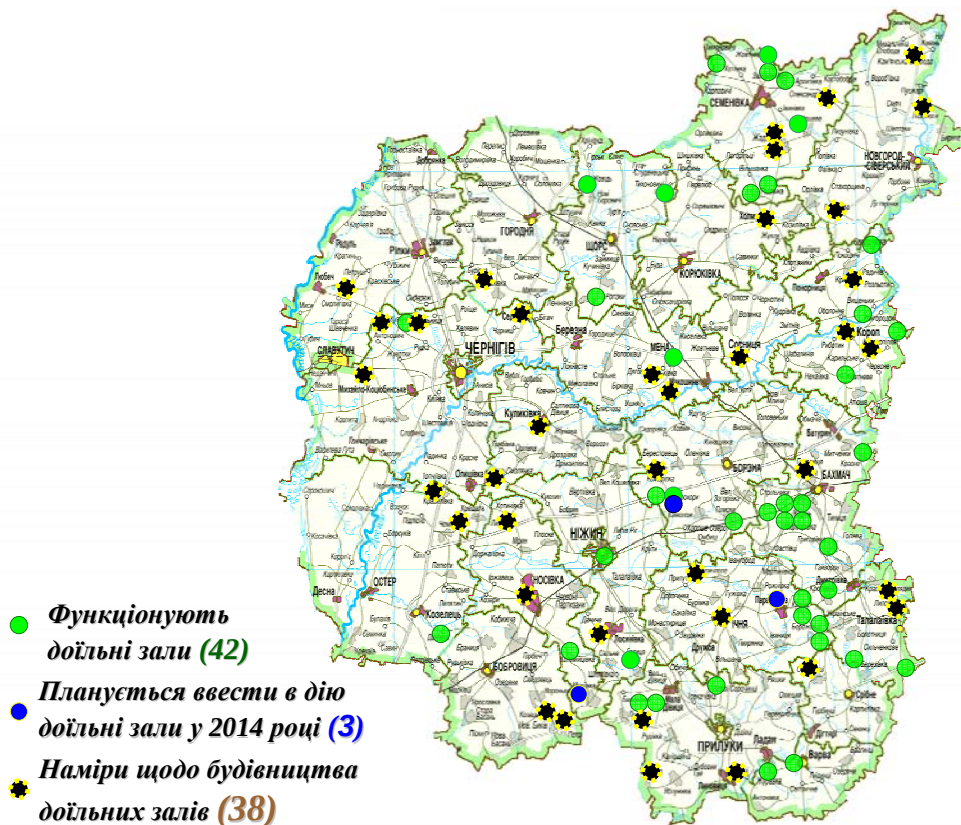

Рис. 72. Будівництво та реконструкція об'єктів тваринництва

Селекційно-племінна база молочного скотарства регіону нараховує 13 племінних господарств із них 4 племінні заводи та 9 племінних репродукторів. Це дозволяє в області розводити п'ять порід корів молочного напрямку продуктивності.

Важливим перспективним напрямком у сільському господарстві області є виробництво органічних продуктів. ПСП "Пісківське" Бахмацького району, ТОВ «Агрікор Холдинг» та ТОВ «КРОК-УкрЗалізБуд» Прилуцького району мають статус спеціальної сировинної зони, де виробляється екологічно чиста молочна сировина для виробництва дитячих і дієтичних продуктів харчування.

Також працює в цьому напрямку ПрАТ «ЕтноПродукт» - це українсько-швейцарське аграрне підприємство, із замкнутим циклом виробництва органічної сільськогосподарської продукції, де виробляється 5 видів молочної та 6 видів м'ясної продукції.

Ще один напрямок - це нагальне розв'язання проблеми виробництва яловичини. Станом на 01.01.2014 у сільськогосподарських підприємствах області утримується 12,0 тис. голів великої рогатої худоби м'ясного напрямку продуктивності, що становить 15,9 % даної категорії в Україні (2 місце).

Рис. 73. Питома вага великої рогатої худоби м'ясного напрямку продуктивності області в Україні, %

Власна племінна база м'ясного скотарства представлена 8 породами, а саме: українська м'ясна, абердин-ангуська, симентальська м'ясна, поліська м'ясна, знам'янський тип поліської м'ясної, південна м'ясна, шароле, лімузин.

Інфраструктура аграрного ринку

Послуги сільському населенню надають 56 комунальних господарств, 4006 інших обслуговуючих суб'єктів від переробних підприємств, райспоживспілок, райветлікарень, райсільгоспкомунгоспів та приватних структур.

За 2009-2013 роки кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів збільшилась на 25,0 % (з 15 до 20 об'єктів). Чисельність комунальних підприємств за цей період зменшилась на 14,6 % (з 144 до 123).

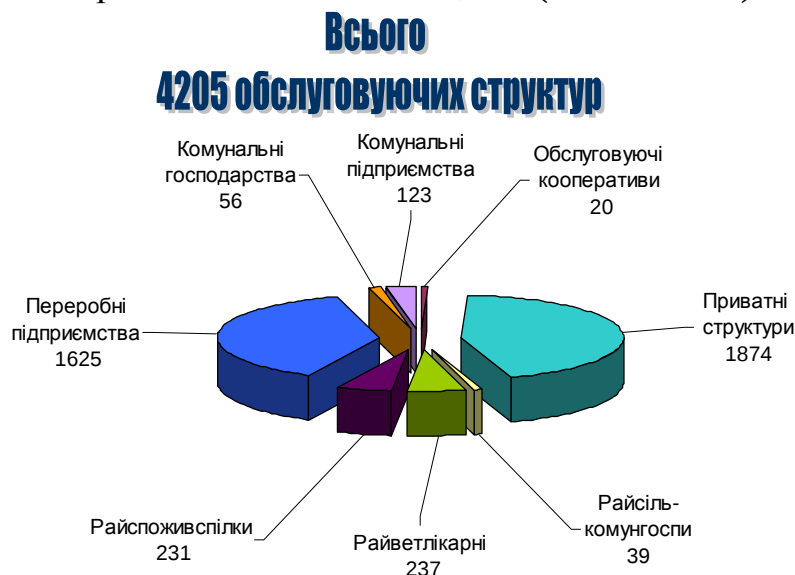

Рис. 74. Кількість обслуговуючих структур в області станом на 01.01.2014

Загальний обсяг наданих послуг всіма господарюючими структурами за 5 років збільшився майже у 3 рази і склав 124,1 млн грн.

Крім того, заготівельними структурами у 2013 році закуплено сільгосппродукції від населення на загальну суму 312,1 млн грн, що на 12,3 % більше, ніж в 2009 році.

В області продовжується процес формування регіональної інфраструктури аграрного ринку.

У 2014 році забезпечено функціонування 30 сертифікованих зернових складів загальною потужністю 1534,8 тис т (2009 рік – 29 складів загальною потужністю 1484,7 тис т). Загальна кількість складських приміщень для зберігання зерна – 1165 одиниць на загальну ємність 2626,5 тис т. Додатково будуються 15 зерносушильних об'єктів на загальну потужність 2762,8 тис т.

Станом на 1 жовтня 2014 року нараховується 87 стаціонарних картоплесховищ ємністю 141,1 тис. тонн (в тому числі 8 обладнані установками клімат – контроль), 3 овочесховища на 1,4 тис. тонн, 2 фруктосховища на 1,4 тис. тонн, що на даний час задовольняє потреби сільськогосподарських підприємств.

Здійснюють діяльність 55 дрібнооптових ринків, на кожному з яких виділено торгові місця сільськогосподарським виробникам для реалізації виробленої продукції.

6.3 Промисловий потенціал

Промисловий комплекс області формують близько 250 великих і середніх промислових підприємств двадцяти п'яти основних видів економічної діяльності, на яких працюють 42,5 тис. осіб. Він характеризується високим рівнем розвитку галузі з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, з виготовлення виробів з деревини, виробництва паперу та поліграфічної діяльності, машинобудування. Промисловими центрами області є міста Чернігів, Ніжин, Прилуки. Потужні промислові підприємства розташовані також у містах Корюківка, Мена, Ічня, Козелець та смт Варва.

На території Чернігівщини знаходиться ряд підприємств, які є значними виробниками окремих видів продукції в Україні. Серед них: ПАТ «Слов'янські шпалери-КФТП» – один з найбільших і відомих на європейському ринку виробників шпалер; ПрАТ «Камвольно-суконна компанія «Чексіл» – основний виробник вовняних тканин; Чернігівське відділення компанії ПАТ «САН ІнБев Україна» та ПрАТ «Тютюнова компанія «В.А.Т.-Прилуки» – займають значний сегмент на ринку пива та тютюнових виробів; товариства «Прилуцький завод протипожежного та спеціального машинобудування «Пожспецмаш» та «ВП «Пожспецмаш» – єдині в Україні виробники пожежних машин; ТОВ «Прилуцький завод «Білкозин» - єдиний в Україні виробник штучної колагенової оболонки, компанія «Інекс Укр Паркет» – провідний виробник паркету і паркетної продукції в Україні; ТОВ «Новофіл» – єдиний виробник оплетеної еластичної нитки (спіральної позументної) в Україні. Понад 20 років ПрАТ «Чернігівська взуттєва фабрика «Берегиня» залишається законодавцем моди дитячого взуття в Україні.

На Чернігівщину припадає 1,4 % загальноукраїнського обсягу реалізованої промислової продукції.

Основний обсяг реалізованої продукції виробляється фактично у двох містах області – Чернігові (40,7% до всієї реалізованої продукції) та Прилуках (26,2%). Понад 6 % загального обсягу реалізації припадає на підприємства Менського, а 9%

Корюківського районів. В інших районах області питома вага реалізованої промислової продукції коливається в межах 0,1-3,2 %.

Як і в попередні роки, найбільша частка (71,1%) обсягів реалізованої продукції промисловості області зосереджена на підприємствах переробної промисловості. Основна її галузь в регіоні – харчова, яка забезпечує 44,1 % від загального обсягу реалізованої промислової продукції області.

Підприємства з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів здійснюють випуск 9% загальнодержавних обсягів жирних сирів, 3% – м'яса великої рогатої худоби свіжого чи охолодженого, 4% – масла вершкового, значної частки пива та тютюнових виробів.

Також значну питому вагу у промисловому комплексі області мають підприємства машинобудування, на які припадає понад 5 % загального обсягу реалізації.

Протягом останніх років суттєві зміни відбулись у структурі промислового комплексу. Зокрема збільшилась питома вага добувної промисловості в обсягах реалізації по регіону з 3,4 % у 2009 році до 11,3 % у 2013 році. Натомість, частка переробної галузі скоротилась з 77,5 % до 67,4 %. Це відбулось переважно за рахунок машинобудівної галузі, де обсяг реалізованої продукції до загального обсягу реалізації у 2013 році склав 5,2 % у 2013 році проти 9,3 % у 2009 році. Одна з причин – неритмічність роботи підприємств галузі через втрату традиційних ринків збуту в пострадянських країнах, відсутність гарантованих державних замовлень.

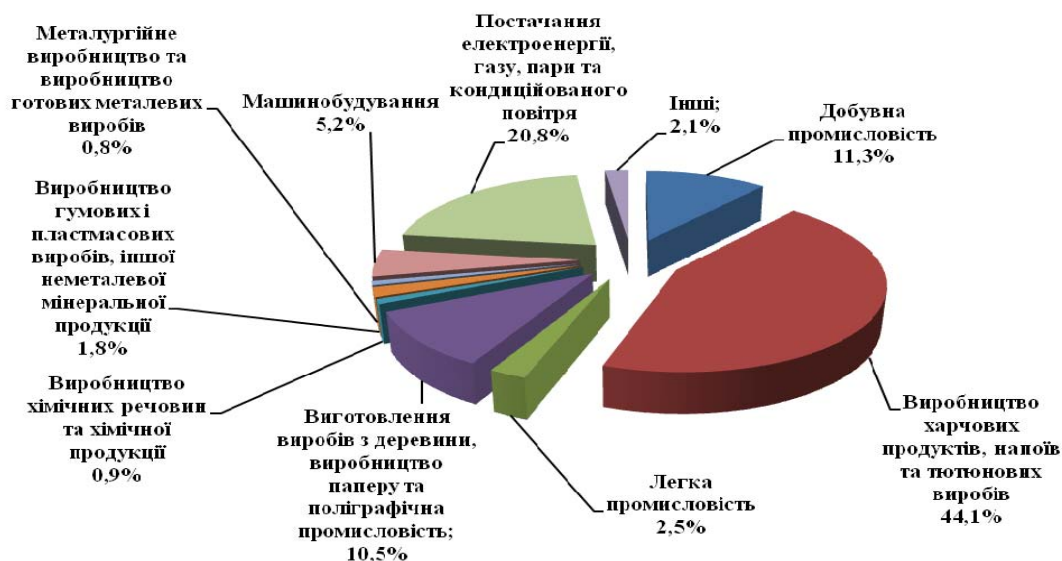

Рис. 75. Структура реалізації промислової продукції за 2013 рік, %

Протягом 2009-2013 років у промисловому комплексі області спостерігалось уповільнення економічного зростання. Наслідки світової фінансово-економічної кризи промисловість регіону відчула вже наприкінці 2008 – початку 2009 року. Індекс виробництва коливався в межах 83,6-99,8 %. Цей показник у 2009 році по Чернігівській області (83,6 %) був більшим, ніж в Сумській, Житомирській, Черкаській областях, а також перевищив середньоукраїнський рівень (78,1 %). Водночас, протягом наступних років не вдалось досягти позитивної динаміки промислового виробництва. Так, у 2013 році отримано індекс промислового виробництва 89,6 %, що менше, ніж у порівнянних регіонах.

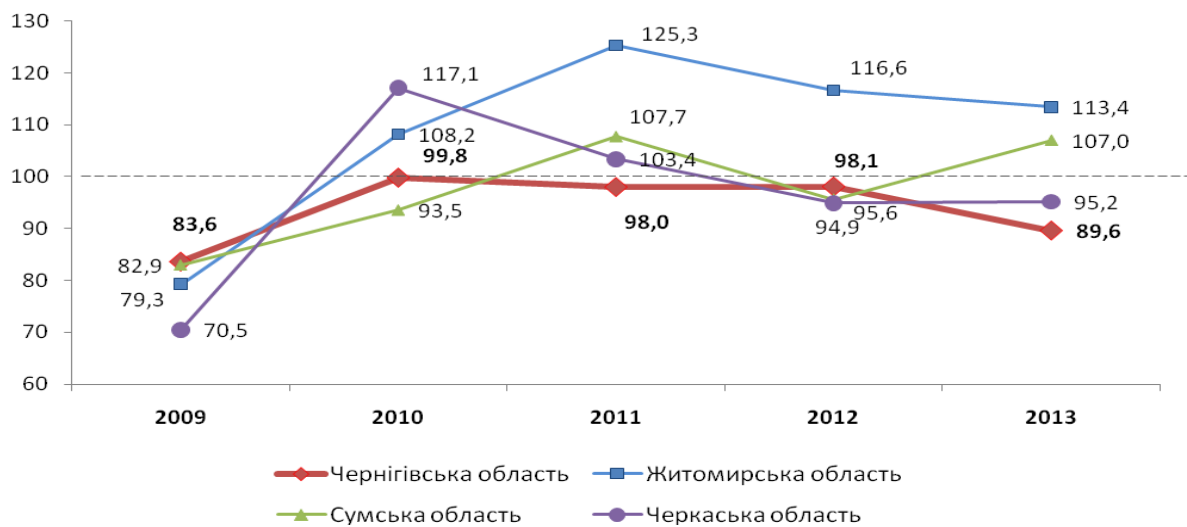

Рис. 76. Індеси промислової продукції за регіонами України, %до попереднього року

Основними причинами зменшення обсягів випуску продукції в регіоні впродовж декількох років поспіль була стабільна негативна динаміка видобування вуглеводнів та їх переробки, які займають значну питому вагу в обсягах промислового виробництва, відповідно з 10,4% падіння обсягів промислового виробництва у 2013 році 4,8% припадало на добувну галузь.

Також через скорочення виробництва тютюнових виробів, напоїв, зокрема пива, а також інших харчових продуктів (в основному цукру) виробництво у харчовій галузі скоротилось на 11,5%.

З початку 2014 року у промисловому комплексі області через вплив на економіку регіону низки внутрішніх та зовнішніх факторів (поглиблення неплатоспроможності реального сектора економіки, згортання інвестиційних планів підприємств, або їх відтермінування на невизначений період, посилення девальваційних тенденцій на валютному ринку, ускладнення зовнішньоекономічних відносин з країнами-членами Митного Союзу, зокрема з Російською Федерацією та ін.) позитивну динаміку, набуту у першому кварталі поточного року, втримати не вдалось. Індекс промислового виробництва за січень-вересень склав 98,2 %.

Незважаючи на уповільнення промислового виробництва, протягом останніх років в області відкрито ряд нових виробничих потужностей. Зокрема, збудовано в м. Чернігові завод з випуску тари і упаковки з пластмас ТОВ «Пласт-Бокс Україна», цех по збагаченню піску кварцового ТОВ «Папернянський кар'єр скляних пісків». На ПАТ «Ічнянський молочно-консервний комбінат» запрацювала лінія з виробництва ультрапастеризованого молока та згущеного молока преміум-класу, на ТОВ «Адам компанії» (Бобровицький район) відкрито потужності по розливу безалкогольних напоїв, на ТОВ «ТАН» (м. Чернігів) – з виробництва апаратів для дистиляції, фільтрації і очищення потужністю 80 шт/рік, ТОВ «Канон» (м. Чернігів) – з виробництва 12,5 т на рік монопітти, ТОВ «Аметист» (м. Чернігів) – з виготовлення виробів з паперу господарсько-побутового та санітарно-гігієнічного призначення потужністю 7 тис. т на рік. У 2013 році відновлено виробництво колагенової оболонки на ТОВ «Прилуцький завод «Білкозин».

За обсягом реалізованої продукції у розрахунку на 1 особу у 2013 році (13,0 тис.грн або 53,6% від середнього значення по Україні) Чернігівська область

посідає 15 місце серед регіонів України та поступається Черкаській (22,2 тис.грн) і Сумській областям (19,5 тис. грн). При цьому має кращий показник, ніж Житомирщина (12,3 тис. грн).

6.4. Енергозабезпечення. Енергозбереження.

Загальна кількість споживачів природного газу в Чернігівській області становить 466441 од., у т.ч.:

- промисловість 2128 од.;
- теплопостачальні підприємства – 26 од.;
- бюджетні та культові установи, вічний вогонь – 825 од.;
- населення 347862 абонентів (крім того 115600 аб. – скраплений газ);

На даний час в області газифіковано 611 населених пунктів із 1531, що становить 40,0%.

Рівень оснащення квартир побутовими лічильниками газу становить 76,0%. Квартири з опалювальними газовими приладами оснащені лічильниками газу на 100%.

Станом на 01.01.2014 на балансі ПАТ «Чернігівобленерго» знаходяться:

- повітряні лінії електропередачі – 34508,91 км, з них напругою 110 кВ – 1221,74 км, 35 кВ – 2466,85 км, 10 кВ – 12768,99 км, 0,4 кВ і нижче – 18051,33 км;
- кабельні лінії – 1519,52 км, з них напругою 10 кВ – 886,34 км, 6 кВ – 5,48 км, 0,4 кВ і нижче – 627,7 км;
- трансформаторні підстанції напругою 35-110 кВ – 264 одиниць, 6-10/0,4 кВ – 9069 одиниць.

За рівнем використання паливно-енергетичних ресурсів область можна порівняти з Вінницькою, Рівненською, Житомирською, проте, враховуючи галузеву структуру промисловості, маємо свої особливості паливного балансу.

По всіх категоріях споживачів області (враховуючи обсяги реалізації населенню) за 2013 рік використано 2010,8 тис.т умов. палива енергетичних матеріалів та продуктів перероблення нафти, що на 47,1 тис.т, або на 2,3% менше, ніж у 2012 році.

У структурі використаного палива в області більшу частку (52,8%) займав газ природний, 20,0% – вугілля кам'яне, 8,2% – газойлі (паливо дизельне), 6,6% – нафта сира.

Частка використання вугілля кам'яного підприємствами нашої області в обсязі загальноукраїнського використання становила 0,7%, газу природного – 1,8%, бензину моторного – 1,9%, газойлів (палива дизельного) – 1,8%, дров для опалення – 8,2%.

В цілому на виробничі потреби у 2013 році підприємствами та організаціями області (без врахування обсягів реалізації населенню) було використано 1387,9 тис. т паливно-енергетичних ресурсів (у перерахунку на умовне паливо), що на 2,8% менше, ніж у 2012 році. У структурі використання паливно-енергетичних ресурсів вагому частку (66,4%) формувало паливо, 19,6% – електроенергія, 14,0% – теплоенергія.

На виробничо-експлуатаційні та комунально-побутові потреби було використано 921,0 тис. т умов. палива, теплоенергії – 1131,9 тис. Гкал, електроенергії – 837,5 млн кВт/год.

В цілому за останні роки прослідковується динаміка зменшення витрат паливно-енергетичних матеріалів, що обумовлено як зменшенням обсягів виробництва окремих видів продукції, так і впровадженням на підприємствах енергоефективних заходів та новітніх технологій.

Таблиця 20

Показники енергоємності валової доданої вартості Чернігівської області

Показник	Роки					
	2000	2005	2010	2011	2012	2013
Узагальнені енерговитрати, тис. т у.п.	1431,8	1800,1	1515,6	1462,0	1427,2	1387,9
у % до попереднього року	89,9	99,7	101,3	96,5	97,6	97,2
Котельно-пічне паливо, тис. т у.п.	834,0	1123,1	985,7	993,6	960,2	921,0
у % до попереднього року	91,7	96,5	99,9	100,8	96,6	95,9
Теплоенергія, тис. Гкал	1661,0	1948,7	1424,0	1100,8	1084,5	1131,9
у % до попереднього року	92,9	106,5	108,6	77,3	98,5	104,4
Електроенергія, млн кВт/год.	960,4	1051,6	876,9	858,7	863,0	837,5
у % до попереднього року	95,7	104,5	100,3	97,9	100,5	97,0

Частка нашої області в обсязі загальноукраїнського використання паливно-енергетичних ресурсів незначна: палива – 0,9%, теплоенергії – 1,5%, електроенергії – 0,9%. Дещо більші ці показники в сусідніх областях: Полтавській (3,0%, 4,1%, 4,2%) та Сумській (0,9%, 1,8%, 1,5%).

Із загального обсягу використаного палива на виробництво окремих видів продукції, робіт і послуг було витрачено 51,6% газу природного скрапленого або в газоподібному стані, 43,8% вугілля кам'яного, 1,5% інших видів твердого палива, 1,4% дров для опалення, 1,0% інших видів нафтопродуктів та газів інших, по 0,3% торфу неагломерованого паливного та мазутів важких паливних, 0,1% газойлів (палива дизельного).

Найбільшими споживачами паливно-енергетичних ресурсів залишаються підприємства промисловості. Ними було використано 85,9% палива, 41,6% теплоенергії та 60,7% електроенергії. У сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві використано 3,8% палива, 4,4% теплоенергії, 10,1% електроенергії; на охорону здоров'я та надання соціальної допомоги, відповідно, 1,2%, 10,2% та 2,9%.

З метою забезпечення максимальної економії енергоносіїв та енергозберігаючої моделі розвитку усіх сфер суспільного виробництва реалізовується Програма енергоефективності Чернігівської області на 2009-2015 роки.

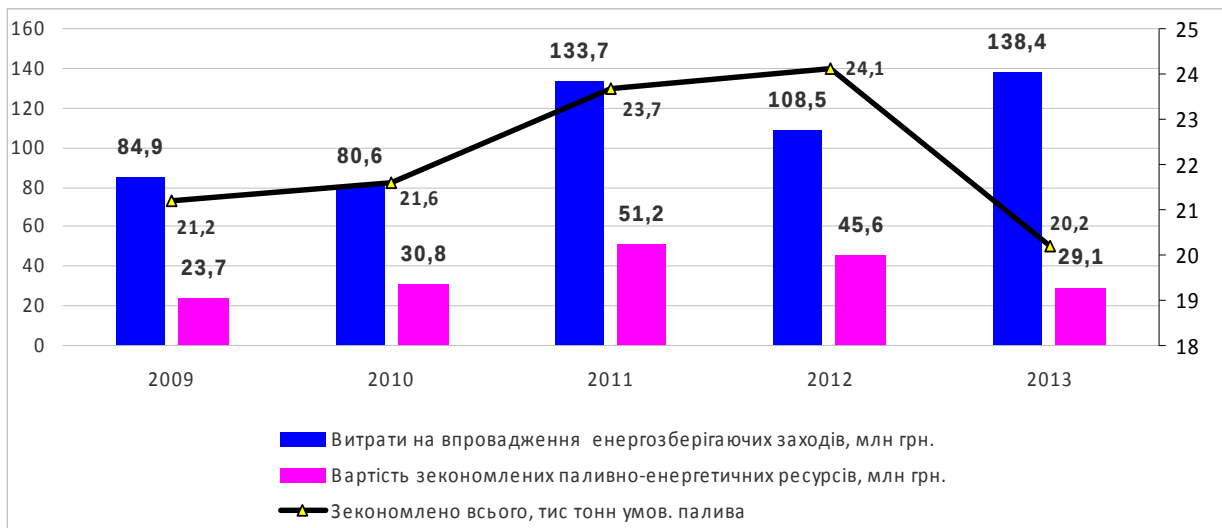

Рис. 77. Впровадження енергозберігаючих заходів

Одним із шляхів зменшення обсягів споживання первинних енергоресурсів є впровадження нетрадиційних джерел енергії. Область має значний потенціал нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії. Однак на даний час їх частка в енергетичному балансі не перевищує 5,0%.

Таблиця 21

Технічно досяжний енергетичний потенціал відновлювальних джерел енергії та обсяги заміщення ПЕР у Чернігівській області

Напрями освоєння ВДЕ	Річний енергетичний потенціал, тис. т у. п.
Енергія вітру	320
Сонячна енергетика	280
Мала гідроенергетика	44
Геотермальна енергія	466
Енергія біомаси	800
Енергія доквілля	330
Сумарний енергетичний потенціал ВДЕ	2240

Можливе заміщення органічного палива за рахунок використання нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії – на рівні 61,0 %.

Слід зазначити, що торф'яний ресурс регіону становить 252 млн тонн, з яких балансові – 112 млн тонн, що у газовому еквіваленті дорівнює 105 млрд м³. Виробничі потужності торфопродукції складають 162 тис. тонн на рік, тоді як у 2009 р. фактичне виробництво склало 45 тис. тонн.

Річні обсяги заготівлі дров та накопичення відходів деревини складають близько 205 тис. м³.

При умові повного завантаження наявних виробничих потужностей торф'яної галузі та використання у повному обсязі відходів деревообробної промисловості є можливість зменшити споживання природного газу близько 100 млн м³ щорічно.

За результатами рейтингу енергоефективності регіонів України Ukrainian Energy Index (UEI) 2013, який базується на методології аналізу енергоефективності міжнародного енергетичного агентства, у 2011 році Чернігівська область посіла 2 місце, вперше увійшовши до трійки лідерів (1 місце – Закарпатська та 3 місце – Вінницька область).

Слід зазначити, що Чернігівщина поступово покращує свої рейтингові позиції (2007 рік – 8 місце, 2008 рік – 8 місце, 2009 рік – 9 місце, 2010 рік – 7 місце та 2011 рік – 2 місце).

Стрімке піднесення Чернігівської області (з 7 на 2 місце) відбулося внаслідок підвищення енергоефективності в усіх секторах економіки області – сільському господарстві, промисловості, будівництві, послугах і житловому секторі. Найпомітніші позитивні зміни в енергоефективності спостерігалися у добувній та харчовій промисловості.

Промисловість області посідає 2 місце за енергоефективністю в Україні й становить 66,0 % від рівня ЄС, що на 14,9 відс. п. вище за середнє значення по Україні. Висока позиція цього сектору зумовлена ефективнішим споживанням енергоресурсів у добувній, целюлозно-паперовій та харчовій промисловості порівняно з іншими регіонами.

Енергоефективність сільського господарства області складає 41,0 % від рівня ЄС або на 3,9 відс. п. вище середнього по Україні, що забезпечило цій сфері 8 місце серед інших областей України.

Житловий сектор області зайняв 9 місце за енергоефективністю серед інших областей України, яка становить 73,0 %, що на 11,4 відс. п. вище за середнє по Україні. Житловий сектор споживає 60,7 % енергоносіїв області. У секторі послуг, який споживає 10,1 % енергоносіїв області, енергоефективність складає 32,8 % (19 місце). В цілому ефективність використання енергоносіїв в області на 9,6 відс. пункти. вища за середнє значення по Україні й становить 63,8 %.

6.5 Інтелектуальний капітал та інноваційний розвиток

Фінансово-економічна криза останніх років загальмувала поступальний інноваційний розвиток як в Україні, так і в регіоні. Головним фактором дестабілізації є складна ситуація у промисловому комплексі області, який, в свою чергу, має визначальний вплив на розвиток інноваційної сфери.

У 2013 році інноваційною діяльністю в промисловості займалось 45 підприємств, або 20,7% їх загальної кількості (проти 20,4% у 2012 році). За цим показником Чернігівська область на 3,9 відс. пункти перевищує загальнодержавний показник (16,8%).

Рис. 78. Частка інноваційно активних підприємств

Найбільш інноваційно активними були підприємства з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів.

Зростання кількості інноваційно активних підприємств області супроводжувалось і збільшенням підприємств, що впроваджували інновації. Але через обмеженість власних коштів та неврегульованість питань фінансування та кредитування суб'єктами господарювання не було досягнуто рівня 2012 року. Майже половина із них виконувала роботи з технічного оновлення виробництва та придбання програмного забезпечення. Загалом, у 2013 році суб'єктами господарювання було впроваджено 23 нові технологічні процеси, з яких 4 – маловідходні, ресурсозберігаючі і безвідходні та придбано 8 нових технологій, що вчетверо більше, ніж в 2012 році, та освоєно виробництво 77 найменувань інноваційних видів продукції (в 2012 році – 42), з яких 19 – нові види техніки.

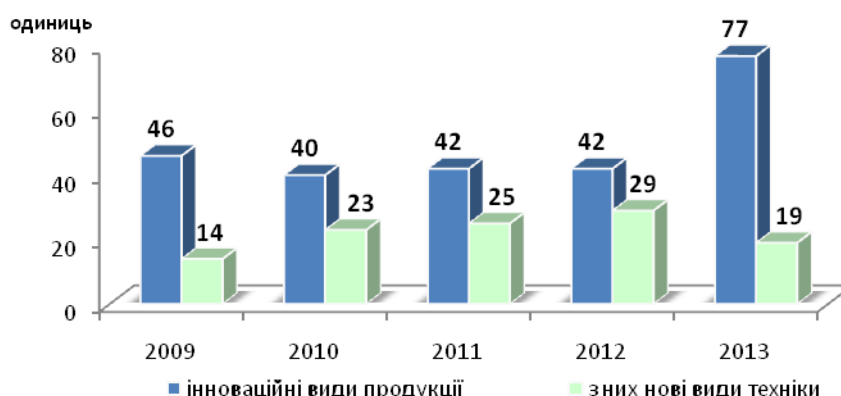

Рис. 79. Освоєння нових видів продукції у промисловості

У 2011 році обсяг реалізованої інноваційної продукції в порівнянні з 2010 роком знизився майже в 5 разів та становив 221,3 млн гривень.

Збільшення у 2013 році кількості інноваційно активних підприємств не забезпечило зростання обсягів реалізованої інноваційної продукції. Промисловими підприємствами області реалізовано інноваційної продукції на суму 119,0 млн грн, що на 37,4% менше, ніж у 2012 році. Насамперед, негативна динаміка спричинена низькою питомою вагою продукції з високою доданою вартістю та уповільненням попиту на продукцію на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Рис. 80. Обсяг реалізованої інноваційної продукції

Протягом останніх років уповільнювалась діяльність суб'єктів господарювання щодо залучення коштів у виробничі процеси та в оновлення виробництва. Власні кошти підприємств становлять 60-90 відсотків. В той час, як світова практика свідчить, що для фінансування інвестицій в інноваційну діяльність широко застосовуються саме позикові засоби, а не власні кошти підприємств.

Загальна сума витрат на інновації у 2009 році склала 156,8 млн грн, що вдвічі менше, ніж у попередньому році, а у 2010 році - лише 5,7% (у 2008 році витрати на інновації склали 385,7 млн. грн). Починаючи з 2011 року спостерігається поступове збільшення інноваційних витрат в промисловості, але витрати 2013 року становлять лише третю частину докризового 2008 року.

Одним з головних пріоритетів розвитку виробничого комплексу області є підвищення конкурентоспроможності промисловості, посилення її інноваційної спрямованості через впровадження та сертифікацію систем управління, відповідно до вимог національних або міжнародних стандартів, які забезпечують якість продукції на всіх етапах її виробничого циклу.

У 2013 році впроваджено 12 систем управління якістю та 5 систем управління безпечністю харчових продуктів. Протягом 9 місяців 2014 року було впроваджено 10 систем якості, 2 системи управління безпечністю харчових продуктів та 1 систему управління екологічного керування.

З 2011 року спостерігається стійка тенденція щодо зменшення кількості організацій, які виконували наукові та науково-технічні роботи.

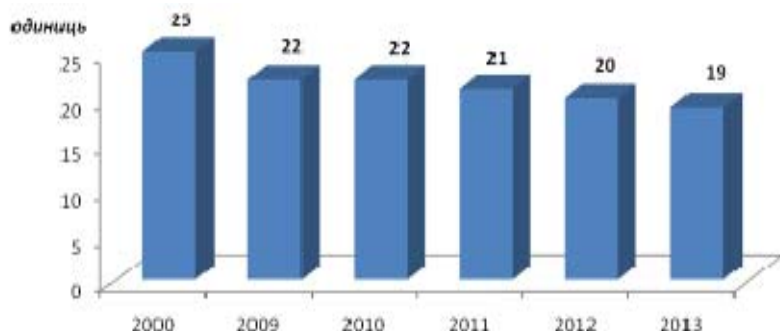

Рис. 81. Кількість організацій, які виконували наукову та науково-технічні роботи

Така негативна ситуація стала результатом зменшення заводського сектору наук та перерозподілу кількості організацій – виконавців наукових досліджень і розробок за галузевим профілем у бік збільшення частки організацій сектору гуманітарних наук за рахунок зменшення частки сектору технічних наук.

Упродовж 2013 року науковою та науково-технічною діяльністю займалося 19 підприємств, установ та організацій області, близько половини з яких належить до галузевого сектору науки, понад чверть – вищі навчальні заклади, кожна п'ята організація представляє академічний сектор науки, 10,5% – заводську науку.

Загальний обсяг наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами наукових організацій за 2013 рік, становив 68,4 млн грн, що майже вдвічі більше, ніж за попередній рік.

Основні наукові роботи проводяться у сфері технічних, біологічних, сільськогосподарських, педагогічних та економічних наук.

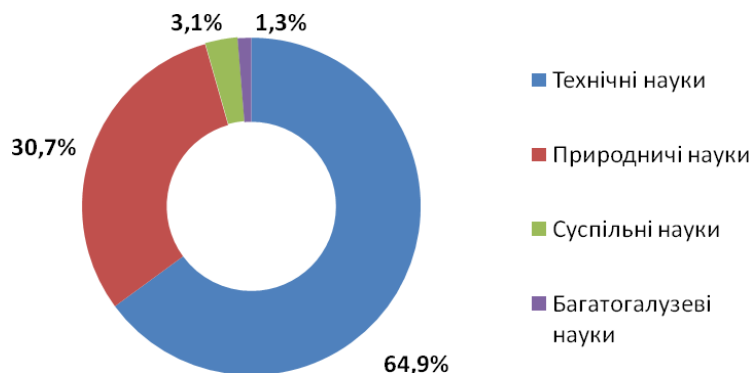

Рис. 82. Обсяг робіт, виконаних власними силами наукових організацій області, за галузями наук у 2013 році

Серед найбільш ефективних – розробки, спрямовані на розроблення нових технологій та обладнання, нових видів матеріалів, техніки, мікробіологічні засоби для захисту рослин і тварин від хвороб, створення нових сортів рослин. Науково-дослідні станції області пропонують споживачам нові сорти сільськогосподарських культур, основні характеристики яких відповідають міжнародним стандартам та перевершують існуючі світові аналоги.

До науково-інноваційних досліджень регіонального рівня залучено чотири вищі навчальні заклади Чернігівщини III-IV рівнів акредитації, Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. К.Д.Ушинського та Чернігівський державний центр науки, інновацій та інформатизації (ЦНІІ).

6.7 Інвестиційна діяльність

Чернігівська область відноситься до регіонів з дефіцитом інвестиційних впливів, необхідних для повноцінного розвитку економіки та забезпечення поступового економічного зростання.

У 2013 році за рахунок усіх джерел фінансування було освоєно 2842 млн грн капітальних інвестицій (22 місце по Україні), що становить лише 1,0 % від загального обсягу освоєних капітальних інвестицій по Україні. За цим показником область випереджала тільки Сумську (1,0%), Чернівецьку (0,9%), Закарпатську (0,9%) і Херсонську (0,8%) області.

Варто зазначити, що упродовж 2010-2013 років в регіоні намітилась позитивна тенденція росту обсягів освоєних капітальних інвестицій. Індекс капітальних інвестицій залишався в межах від 117,8% (за 2011 рік) до 101% (за 2013 рік).

Рис. 83. Обсяг та динаміка капітальних інвестицій

За *результатами «Рейтингу інвестиційної привабливості регіонів»*, здійсненого Київським міжнародним інститутом соціології та Інститутом економічних досліджень та економічних консультацій, Чернігівщина покращила своє місце на 12 позицій (з 21 місця за підсумками 2012 року до 9 місця за підсумками 2013 року) за рахунок підвищення рейтингу по категоріях: «Взаємодія з місцевими органами влади», «Діловий клімат» (5-те місце порівняно із 24-м місцем у попередньому періоді), «Адміністративні процедури» (3-тє місце), «Дотримання прав власності» (4-те місце), «Податки та збори» і «Правила та процедури» (6-те місце).

Лише один показник за підсумками 2013 року погіршився - за рівнем корупції область перемістилась з 8-го місця на 20-те.

Лідруючі позиції за обсягами освоєних інвестицій традиційно утримують сільське господарство, промисловість та будівництво. Упродовж останніх років спостерігається зростання питомої ваги освоєних капітальних інвестицій сільськогосподарськими підприємствами та організаціями – з 27,8% у 2010 році до 38,4% у 2013 році. У промисловість вкладається в межах 20,1-25,9%, у будівництво – 21,3-25,2%.

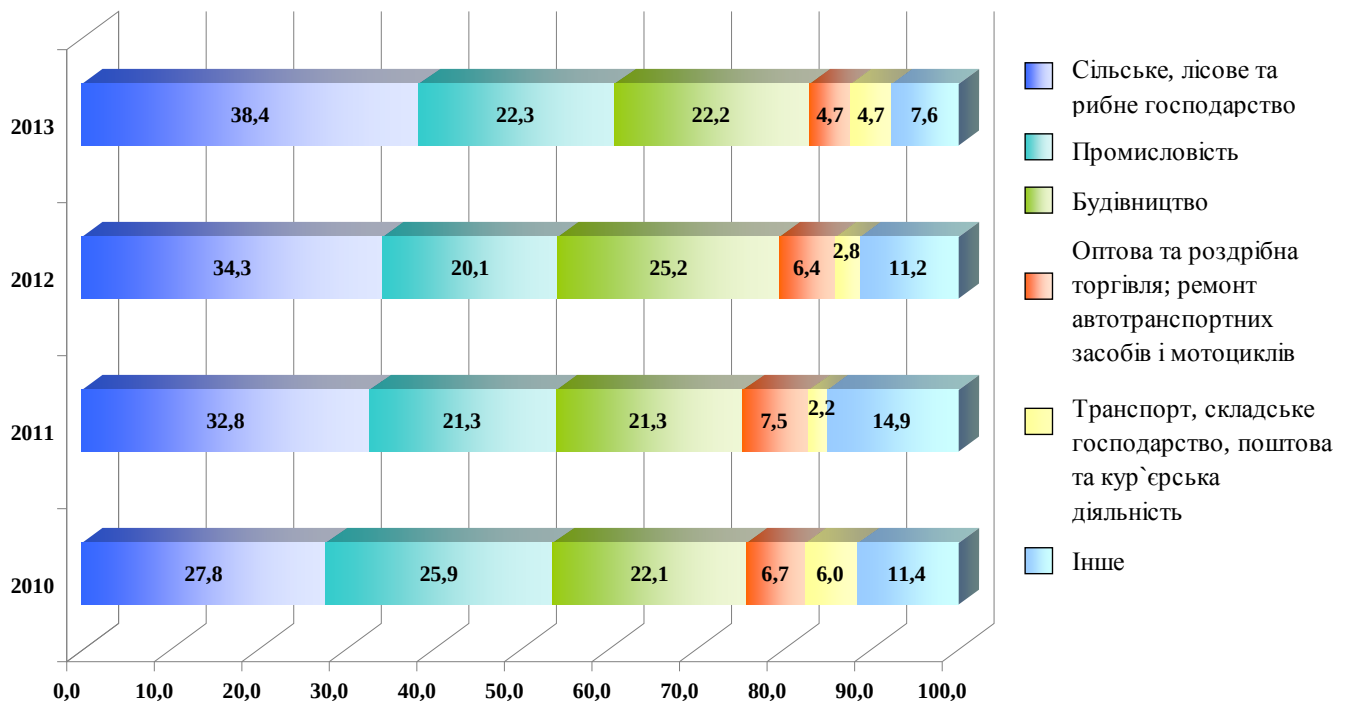

Рис. 84. Структура капітальних інвестицій за видами економічної діяльності, %

Значні диспропорції інвестиційного розвитку спостерігаються між районами і містами області.

Найбільш активно освоювались капітальні інвестиції в м. Чернігові (28,6% до загального обсягу), м. Прилуки (8,1 %), у Прилуцькому (7,4%), Бобровицькому (6,7%), Ічнянському (5,0%), Корюківському (4,4%), Носівському (4,3%), Бахмацькому (4,3%), Борзнянському (4,2%) та Чернігівському (4,0%) районах.

Співвідношення максимального і мінімального обсягу освоєних капітальних інвестицій становить 14,4 разів, по районах - 26,6 разів.

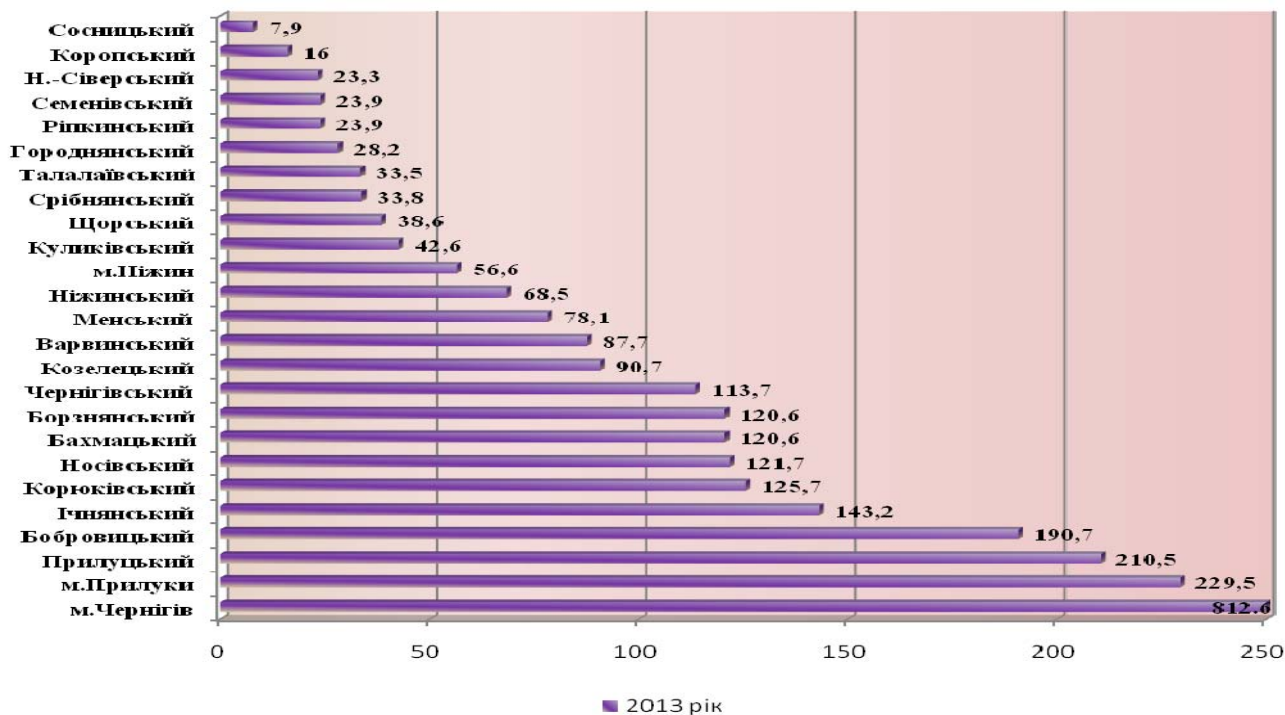

Рис. 85. Капітальні інвестиції в розрізі адмінтериторій за 2013 рік, млн грн

У 2013 році середньообласний показник освоєних капітальних інвестицій на 1 особу склав 2671,8 грн. Перевищили його 8 районів - Прилуцький (у 2,13 рази), Бобровицький (у 2,09 рази), Варвинський (у 1,95 рази), Корюківський (у 1,69 рази), Ічнянський (у 1,63 рази), Носівський (у 1,5 рази), Борзнянський (у 1,36 рази), Срібнянський (у 1,07 рази) та міста Чернігів (у 1,05 рази) і Прилуки (у 1,49 рази). Найгірший показник у Сосницькому районі - у 6,6 рази менше середньообласного.

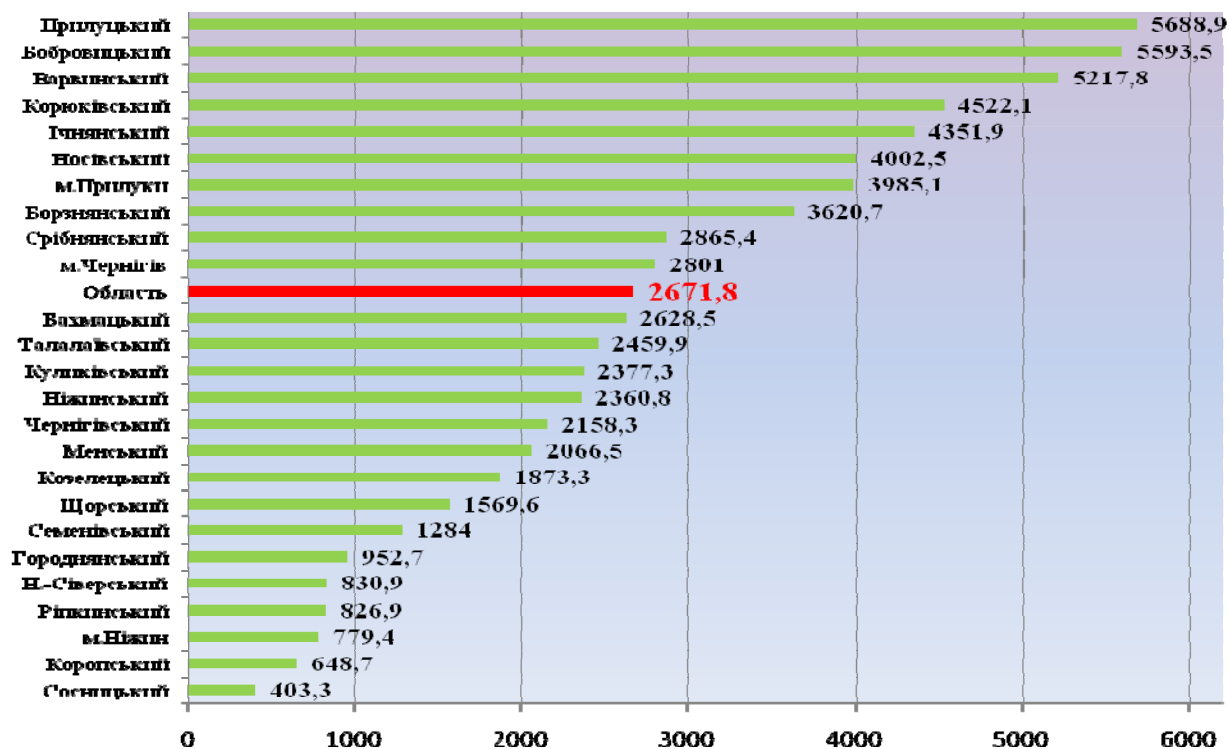

Рис. 86. Обсяг освоєних капітальних інвестицій на 1 особу за 2013 рік, грн

У січні – червні 2014 року спостерігається зниження інвестиційної активності. Обсяг освоєних капітальних інвестицій зменшився на 24,5% порівняно з відповідним періодом минулого року та склав 956,6 млн грн.

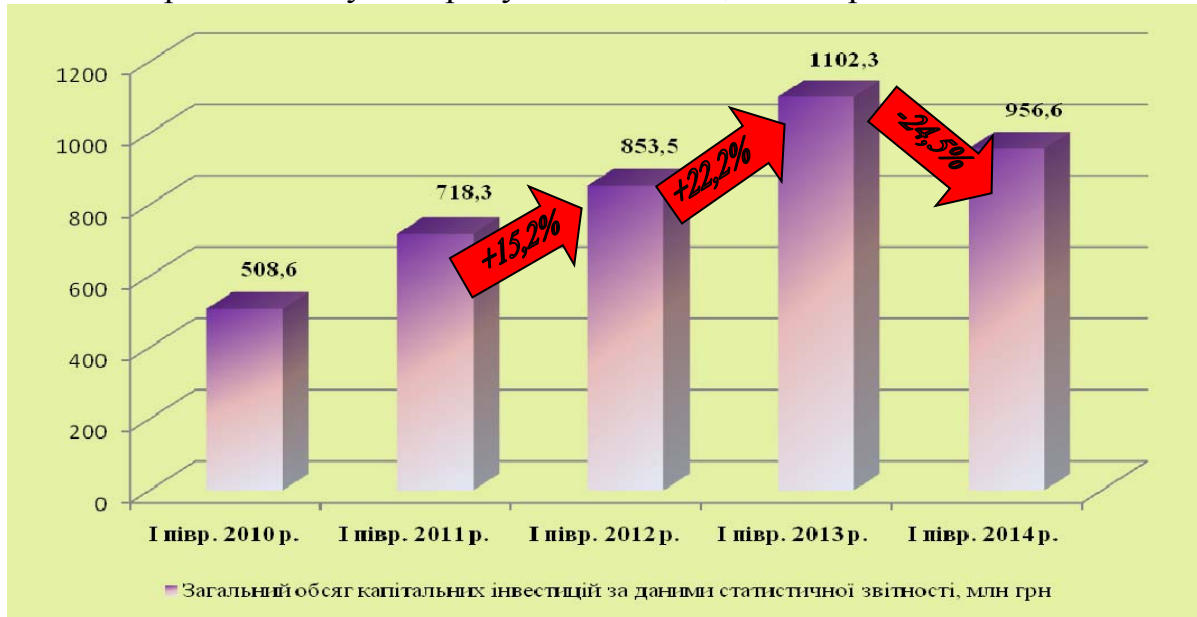

Рис. 87. Динаміка обсягів освоєних капітальних інвестицій за I півріччя 2010-2014 років

Головним джерелом фінансування капітальних інвестицій залишаються власні кошти підприємств та організацій, за рахунок яких освоюється від 66,1% (2010 рік) до 63,2% (2013 рік), а за I півріччя 2014 р – 87,4%. Відбулося значне зменшення питомої ваги інвестицій з державного та місцевого бюджетів.

Таблиця 22

Джерела фінансування капітальних інвестицій, %

	2010	2011	2012	2013	I півр. 2014
Власні кошти підприємств та організацій	66,1	62,0	64,4	63,2	87,4
Кошти місцевих бюджетів	4,1	6,9	4,5	3,6	0,9
Кошти державного бюджету	3,2	6,4	5,7	1,5	0,1
Кошти населення на індивідуальне житлове будівництво	13,3	11,6	17,5	14,7	5,4
Кошти іноземних інвесторів	0,7	0,5	-	-	-
Кредити, позики	6,4	7,8	5,8	14,8	4,5
Інші джерела	6,2	4,8	2,1	2,2	1,7

Обсяги *прямих іноземних інвестицій* упродовж 2009 – 2013 р.р. збільшились майже на 45% і станом на 1 січня 2014 року склали 128,4 млн дол. США. Разом з тим, питома вага області в загальному обсязі залучених іноземних інвестицій по Україні склала 0,2%, що дозволило випередити лише Чернівецьку (0,1%) та Тернопільську (0,1%) області.

За 2013 рік в економіку області було залучено 25,5 млн дол.США прямих іноземних інвестицій. При цьому за останні 5 років іноземні інвестори вклали 52,5 млн дол. США, що становить майже 41% сукупного іноземного капіталу, залученого за весь період інвестування в регіон.

Рис. 88. Динаміка прямих іноземних інвестицій наростаючим підсумком з початку інвестування

Майже третина (33,1%) загального обсягу інвестицій належить інвесторам із Німеччини. До найбільших інвесторів економіки області також входять: Кіпр, Польща, Литва, Російська Федерація, Віргінські Острови (Брит.), Беліз, Італія.

Значні обсяги іноземних інвестицій зосереджено на підприємствах промисловості – 86,6 млн дол США (71,1% загального обсягу), у т.ч. переробної – 78,9 млн дол. США. Серед галузей переробної промисловості суттєві обсяги інвестицій внесено у виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів – 52,0 млн дол. США, хімічну та нафтохімічну промисловість – 11,9 млн дол. США.

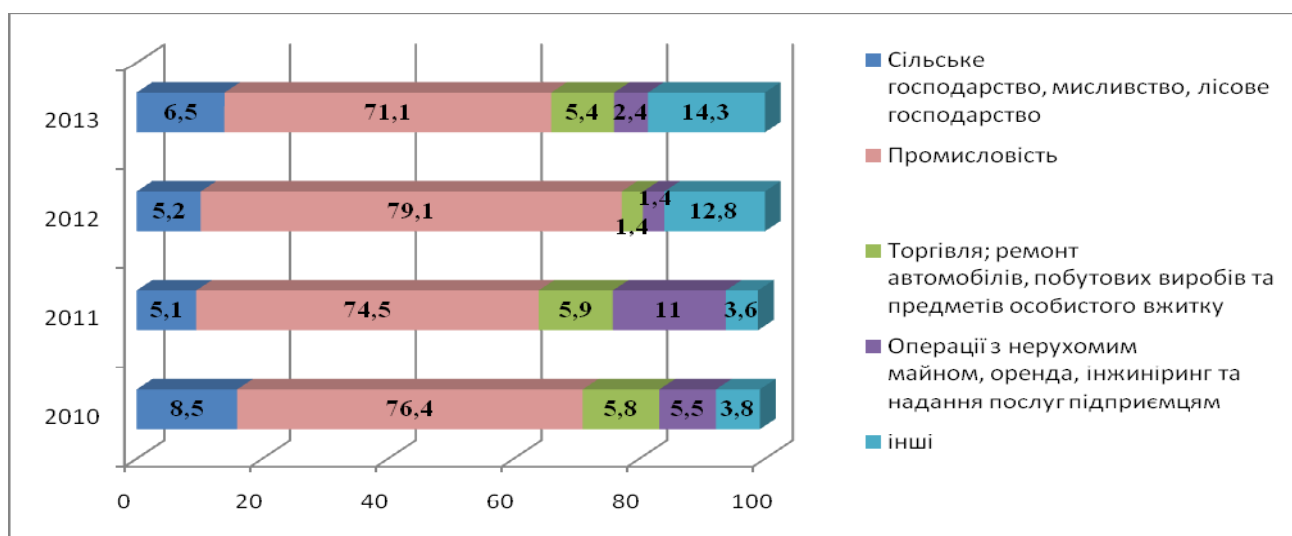

Рис. 89. Галузева структура прямих іноземних інвестицій, %

За обсягами вкладеного капіталу провідне місце (68,5% загального обсягу) продовжують утримувати міста: Прилуки (46,2 млн дол. США) та Чернігів

(41,8 млн дол. США). Серед районів області найбільші обсяги зосереджені в Прилуцькому, Ріпкинському, Менському та Козелецькому.

У Носівському, Семенівському та Щорському районах підприємства з прямими іноземними інвестиціями відсутні.

Рис. 90. Прямі іноземні інвестиції в розрізі адміністративних територій, млн дол. США

За січень-червень 2014 року спостерігається зменшення припливу іноземного капіталу в область. Всього за I півріччя 2014 року було залучено 3,6 млн дол. США прямих іноземних інвестицій, це майже в 4 рази менше, ніж за аналогічний період попереднього року.

У результаті обсяг прямих іноземних інвестицій внесених в економіку області з початку інвестування станом на 1 липня 2014 року становив 111,5 млн дол. США, що на 13,2% менше обсягів на початок року внаслідок курсової різниці та статистичного вилучення (знято з обліку відповідно 13,5 та 7,1 млн дол. США).

Рис. 91. Динаміка залучення прямих іноземних інвестицій в розрахунку на одну особу населення, дол. США

Нинішня ситуація в країні значно уповільнює інвестиційну активність на території області, тому за підсумками 2014 року очікується погіршення показників інвестиційного розвитку.

6.8 Зовнішньоекономічна діяльність. Міжнародна співпраця

Зовнішньоекономічна діяльність Чернігівщини за 2010-2013 роки характеризувалась зростанням експорту товарів.

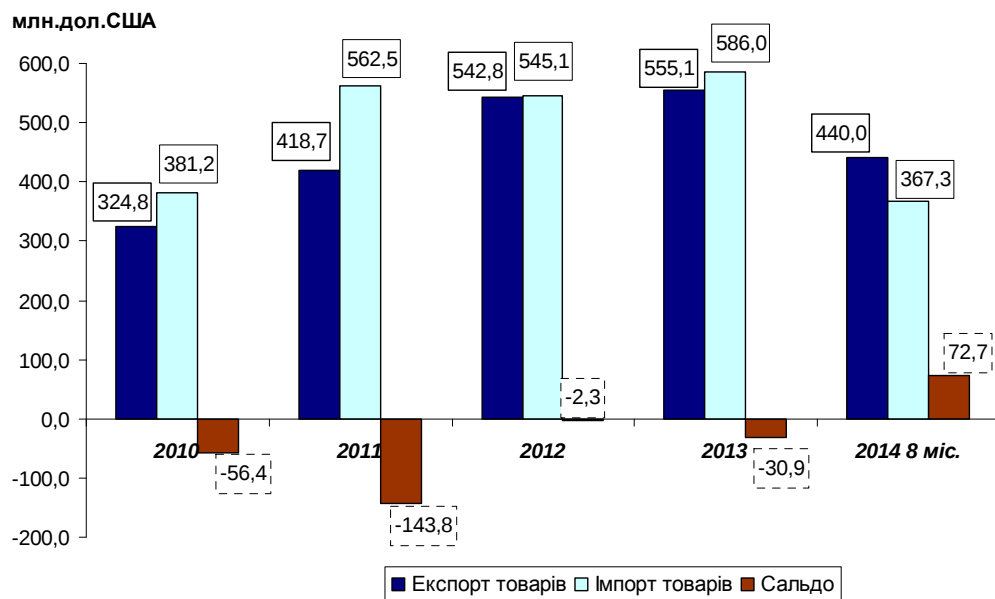

Рис. 92. Зовнішній оборот товарами

У 2013 році зовнішньоекономічна діяльність підприємств області характеризувалась подальшим, порівняно з 2012 роком, нарощенням товарообігу (на 5,0 %, який за 2013 рік склав 1141,1 млн. дол. США) при збільшенні як експорту (на 2,4%), так і імпорту (на 7,6 %).

Разом з тим, зважаючи на сировинну складову імпорту, в т.ч. і на давальницьких умовах, сальдо зовнішньоторговельного балансу у 2010-2013 роках було негативним.

За 8 місяців 2014 року обсяги експорту зросли на 26,8 % при скороченні імпорту на 6,4 %, що стало причиною формування позитивного сальдо зовнішньоторговельного балансу в розмірі 72,7 млн дол. США.

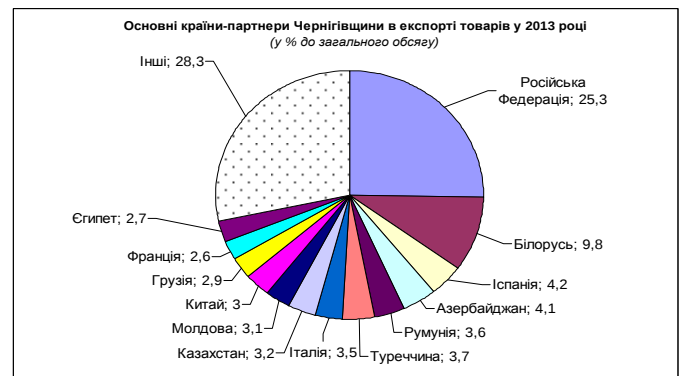
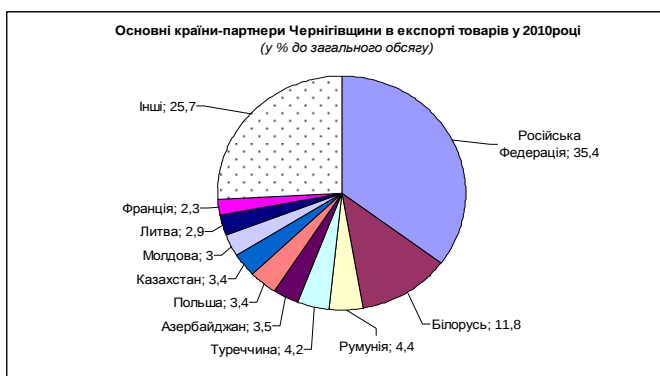

Рис. 93. Основні країни-партнери області в експорті товарів

Основними торговельними партнерами Чернігівщини були країни СНД та ЄС. У 2013 році порівняно з 2010-м суттєво змінилась географія зовнішньої торгівлі

– обсяги експорту до Російської Федерації зменшились з 35,4% до 25,3%, до країн ЄС – зросли з 22,0% до 27,2%.

До країн СНД переважну частку (83,6%) поставок формували вироби з паперу та картону, тютюн і промислові замінники тютюну, текстильні матеріали та текстильні вироби, машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання, молоко та молочні продукти, продукти рослинного походження.

Експорт до країн ЄС на 84,8% визначали зернові культури, насіння й плоди олійних рослин, взуття, текстильні матеріали та текстильні вироби.

Рис. 94. Зовнішній товарообіг Чернігівської області

Відбулись зміни і в структурі основних експортних товарних груп. Беззаперечним лідером залишилась товарна підгрупа «Вироби з паперу та картону» (з 29,0% питома вага скоротилась до 22,8%). Суттєво наростила питому товарна група «зернові культури» – з 7,6% до 20,9%. По іншим товарним групам-лідерам, як-то «Текстильні матеріали та текстильні вироби», «Деревина й вироби з неї», «Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання», «Насіння й плоди олійних рослин», «Молоко та молочні продукти», «Взуття» суттєвих змін не відбулося.

У 2014 році дія автономних торговельних преференцій при поставках продукції до країн-членів Європейського Союзу певним чином відобразиться на переорієнтації ринків збуту продукції для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності Чернігівщини на користь європейського ринку (в т.ч. як транзитного до країн Близького Сходу та Африки) та певною мірою нівелюватиме негативний ефект торговельних обмежень з

боку Російської Федерації, питома вага якої в загальнообласному експорті товарів нині складає 21,0% .

Очікується, що найбільший позитивний ефект відчують експортери сільськогосподарської продукції та харчових продуктів, а також легкої промисловості та нафтопродуктів.

Порівняно з регіонами, що належать до однієї з Чернігівською областю типології, за показником темпу зростання (зменшення) обсягу експорту товарів у 2013 році область посідає третє місце, за показниками частки регіону в загальному обсязі експорту по Україні – четверте місце, імпорту – ділить перше місце з Сумською областю.

Таблиця 23

**Порівняльна характеристика регіонів,
що належать до однієї типології, за 2013 рік**

Назва області	Темп зростання (зменшення) експорту товарів, %	Питома вага регіону в загальному обсязі експорту товарів, %	Питома вага регіону в загальному обсязі імпорту товарів, %
Сумська область	82,4	1,5	0,8
Вінницька область	104,1	1,1	0,6
Кіровоградська область	136	1,4	0,3
Херсонська область	112,4	0,6	0,4
Чернігівська область	102,4	0,9	0,8

6.9 Підприємництво та інфраструктура його підтримки

Станом на 1 січня 2014 року підприємницьке середовище області налічувало 6220 підприємств, з них 5 великих, 380 середніх, 5835 малих та 42,6 тисяч фізичних-осіб підприємців.

Основою економіки регіону є середні підприємства, де зайнято 56,5% працівників підприємств які забезпечують 47% обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг).

Таблиця 24

Основні структурні показники діяльності підприємств за їх розмірами

	Кількість підприємств		Кількість зайнятих працівників		Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг)	
	одиниць	питома вага, %	осіб	питома вага, %	млн. грн	питома вага, %
Великі підприємства	5	0,1	10376	9,5	9413,4	28,2
Середні підприємства	380	6,1	61607	56,5	15815,5	47,4
Малі підприємства	5835	93,8	37140	34,0	8159,0	24,4

Кількість малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення протягом останніх декількох років поступово зростає і становить 54 одиниці за підсумками 2013 року, проте це в 1,5 рази менше ніж в середньому по Україні.

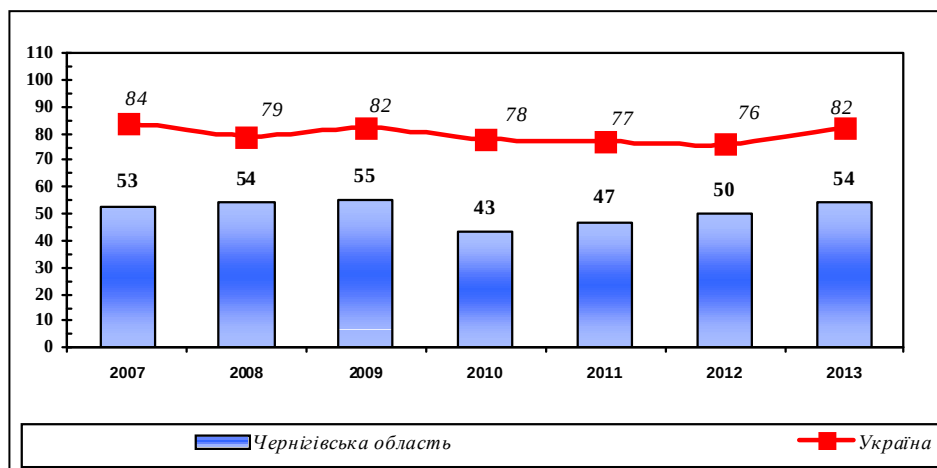

Рис. 95. Кількість малих і середніх підприємств у розрахунку на 10 тисяч осіб наявного населення

Серед міст та районів області насиченість малих підприємств вище середньообласного показника тільки у місті Чернігові (93 одиниці) та Борзнянському районі (66 одиниць). Найменша кількість - у Срібнянському та Ніжинському районах (24 одиниці) .

За видами економічної діяльності традиційно найбільшою є частка підприємств, які діють у сфері торгівлі, обслуговування населення, сільському та лісовому господарстві.

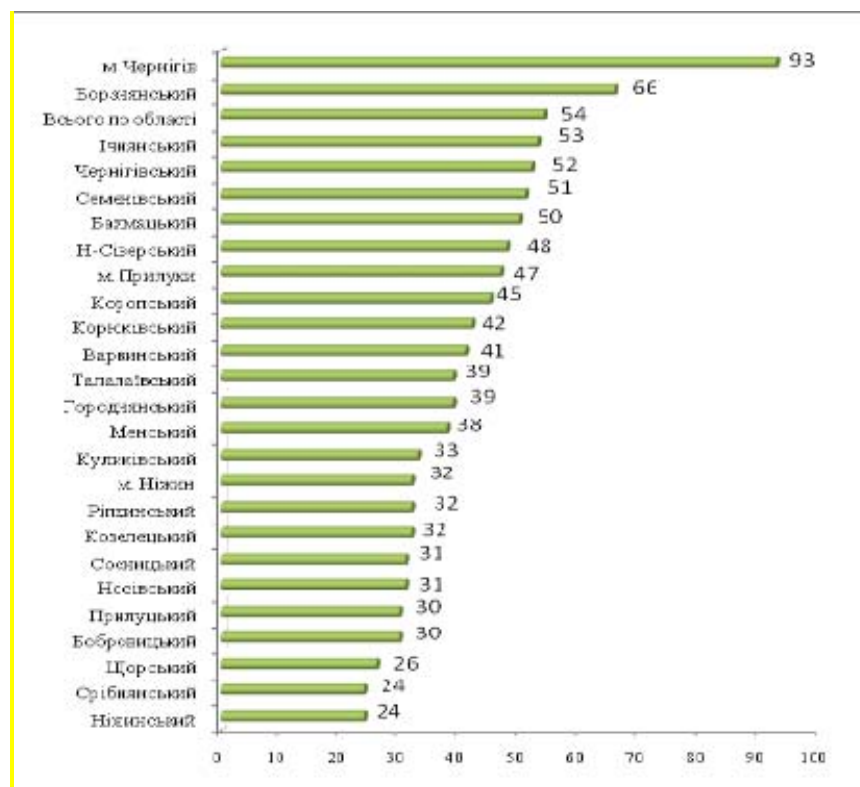

Рис. 96. Кількість малих підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць

У 2013 році обсяг реалізованої продукції (робіт послуг) малих підприємств, складав 8159 млн грн, що становило 24,4 % загального обсягу реалізації, це на 465,1 млн грн більше, ніж у 2012 році.

У галузевій структурі значні обсяги реалізації мали підприємства торгівлі; ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку (46,1 % від загального обсягу), сільського, лісового та рибного господарства (20,2 %), промисловості (10,3 %), транспорту (6,9 %) тощо.

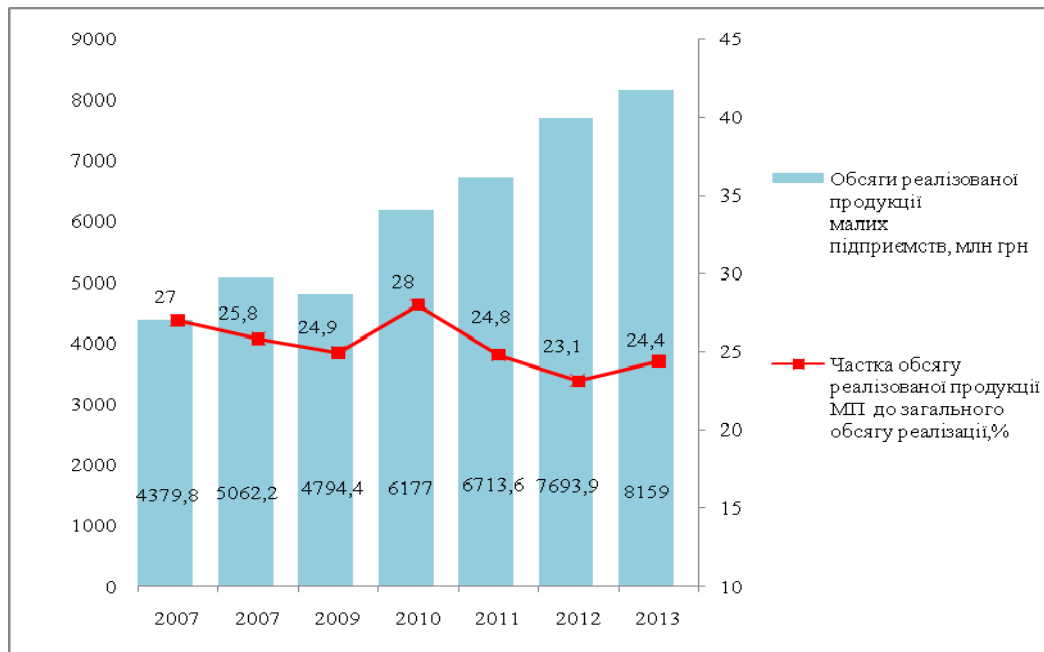

Рис. 97. Обсяги реалізованої продукції (товарів, послуг) малих підприємств, млн грн

На малих підприємствах області у 2013 р. було зайнято 37,1 тис. осіб, що становить 34,0 % до загальної кількості зайнятих працівників на підприємствах області. Порівняно з 2012 р. кількість таких працівників зменшилася на 3,9 % (в Україні – на 2,0 %).

Рис. 98. Кількість найманих та зайнятих працівників на малих підприємствах, тис. осіб

Із загальної кількості працюючих у малому бізнесі 22,4 % працювало на підприємствах торгівлі; ремонту автомобілів, 21,5 % – у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, 17,7 % – на підприємствах промисловості, 7,6 % – на підприємствах транспорту, складського господарства, 6,7 % – у будівництві.

Протягом 2013 року надходження до місцевих бюджетів від діяльності суб'єктів малого бізнесу збільшились у більшості районів та містах і склали 353,1 млн гривень. Це п'ята частина всіх надходжень (22,2 %).

В окремих районах цей показник суттєво впливає на формування дохідної частини бюджету і складає, зокрема, у Ніжинському (32,7 %), Городнянському (26,6 %) та Короському (26,5 %) до загальної кількості надходжень.

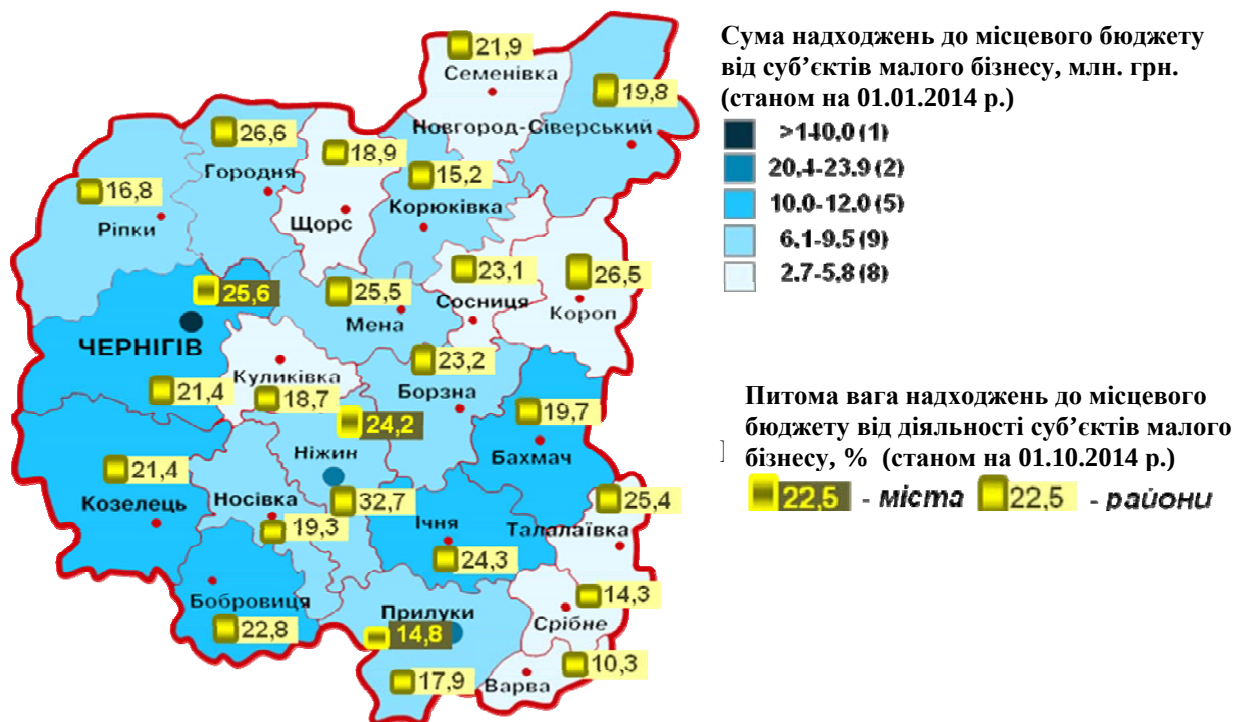

Рис. 99. Надходження до місцевого бюджету від суб'єктів малого бізнесу, млн грн

Інфраструктура підтримки підприємництва в області потребує подальшого розвитку і сьогодні представлена наступними об'єктами:

- бізнес-центри – 3 од.;
- фонди підтримки підприємництва – 2 од.;
- кредитні спілки – 35 од.;
- інноваційна компанія – 1 од.;
- біржі – 9 од.;
- інформаційно-консультаційні установи – 8 од.;
- аудиторські фірми – 15 од.;
- об'єднання підприємців – 69 од.;
- агенції розвитку – 11 од.;
- інші елементи інфраструктури – 22 од.

Структура **банківського сектору області** протягом 2009-2013 років зазнала помітних змін. За наслідками світової фінансової кризи, починаючи з 2010 року спостерігається зменшення кількості банківських установ. Так, якщо на 01.01.2010

на території регіону функціонувало 33 філії та 588 безбалансових відділень, на 01.01.2011 – відповідно 18 та 550, то на 01.01.2014 – вже тільки 4 філії та 485 безбалансових відділень.

Кількість самостійних банківських установ, які здійснювали діяльність на території області, протягом 2009-2013 років не змінювалась і дорівнювала 3 банкам (ПАТ «Полікомбанк», ПАТ «АСВІО Банк» та ПАТ «Банк «Демарк»).

На підставі постанови Правління Національного банку України від 25 вересня 2014 року № 600 виконавчою дирекцією Фонду гарантування вкладів фізичних осіб 26.09.2014 прийнято рішення про запровадження з 29.09.2014 тимчасової адміністрації та призначення уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб в ПАТ «Банк «Демарк».

За даними органів статистики на території області здійснюють діяльність 2 самостійні страхові компанії та 21 філія страхових компаній.

6.10 Туризм

В Чернігівській області зосереджений значний історико-культурний та туристичний потенціал, що робить територію регіону привабливою для розвитку різних видів туризму.

Відповідно до статистичних даних у 2013 р. в області діяло 57 суб'єктів туристичної діяльності, що становить 1 % від загальної кількості в Україні, (для порівняння по Київській області – 134 одиниці, по Сумській області – 59, Житомирській області – 58).

Згідно з Ліцензійним реєстром суб'єктів туроператорської діяльності Держтуризмкурорту станом на 03.09.2014 в регіоні зареєстровано 3 туристичні підприємства (туроператори): «Альта», «Чернігівтурист» та «Престиж Тур».

Динаміка туристичних потоків за останні 4 роки відображає загальну тенденцію зменшення показників кількості туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності.

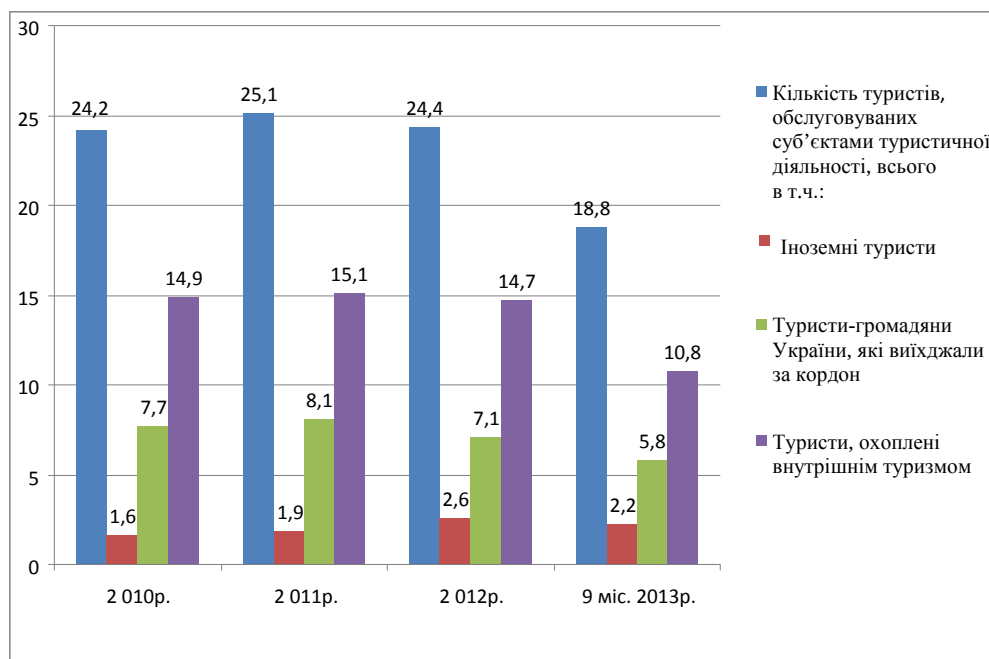

Рис. 100. Туристичні потоки Чернігівської області, тис. осіб
(за даними державної статистичної звітності з питань туризму N 1-ТУР)

Однак, основний потік туристів до області складають корпоративні групи з Києва та індивідуальні туристи, що подорожують власним транспортом, які не враховані у статзвітності. Рідше приїжджають організовані групи з Сумської, Полтавської, Харківської та Дніпропетровської областей. Значну частину туристичного потоку складали організовані туристичні групи з Білорусі та транзитні індивідуальні туристи з Росії та Білорусі. Туристичні компанії пропонують кількаденні екскурсійні туристичні поїздки та одноденні автобусні екскурсії на вихідні в Чернігів.

Традиційними стали одноденні екскурсійні маршрути в Чернігів, Батурин, Тростянець, Качанівку. За останні роки все більшої популярності серед організованих та індивідуальних туристів набуває програма Чернігів-Седнів. Увагу київських туроператорів привертає Ніжин та Прилуки. Серед кількаденних програм традиційним є дводенний маршрут Київ – Чернігів – Новгород-Сіверський – Батурин – Київ.

У структурі кількості туристів з метою відвідування Чернігівської області протягом 2009-2013 рр. переважає дозвілля та відпочинок (98,6%), на другому місці – лікування (1,1%), на третьому – службова та ділова мета відвідування області, навчання (0,3%).

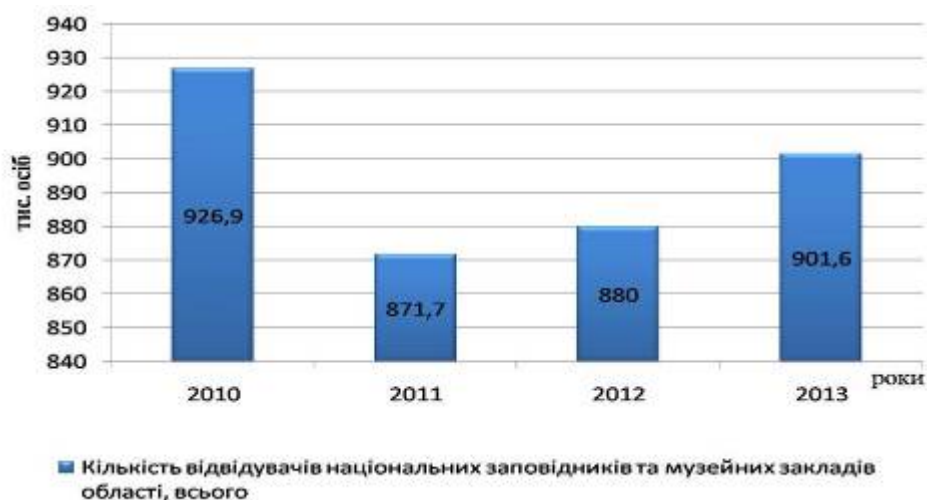

Рис. 101. Кількість відвідувачів національних заповідників та музейних закладів Чернігівської області, тис. осіб

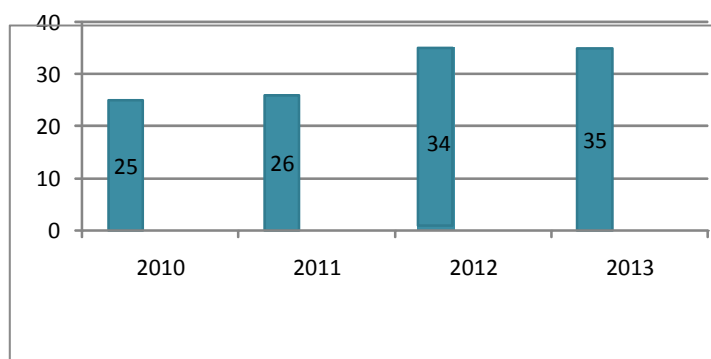

Рис. 102. Кількість садиб сільського зеленого туризму

Однією з форм відпочинку мешканців і гостей області, іноземних туристів є сільський туризм. Щороку кількість садиб збільшується і на сьогодні в області є 35 садиб, які пропонують різні варіанти відпочинку. Основні центри сільського, зеленого туризму знаходяться в Чернігівському, Коропському, Ічнянському та Ріпкинському районах.

Швидко набирає обертів такий вид активного туризму як водний. Крім Десни, подорожі організовуються по річках Снов та Сейм. До послуг туристів сплави на плотах у містах Чернігів, Новгород-Сіверський, Батурин та селищі Седнів.

За даними Головного управління статистики у Чернігівській області в 2013 р. на Чернігівщині нараховувалось 77 колективних засобів розміщування (КЗР), з них: 45 готелів та аналогічних засобів розміщування (24 – готелі, 1 – мотель, 4 – гуртожитки для приїжджих, 16 – інші засоби), 32 спеціалізовані засоби розміщування (3 – санаторії, 3 – дитячі санаторії, 2 – санаторії-профілакторії, 24 – бази відпочинку). Середній показник КЗР серед регіонів України в 2013 р. становив – 237 одиниць, по Київській області – 170, по Сумській – 68 одиниць.

Таблиця 25

**Основні показники готельних закладів
та аналогічних засобів розміщування (на кінець року)**

№ п/п		2011	2012	2013
1.	Готелі та аналогічні засоби розміщування	44	45	45
2.	Кількість номерів	860	971	909
3.	Місткість, місць	1779	1928	1796
4.	Коефіцієнт використання місткості	0,25	0,32	0,28

Незважаючи на незначне зростання кількості готельних закладів регіону, відзначається низький коефіцієнт використання їх місткості, що пояснюється поряд з їх низькими стандартами та значним зносом основних фондів, переважанням в області екскурсійного туризму та туризму вихідного дня. Сертифікат відповідності категорії зірок в області мають лише 2 готелі («Парк Готель Чернігів» та «Україна» – 3 зірки).

Таблиця 26

Розподіл готелів та аналогічних засобів розміщення за категорією

	Усього	За категорією (зірковістю)					
		*	**	***	****	*****	без категорії (зірок)
		(1 зірка)	(2 зірки)	(3 зірки)	(4 зірки)	(5 зірок)	
Готелі та аналогічні засоби розміщення	45	–	–	2	–	–	43
готелі	24	–	–	2	–	–	22
мотелі	1	–	–	–	–	–	1
гуртожитки для приїжджих	4	–	–	–	–	–	4
інші засоби	16	–	–	–	–	–	16

6.11 Державна і комунальна власність

Протягом 1993-2013 років в області було роздержавлено 1736 об'єктів державної власності, у т.ч. 1228 об'єктів групи А, 286 – груп Б, В, Г, 158 – групи Д, 28 – групи Є та 36 – групи Ж.

На даний час на території області здійснюють діяльність 40 суб'єктів господарювання державного сектора економіки.

В управлінні Департаменту інвестиційного розвитку та капітального будівництва облдержадміністрації перебуває державне комерційне підприємство «Готель «Слов'янський». Всі інші господарюючі суб'єкти знаходяться в управлінні центральних органів влади.

В сфері управління регіонального відділення Фонду державного майна України по області перебувають ПАТ «Хімтекстильмаш» (державна частка в статутному капіталі 100,0 %), ПАТ «Білики» (97,02 %), ВАТ «Макошинський завод «Сільгоспмаш» (95,0 %) та ВАТ «Прилуцький ефіроолійний комбінат» (0,111 %).

Станом на 30.09.2014 діяло 680 договорів оренди державного майна, розташованого на території області, з них 619 договорів оренди державного майна (91,0 % загальної кількості) укладені регіональним відділенням Фонду державного майна України по області, 61 договір укладено державними підприємствами, організаціями та установами.

У 2013 році до Державного бюджету надійшло 9,6 млн грн орендних платежів, що у 2,1 рази більше 2009 року.

Станом на 30 вересня 2014 року до Переліку об'єктів спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст Чернігівської області входять 158 суб'єктів, в тому числі: 58 комунальних підприємств, інших установ та закладів, 37 закладів охорони здоров'я, 30 закладів освіти, 23 заклади культури, 10 установ соціального захисту. За ними на праві господарського відання або оперативного управління закріплено 2098 інвентарних об'єктів нерухомості, в тому числі 25 інвентарних об'єктів нерухомості комунальної власності, які перебувають в оперативному управлінні (користуванні) структурних підрозділів облдержадміністрації та 37 об'єктів культурної спадщини, які обліковуються в управлінні містобудування та архітектури облдержадміністрації.

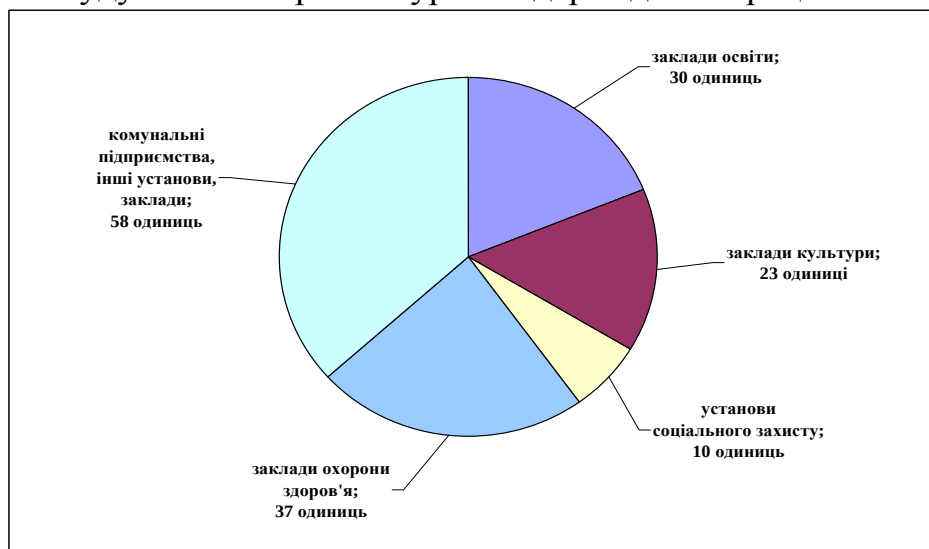

Рис. 103. Структура об'єктів комунальної власності

Крім того, у власності обласної ради перебуває 51,0 % акцій відкритого акціонерного товариства «Редакційно-видавничий комплекс «Деснянська правда» та частка у розмірі 33,0 % у статутному фонді Регіонального фонду підтримки підприємництва по Чернігівській області.

За підсумками фінансово-господарської діяльності у 2013 році комунальними підприємствами отримано 350,7 млн грн доходів (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), що на 53,7 % більше, ніж у 2009 році. Чистий прибуток склав 3,6 млн грн.

Від приватизації об'єктів комунальної власності області в 2013 році до обласного бюджету надійшло 3,2 млн гривень.

Станом на 1 квітня 2014 року орендодавцями майна спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст області виступають 49 підприємств, закладів, установ, якими укладено 422 договори оренди.

Із загальної кількості зданого в оренду у 2013 році комунального майна 57,0 % було орендовано бюджетними установами (у 2009 році – 48,0 %), 38,0 % – комерційними організаціями (у 2009 році – 47,0 %) та 5,0 % – некомерційними структурами, такими як громадські організації, об'єднання, фонди (у 2009 році – 5,0 %).

Протягом 2013 року від оренди комунального майна надійшло майже 5,0 млн грн, що на 14,3 % більше 2009 року, в тому числі до обласного бюджету – 1,8 млн грн.

6.12 Споживчий ринок

В області діє 8,3 тис стаціонарних об'єктів роздрібної торгівлі, 66 ринків та 1,6 тис закладів ресторанного господарства. Відбувається поступовий процес формування ефективної *торговельної інфраструктури*, здатної забезпечувати достатній рівень обслуговування населення відповідно до його потреб.

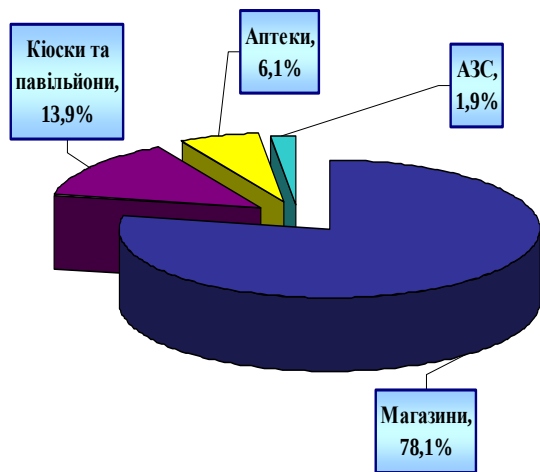

Рис. 104. Структура роздрібної торговельної мережі

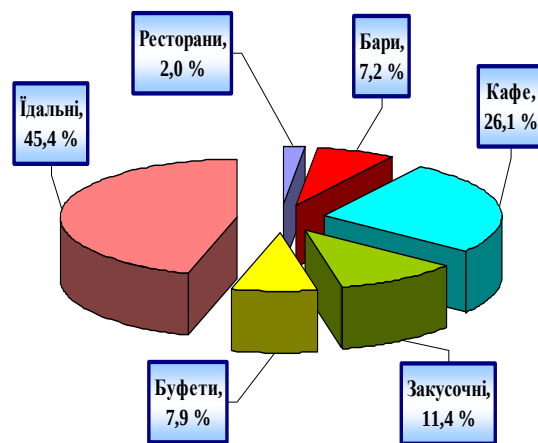

Рис. 105. Структура закладів ресторанного господарства

Упродовж 2010-2013 років в області розпочали діяльність близько 600 нових об'єктів роздрібної торгівлі та ресторанного бізнесу, з них понад чверть – у 2013 році.

Рис. 106. Відкриття нових об'єктів роздрібної торгівлі та ресторанного господарства, одиниць

Забезпеченість населення торговельною площею у магазинах упродовж останніх років динамічно зростала і досягла у 2013 році в цілому по області 452,1 м² у розрахунку на 1 тис осіб, що на 123,7 м² перевищувало нормативне значення (328,4 м²) і на 14 % – значення 2010 року. По містах цей показник становив 450,1 м² (норматив – 396,8 м²), по сільській місцевості – 455,8 м² (норматив – 390,6 м²).

Таблиця 26
Забезпеченість населення
торговельною площею у магазинах
м² на 1 тис осіб

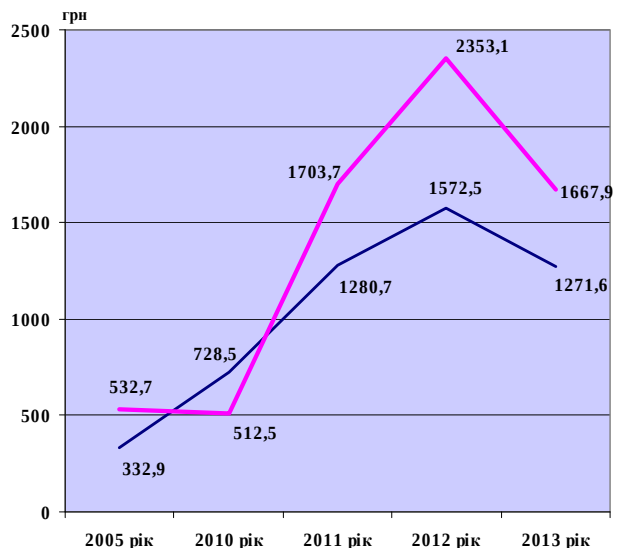
	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік
Область	397,9	440,9	442,3	452,1
міські поселення	429,4	440,7	446,4	450,1
сільська місцевість	344,9	441,3	435,3	455,8

Найбільша кількість об'єктів торгівлі та ресторанного господарства зосереджена в містах, зокрема, Чернігові, Ніжині та Прилуках.

Динаміка темпів зростання обороту роздрібної торгівлі мала позитивний тренд, проте не перевищувала середньоукраїнський показник.

Таблиця 27
Оборот роздрібної торгівлі (за всіма каналами реалізації)
у порівняних цінах, % до попереднього року

Назва регіону/країни	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік
Чернігівська область	106,8	114,1	113,7	108,7
Україна	109,8	114,8	115,0	108,7
Житомирська область	109,4	119,7	111,1	110,4
Полтавська область	107,4	116,6	114,0	106,4
Сумська область	105,8	117,3	116,3	108,0
Хмельницька область	106,6	113,3	110,8	107,0
Брянська область (Російська Федерація)	109,3	112,6	106,7	106,4
Гомельська область (Республіка Білорусь)	115,4	111,3	113,2	118,9

Абсолютний приріст обсягу обороту роздрібної торгівлі за всіма каналами реалізації у розрахунку на одну особу мав дещо нижчі у порівнянні з Україною показники.

Рис. 107. Абсолютний приріст обсягу обороту роздрібної торгівлі за всіма каналами реалізації у розрахунку на одну особу (до попереднього року), грн

Значна диференціація спостерігалася в розрізі районів та міст області. Зокрема, фізичний обсяг обороту роздрібної торгівлі у розрахунку на 1 особу коливався від 22,7 тис грн. в м.Чернігові до 3,5 тис грн у Ічнянському районі з диспропорцією у 6,5 разів (область – 14,9 тис грн.).

Найбільш суттєво диференціація простежується в розрізі «місто-село». Зокрема, розрив товарообороту в розрахунку на одного сільського та міського жителя Чернігівщини є майже трикратним.

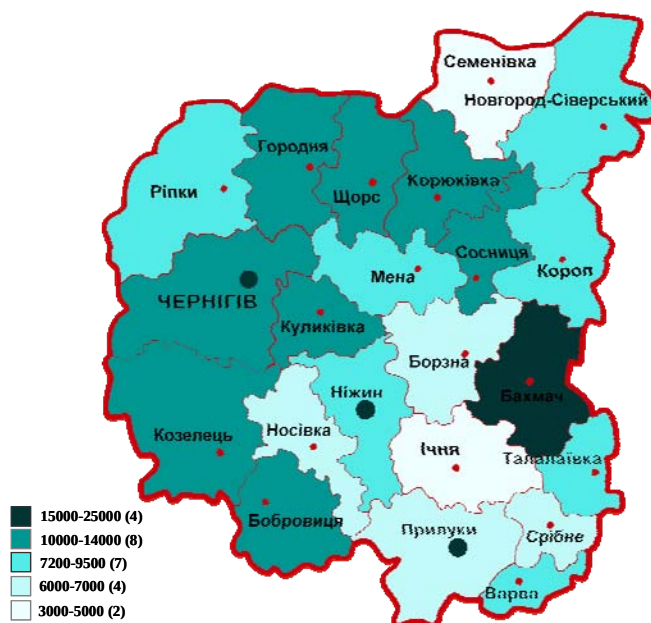

Рис. 108. Оборот роздрібної торгівлі (за всіма каналами реалізації) у розрахунку на 1 особу в розрізі міст та районів області (за підсумками 2013 року), грн

Показники роздрібного товарообороту підприємств, за регіонами України, що належать до однієї типології (за підсумками 2013 року)

Назва регіону	Кількість об'єктів підприємств-юридичних осіб, одиниць			Забезпеченість населення області торговою площею, м ² на 10 тис. осіб			Роздрібний товарооборот підприємств на 1 особу, грн		
	всього	у міських поселеннях	у сільській місцевості	всього	у міських поселеннях	у сільській місцевості	всього	у міських поселеннях	у сільській місцевості
Чернігівська область	1615	1007	608	1725	1790	1609	6334	8314	2854
Житомирська область	1746	1151	595	1464	2071	606	6253	8973	2421
Полтавська область	2028	1424	604	1826	2668	471	7422	10871	1900
Сумська область	1346	998	348	1514	1950	580	5293	7300	1032
Хмельницька область	1774	1170	604	1734	2596	644	5709	9397	1082

При цьому структура споживчих **витрат** домашніх господарств області, як і України в цілому, є менш прогресивною у порівнянні з розвинутими країнами. Домашніми господарствами області на продукти харчування спрямовується понад 51,3 % витрат (в середньому по Україні – 50,1%).

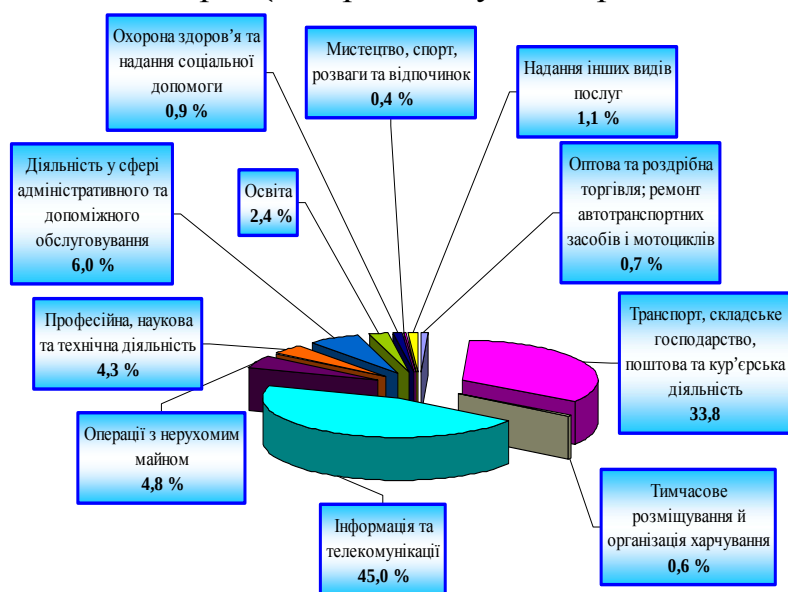

Рис. 109. Структура реалізованих нефінансових послуг (юридичні особи)

Обсяг **реалізованих** підприємствами-юридичними особами **нефінансових послуг** у 2013 році становив 2,9 млрд. грн., у т. ч. побутових – 25,0 млн. грн. У середньому одному жителю області у 2013 році реалізовано послуг на суму 2,7 тис грн.

Найбільші обсяги за основними видами економічної діяльності припадали на послуги у сфері інформації та телекомунікації (45 %), транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності (33,8 %).

Проміжні висновки:

1. У структурі валової доданої вартості найбільша частка припадає на послуги – 41,9 %; промисловість – 24,9 %; сільське, лісове та рибне господарство – 20,8 %.

2. Сільське господарство у Чернігівській області є однією з основних складових регіональної економіки, спроможне забезпечити не тільки внутрішньообласні потреби у аграрній продукції, а й створювати та нарощувати експортний потенціал регіону як продукції рослинництва, так і тваринництва.

3. 61,0 % виробництва сільськогосподарської продукції зосереджено у аграрних підприємствах, а 39,0 % – у приватних господарств населення. При цьому сільськогосподарські підприємства виробляють переважно високорентабельні сільськогосподарські культури (зернові, технічні), а у господарствах населення зосереджено, в основному, виробництво продовольчої групи.

4. Демографічна ситуація сільської місцевості області характеризується як надзвичайно складна. Сільські території мають низький рівень зайнятості населення, недостатній рівень розвитку обслуговуючої інфраструктури тощо.

5. Перспективним щодо забезпечення рівня зайнятості сільського населення є розвиток зеленого туризму, розбудова виробничих та обслуговуючих кооперативів, що дозволить виробляти та формувати однорідні партії сільгосппродукції, як для власного споживання, так і для різних напрямів реалізації.

6. Промисловий потенціал області представлений переважно галузями, які здійснюють переробку сільськогосподарської продукції за наявності в регіоні потужної сировинної бази. Якщо питома вага харчової промисловості у загальному обсязі реалізації не зазнала протягом останніх п'яти років суттєвих змін, то питома вага такої високотехнологічної галузі, як машинобудування, розвиток якої потребує постійного інвестування в модернізацію застарілих основних фондів, впровадження сучасних енергоефективних технологій, в умовах кризової ситуації значно зменшилась.

7. Переробна промисловість має хорошу перспективу розвитку щодо олійного, борошномельного, круп'яного, крохмального, цукрового, спиртового, біоетанолового, комбікормового виробництв.

8. Промисловість регіону має високий ступінь фізичного (більше 70%) й морального зносу основних фондів; потерпає від нестачі обігових коштів і недоступності кредитних ресурсів для їх поповнення.

9. Запровадження нових технологій у промисловості здійснюється досить повільно (у 2013 році інноваційну активність виявили 14% промислових підприємств).

10. За рейтингом енергоефективності область поступово покращує свої рейтингові позиції і входить до групи лідерів – за 2011 рік займає 2 місце серед регіонів країни.

11. Область належить до регіонів з дефіцитом інвестицій. Питома вага області в обсязі капітальних інвестицій по Україні становить лише 1,0% та 0,2% іноземних. За обсягом капітальних інвестицій на 1 особу область займає 19 місце, іноземних 25 місце.

12. Головним джерелом фінансування капітальних інвестицій протягом останніх років залишаються власні кошти підприємств та кошти населення на житлове будівництво.

13. Значні обсяги прямих іноземних інвестицій зосереджено на підприємствах переробної промисловості (67,3% загального обсягу), територіально – у містах обласного підпорядкування Чернігів та Прилук, на які припадає близько 70% загального обсягу прямих іноземних інвестицій.

14. Основними торговельними партнерами Чернігівщини були країни СНД та ЄС. До країн СНД переважну частку (83,6%) поставок формували вироби з паперу та картону, тютюн і промислові замітники тютюну, текстильні матеріали та текстильні вироби, машини, обладнання та механізми, електротехнічне обладнання, молоко та молочні продукти, продукти рослинного походження. Експорт до країн ЄС на 84,8% визначали зернові культури, насіння й плоди олійних рослин, взуття, текстильні матеріали та текстильні вироби. В останні роки спостерігається зменшення експорту до Російської Федерації, і збільшення до країн ЄС.

15. Основу економіки формують середні підприємства, де працює 56% усіх зайнятих на підприємствах та реалізується 47,4% продукції та малі підприємства, які забезпечують робочими місцями більше третини працюючих і 24,4% загального обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг).

16. В регіоні переважає екскурсійний туризм та туризм вихідного дня. Рівень розвитку туристичної галузі області не відповідає туристично-рекреаційному потенціалу. Більшість туристично-рекреаційних об'єктів мають недостатньо розвинену інфраструктуру (відсутність сучасних туалетів, закладів розміщення та харчування, облаштованих місць для продажу сувенірної та рекламної продукції). Готельне господарство регіону потребує розбудови.

17. Постійно розбудовується інфраструктура сфери роздрібної торгівлі та послуг, зростає забезпеченість населення торговельною площею у магазинах. Спостерігається позитивна динаміка обороту роздрібної торгівлі, збільшення присутності на споживчому ринку продукції вітчизняних (у т.ч. місцевих) товаровиробників.

8. БЮДЖЕТНИЙ ПРОФІЛЬ ОБЛАСТІ

8.1. Доходи. Загальна характеристика

Бюджет області формується у відповідності до Бюджетного та Податкового кодексів України і входить до Зведеного бюджету України.

Протягом 2009-2013 років існує стійка тенденція до нарощування обсягів мобілізованих податків, зборів та обов'язкових платежів як до Державного бюджету (крім 2013 року), так і до місцевих бюджетів. За вказаний період доходи Державного бюджету збільшились на 22,0 %, а власні доходи місцевих бюджетів області – в 1,6 рази. Суттєве скорочення надходжень до Державного бюджету в 2013 році в порівнянні з 2012 роком пов'язано з переходом найбільшого бюджетоутворюючого

платника області ПрАТ «А/Т Тютюнова компанія В.А.Т.-Прилуки» на податковий облік до Центрального офісу з обслуговування великих платників податків ДПС (м. Київ).

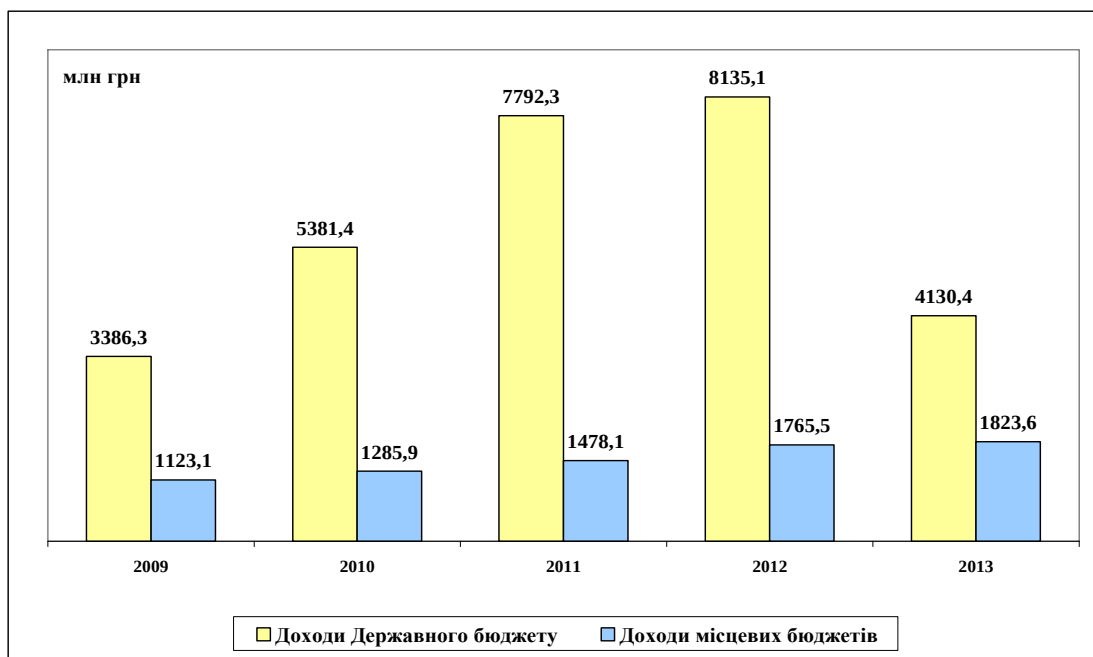

Рис. 110. Доходи Державного бюджету та місцевих бюджетів

В структурі доходів місцевих бюджетів отримані трансферти кожного року переважають над власними доходами. При цьому темпи росту трансфертів випереджають темпи росту власних доходів. Так, у 2013 році власні доходи місцевих бюджетів становили 1823,6 млн грн, що на 62,4 % більше 2009 року, а трансферти – 3143,4 млн грн (на 76,6 % більше). Поступово зростає і частка дотаційності місцевих бюджетів, яка в 2009 році дорівнювала 61,3 %, а в 2013 році – вже 63,3 %.

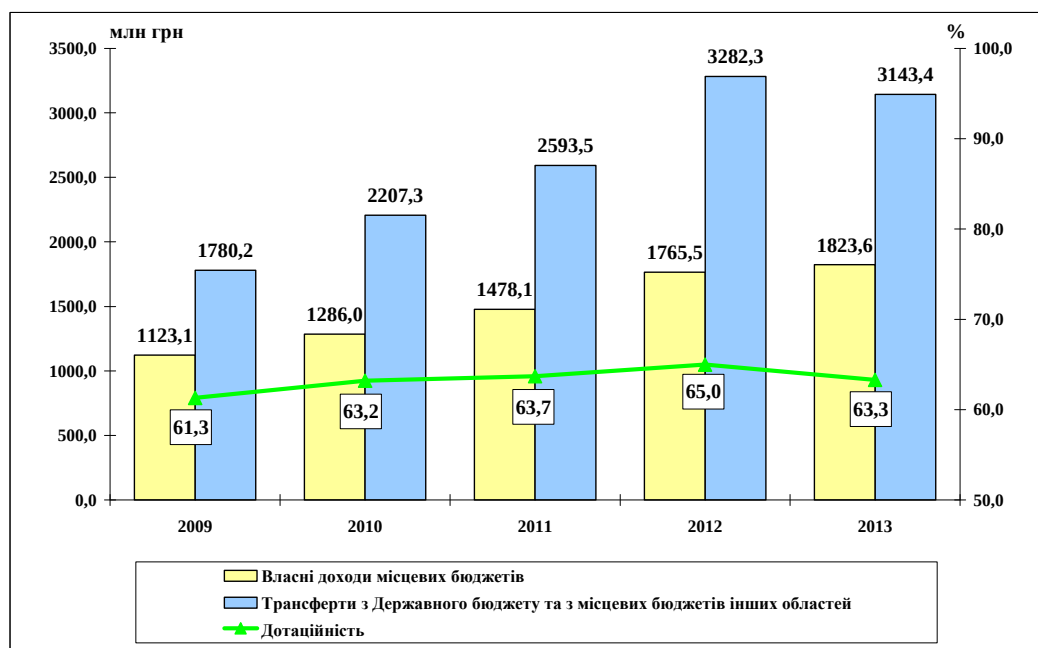

Рис. 111. Структура доходів місцевих бюджетів

Починаючи з 2011 року спостерігалась позитивна динаміка до зростання кількості самодостатніх місцевих бюджетів, частка яка зросла з 3,5 % у 2010 році до 9,9 % у 2013 році.

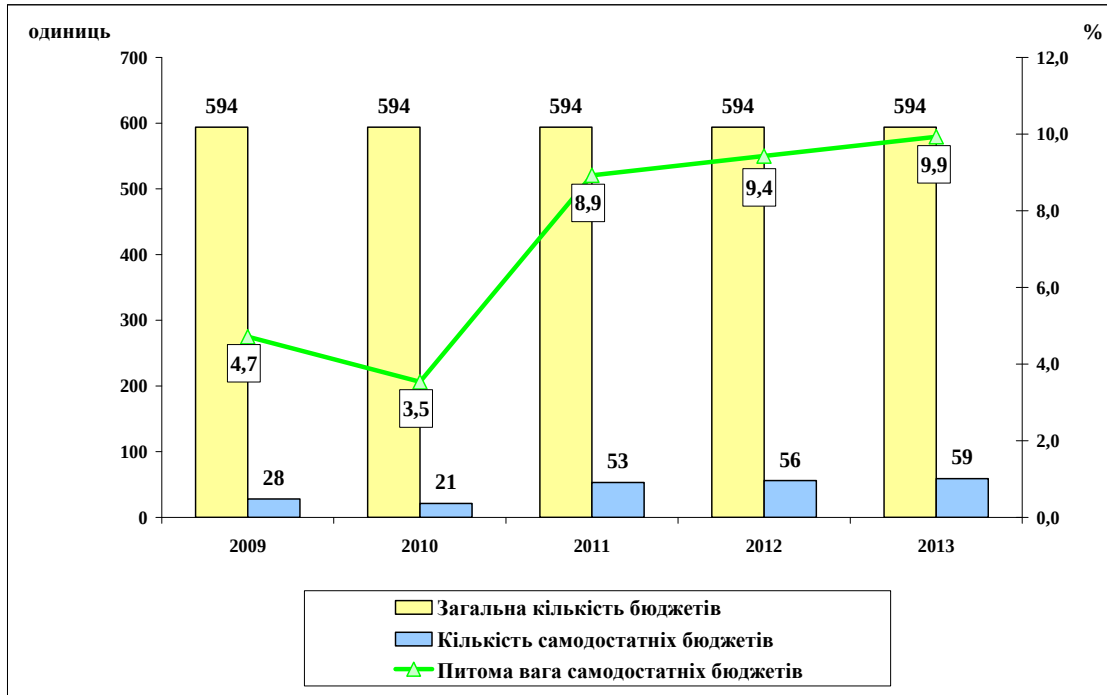

Рис. 112. Самодостатність місцевих бюджетів

8.2 Доходи бюджету області у розрізі територій

Упродовж 2009-2013 років власні доходи разом взятих районів зросли у 1,8 рази, доходи бюджету м. Чернігів – в 1,6 рази, доходи обласного бюджету – в 1,4 рази. В результаті частка власних доходів бюджетів районів у доходах місцевих бюджетів зросла з 33,6 % у 2009 році до 37,4 % у 2013 році, питома вага власних доходів обласного бюджету скоротилась з 25,2 % до 22,4 %, питома вага власних доходів міст обласного значення залишилась незмінною.

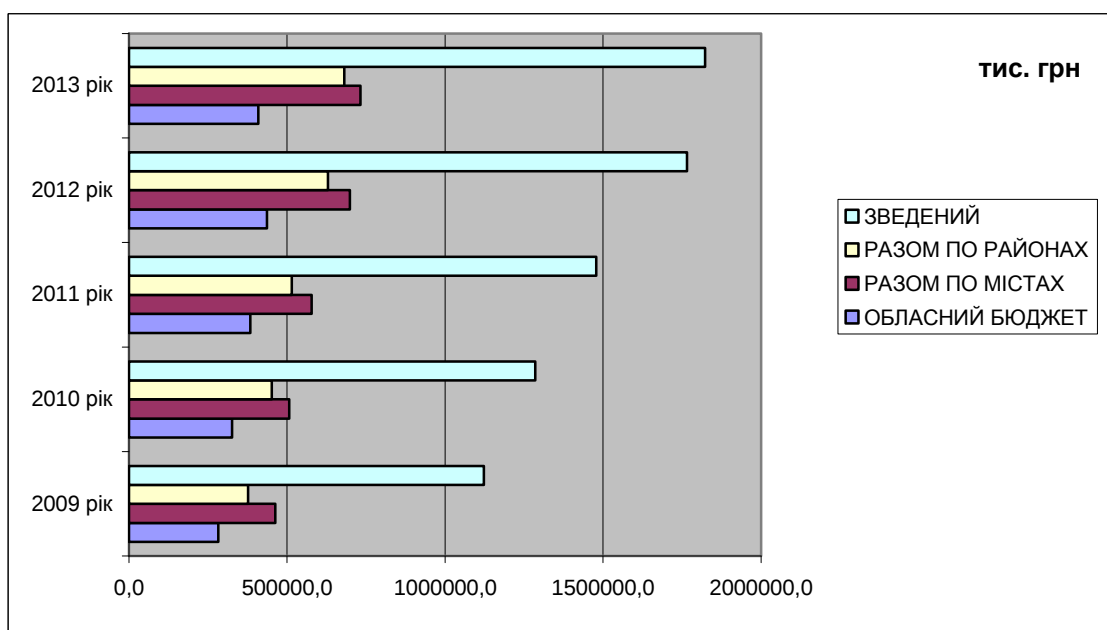

Рис. 113. Структура доходів місцевих бюджетів

Структура надходжень місцевих бюджетів залишається практично незмінною. Головним джерелом надходжень у 2013 році був податок на доходи фізичних осіб, питома вага якого складала 64,6 % в 2011 році та 63,2 % в 2013 році. Другою за важливістю фінансовою складовою місцевих бюджетів була плата за землю, яка дорівнювала 11,6 % (у 2011 році – 8,9 %). Зростала також частка єдиного податку з 2,8 % у 2011 році до 6,9 % у 2013 році.

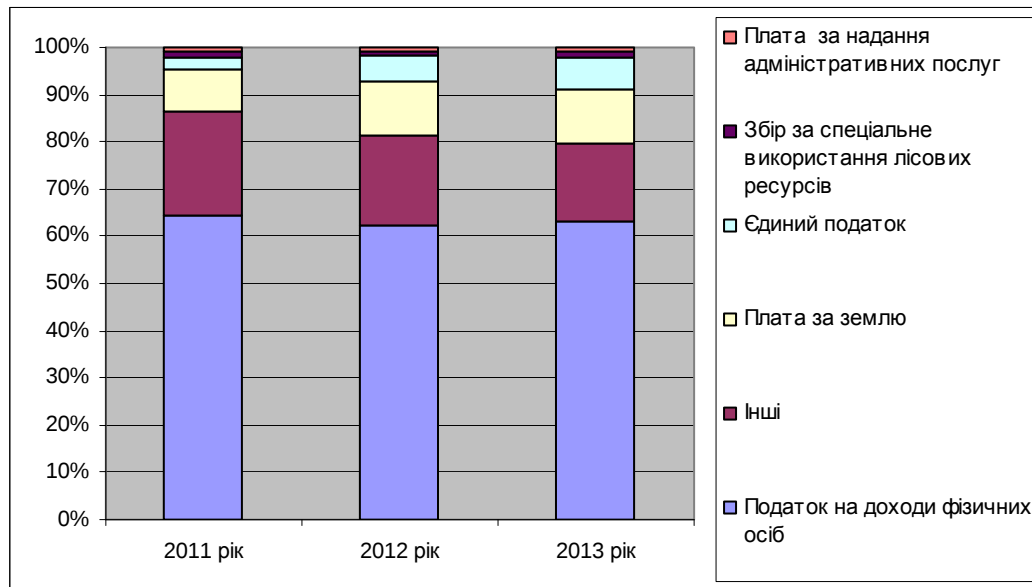

Рис. 114. Структура податкових надходжень місцевих бюджетів

Серед районів та міст області найбільші обсяги надходжень до місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) мають м. Чернігів (29,2 % загальної суми), м. Прилуки (6,3 %), м. Ніжин (4,8 %), Бахмацький (3,0 %), Чернігівський (2,7 %) і Козелецький (2,5 %) райони, найменший – Талалаївський (0,9 %), Сосницький (0,9 %) та Куликівський (0,8 %) райони.

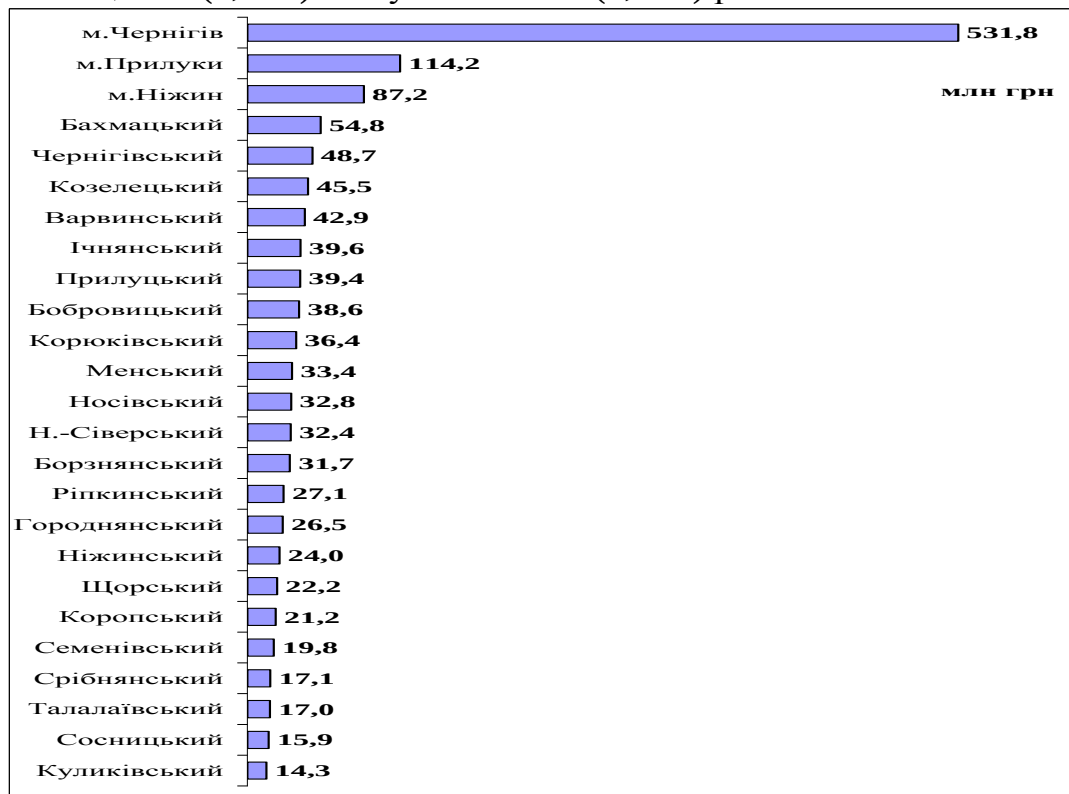

Рис. 115. Доходи місцевих бюджетів в розрізі районів і міст області

За показником бюджетної забезпеченості, який корелюється з якістю життя населення, область в 2013 році посідала 21 місце серед інших регіонів України. Так, доходи місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) у розрахунку на 1 мешканця області склали 1700,6 грн, що на 26,4 % менше середнього показника по Україні.

У порівнянні з регіонами з однотипною структурою економіки бюджетна забезпеченість області на 13,9 % менше аналогічного показника Черкаської, на 12,9 % – Сумської і на 0,1 % – Житомирської областей та на 10,1 % більше, ніж у Рівненській області.

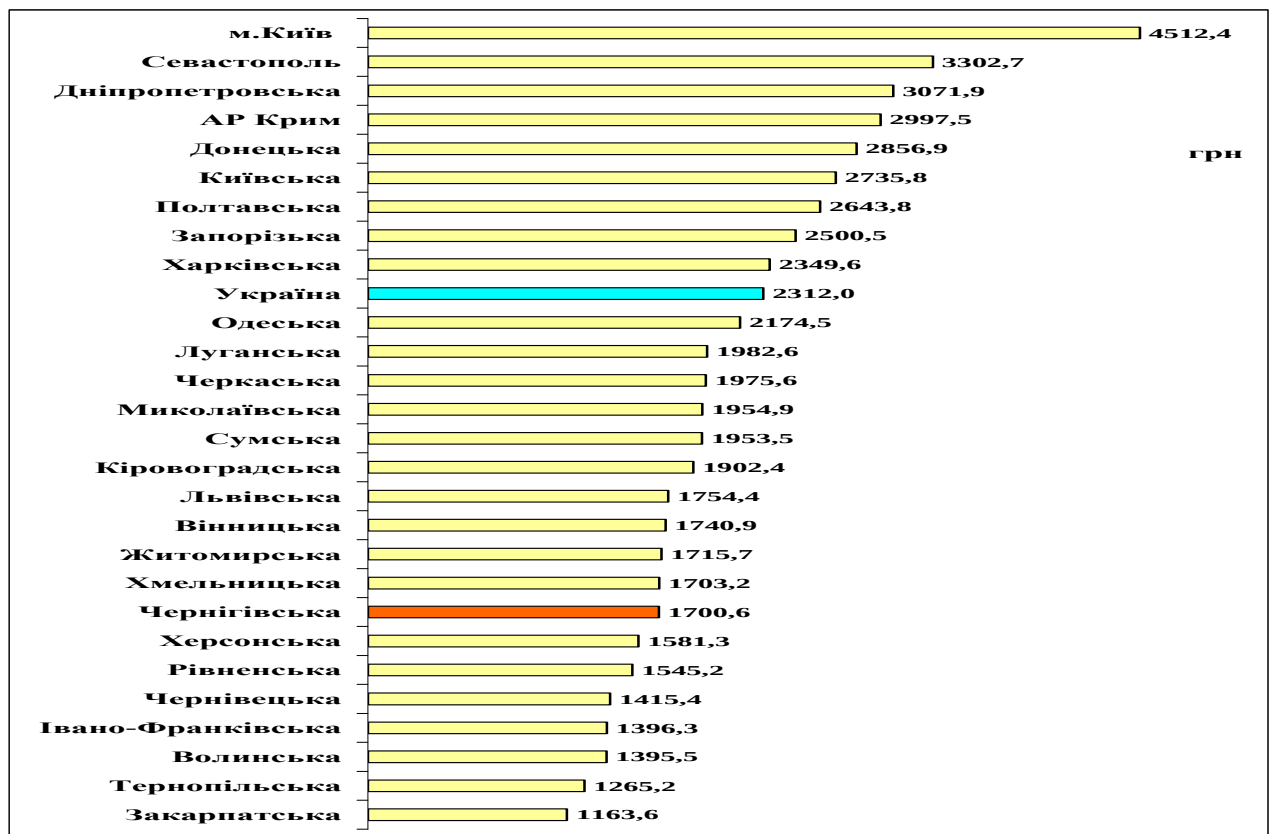

Рис. 116. Бюджетна забезпеченість за регіонами України у розрахунку на 1 мешканця

Обсяг надходжень до місцевих бюджетів області (без урахування міжбюджетних трансфертів) у розрахунку на 1 мешканця за період 2009-2013 років зріс у 1,7 рази. Найбільший обсяг надходжень у 2013 році припадав на 1 жителя м. Прилук (1958,1 грн), м. Чернігова (1797,4 грн), Варвинського (2552,2 грн), Срібнянського (1453,2 грн), Корюківського (1305,9 грн) і Талалаївського (1241,8 грн) районів, найменший – Сосницького (809,2 грн) та Куликівського (794,2 грн) районів.

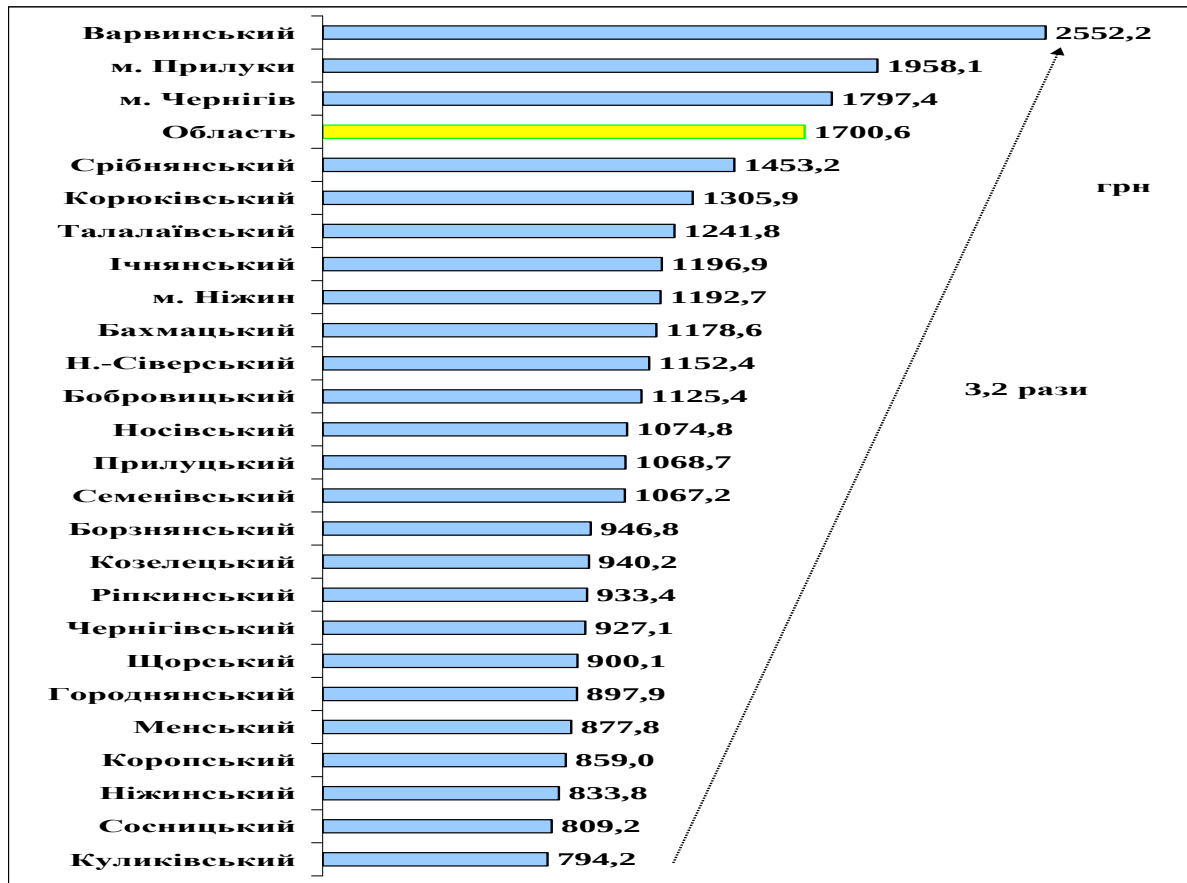

Рис. 117. Бюджетна забезпеченість в розрізі районів та міст області у розрахунку на 1 мешканця

8.3 Видатки. Профіцит – дефіцит бюджету Чернігівської області

Впродовж 2009-2013 років спостерігалась динаміка до зростання видатків місцевих бюджетів, які у 2009 році становили 2886,7 млн грн, а у 2013 році – 4906,8 млн грн, що на 70,0 % більше.

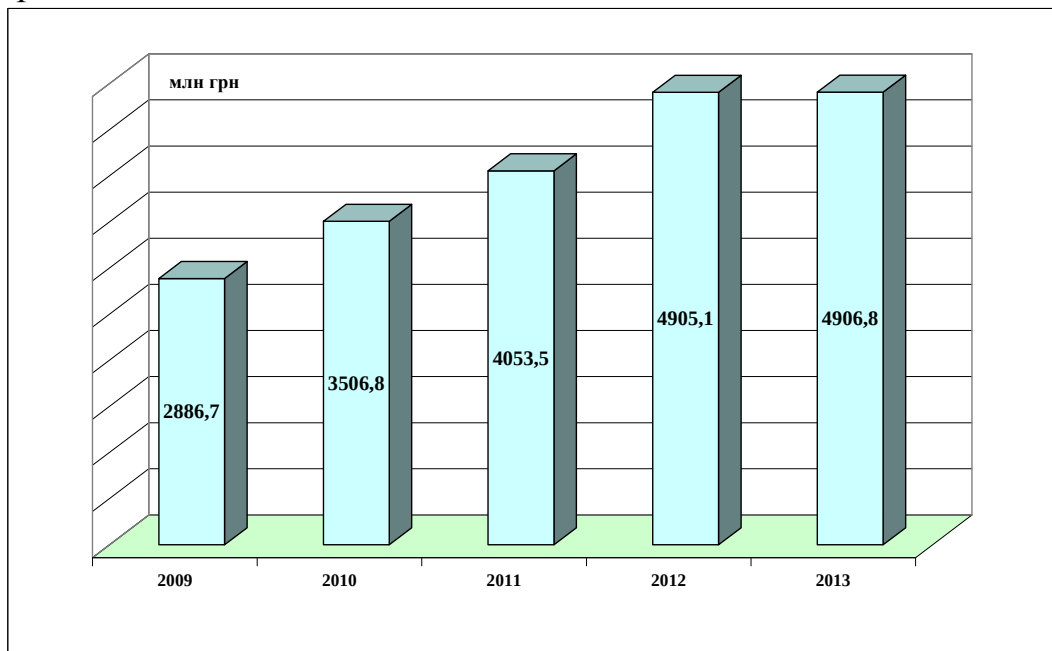

Рис. 118. Видатки місцевих бюджетів

Протягом 2009-2013 років переважна більшість видатків місцевих бюджетів була спрямована на фінансування поточних витрат. Відповідно, на капітальні видатки спрямовувалось у середньому 3,5 %. До того ж, починаючи з 2011 року спостерігається поступове зменшення обсягів капітальних видатків. Така ситуація вказує на те, що місцеві бюджети найчастіше задовольняють лише мінімальні економічні потреби регіону та соціальні потреби населення.

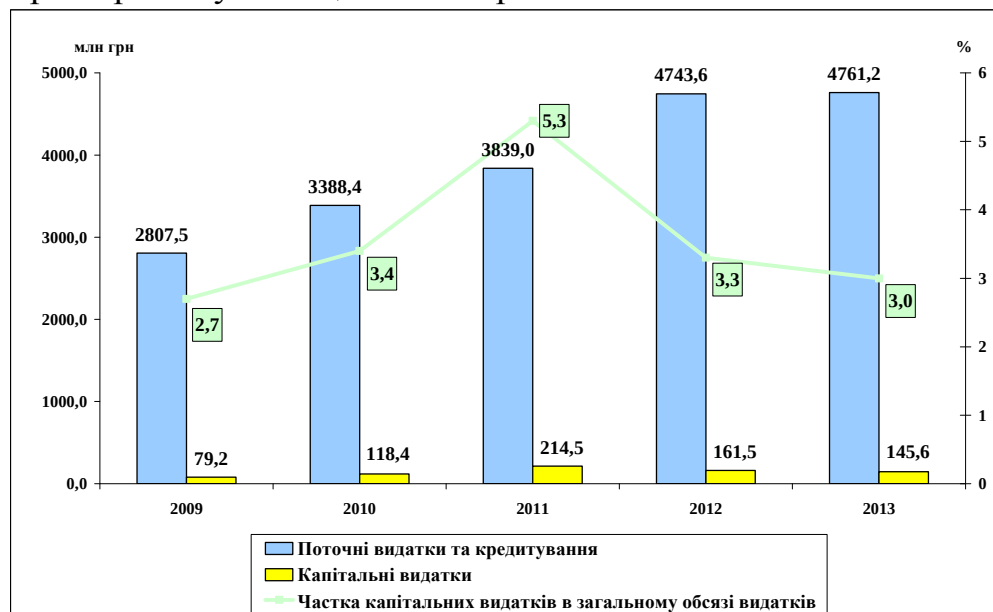

Рис. 119. Функціональна класифікація видатків місцевих бюджетів

Протягом 2009-2013 років видатки на утримання органів місцевого самоврядування зросли на 42,3 %, освіту – на 65,9 %, охорону здоров'я – на 64,0 %, соціальний захист та соціальне забезпечення – у 2,3 рази, культуру і мистецтво – в 1,7 рази, фізичну культуру і спорт – на 35,7 %.

У структурі витрат найбільшу питому вагу мали видатки на освіту (36 %), соціальний захист і соціальне забезпечення (24,6 %), охорону здоров'я (24,4 %).

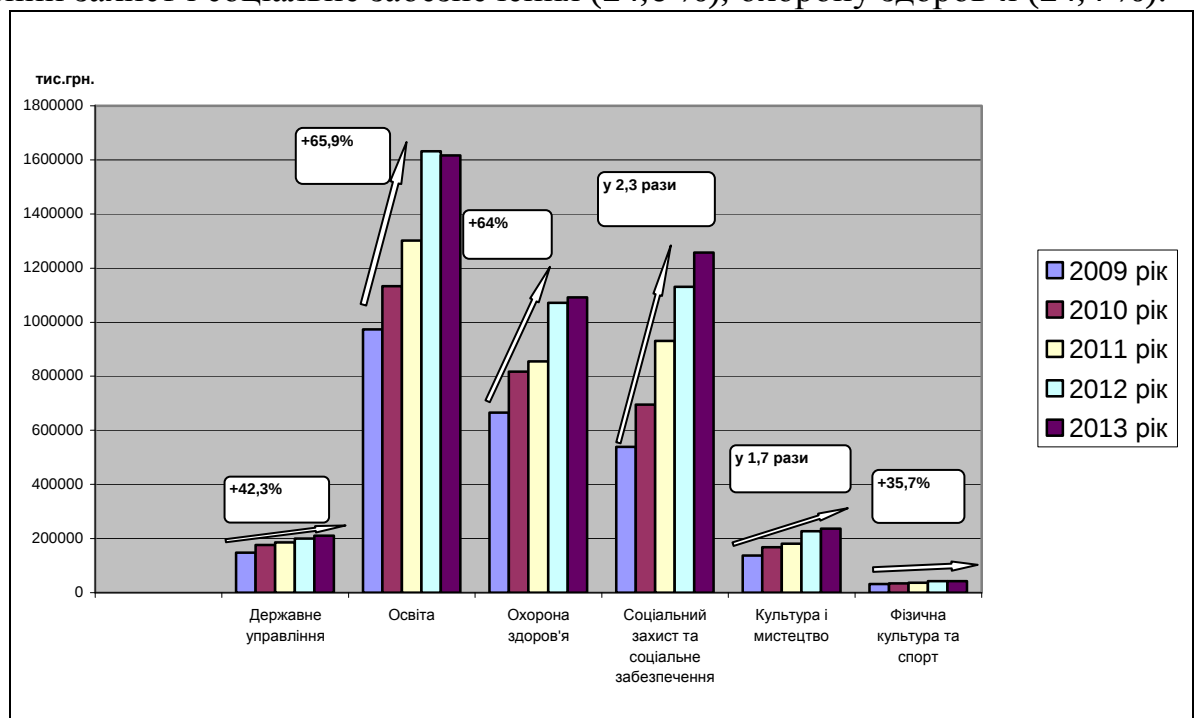

Рис. 120. Видатки загального фонду місцевих бюджетів

Порівняльний аналіз доходів і видатків Зведеного бюджету області свідчить про те, що за період 2009-2013 років бюджет був збалансований (доходи незначною мірою перевищували видатки) по всіх роках, крім 2010 року, коли спостерігався дефіцит бюджету в обсязі 13,5 млн грн, що складає лише 0,4 % загальної суми доходів.

Незначний профіцит місцевих бюджетів пов'язаний зі зростання залишків на рахунках на кінець відповідного року через непроплату органами Держказначейства платіжних доручень установ місцевих бюджетів. Разом з тим, слід зазначити, що з року в рік в області спостерігається недостатність фінансових ресурсів місцевих бюджетів на оплату праці працівників бюджетної сфери та енергоносіїв. Заборгованість за їх виплатою погашається за рахунок бюджетних призначень наступного року, що значно ускладнює виконання бюджету. Негативним моментом є й те, що діюча нині Формула розподілу міжбюджетних трансфертів між Державним та місцевими бюджетами практично не враховує демографічних та інших особливостей регіону, насамперед, найнижчої в країні щільності населення та розгалуженої мережі бюджетних установ.

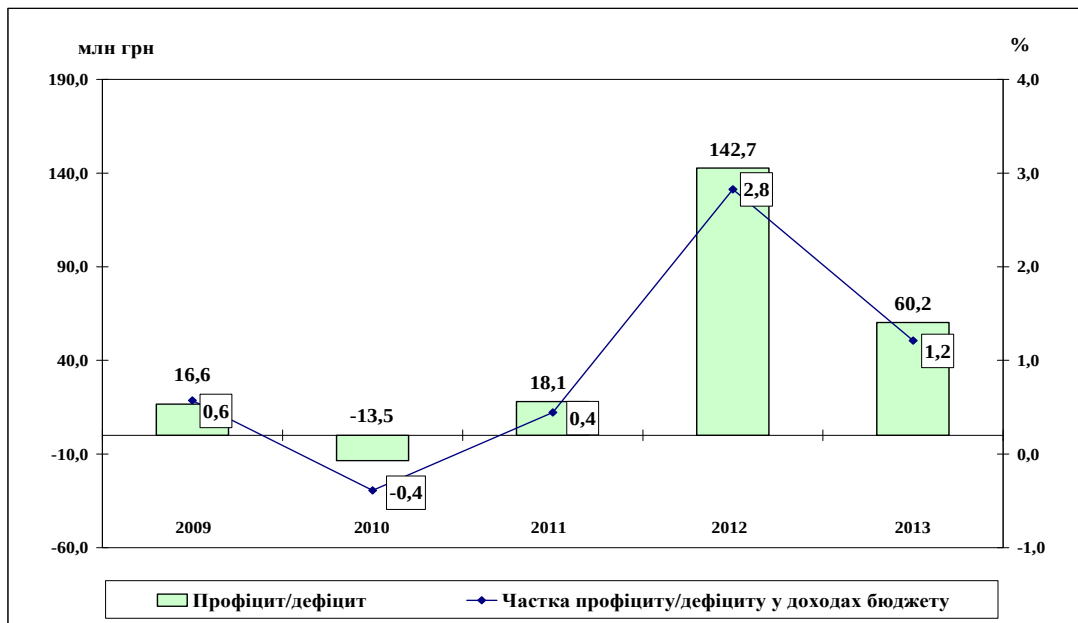

Рис. 130. Профіцит/дефіцит зведеного бюджету області

8.4 Бюджет розвитку

Особливу роль у соціально-економічному розвитку територій відіграють капітальні видатки, які відповідно до чинного законодавства зосереджуються у бюджеті розвитку.

В 2013 році обсяг бюджету розвитку місцевих бюджетів становив 179,1 млн грн, що у 6,8 рази більше 2009 року. У порівнянні з 2012 роком спостерігалось деяке зменшення обсягів бюджету розвитку (на 0,8 %).

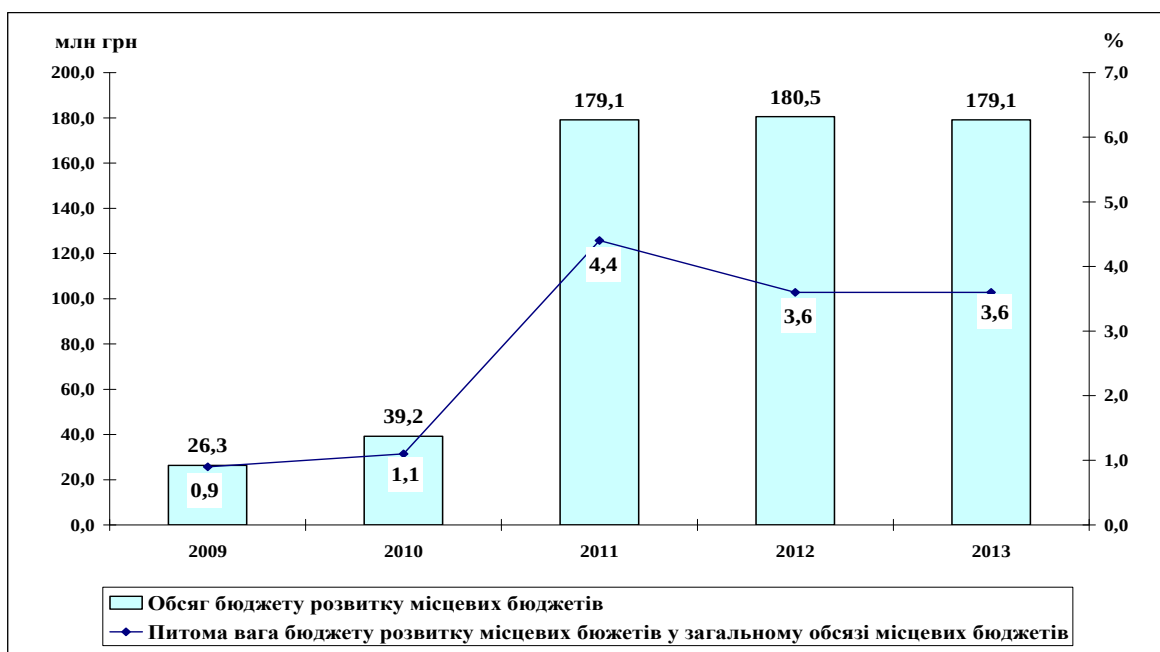

Рис. 131. Бюджет розвитку місцевих бюджетів

В 2009-2010 роках основними джерелами наповнення бюджету розвитку були надходження від відчуження майна комунальної власності, продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення та кошти, передані із загального фонду бюджету. З 2011 року основним джерелом бюджету розвитку став єдиний податок, а надходження від відчуження майна та продажу земельних ділянок зменшувались.

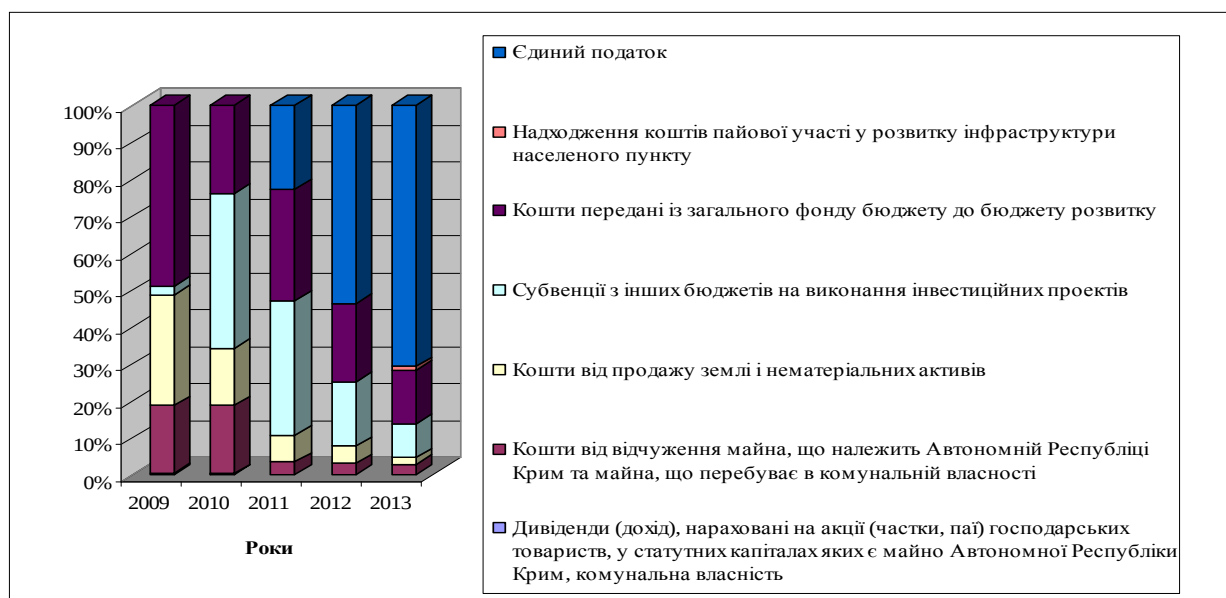

Рис. 132. Структура бюджету розвитку місцевих бюджетів

Найбільші обсяги бюджету розвитку мають м. Чернігів (62,8 млн грн або 35,1 % загальної суми бюджету розвитку місцевих бюджетів), м. Ніжин (10,0 млн грн або 5,6 %), м. Прилуки (9,3 млн грн або 5,2 %), Бахмацький (8,0 млн грн або 4,4 %), Ічнянський (6,3 млн грн або 3,5 %) і Чернігівський (6,3 млн грн або 3,5 %) райони.

8.5. Підвищення фінансової незалежності місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів

Завдяки прийняттю Бюджетного кодексу України у новій редакції та Податкового кодексу України здійснені певні кроки у напрямку підвищення рівня фінансової незалежності місцевих бюджетів, а саме – розширено перелік власних доходів місцевих бюджетів, за рахунок яких здійснюються видатки, пов'язані з виконанням власних повноважень місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування.

Найбільш суттєві позитивні зміни стосуються бюджетів місцевого самоврядування, по яких розширено перелік джерел формування доходів, що не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів, та значно збільшено їх обсяги за рахунок зарахування до бюджетів місцевого самоврядування плати за землю, передачі із першого кошика збору за провадження деяких видів підприємницької діяльності та адміністративних штрафів.

Крім того, серед місцевих податків і зборів запроваджено податок на нерухоме майно (з 1 січня 2012 року), який зараховується до бюджету розвитку місцевих бюджетів. Джерела надходжень до бюджету розвитку бюджетів місцевого самоврядування розширено за рахунок передачі із загального фонду єдиного податку.

В даний час Уряд працює над питаннями бюджетної децентралізації, яка передбачає передачу регіонам прав на бюджетну автономію. В рамках такого реформування є 5 блоків: бюджетна автономія, формування фінансово й економічно спроможних громад, бюджетна децентралізація, нові підходи в системі бюджетного вирівнювання і зарахування частини загальнонаціональних податків до місцевого бюджету.

Проміжні висновки:

1. *Чернігівська область є дотаційною, що означає високий рівень залежності від Державного бюджету.*

2. *За показником бюджетної забезпеченості на 1 мешканця Чернігівська область виглядає гірше більшості регіонів з однотипною структурою економіки.*

3. *У доходах бюджету Чернігівської області відзначаються територіальні диспропорції між адміністративно-територіальними одиницями – співвідношення максимального та мінімального обсягів надходжень місцевих бюджетів на 1 особу становить 3,2 рази.*

4. *Діюча нині Формула розподілу міжбюджетних трансфертів між Державним та місцевими бюджетами практично не враховує демографічних та інших особливостей області, що погіршує і без того обмежені фінансові можливості місцевих бюджетів.*

5. *У видатковій частині відмічається зростання частки загального фонду бюджету щодо спеціального фонду, зростає диспропорція між поточними та капітальними видатками.*

6. *Бюджет розвитку місцевих бюджетів Чернігівської області за період 2009-2013 років не перевищував 5 % загального обсягу доходів місцевих бюджетів*

(з урахуванням міжбюджетних трансфертів), що свідчить про їх можливість задовольняти лише мінімальні економічні потреби регіону та соціальні потреби населення

7. Існують значні диспропорції між бюджетом розвитку обласного центру та рештою регіонів області. Так, у 2013 році бюджет розвитку міст обласного значення майже у 7 разів, а бюджети розвитку окремих районів у 8-48 разів менші за обсяг бюджету розвитку міста Чернігова.

9. ЕКОЛОГІЧНИЙ ПРОФІЛЬ ОБЛАСТІ

9.1 Екологічна ситуація та рівень техногенної безпеки

Хоча Чернігівська область за станом довкілля та рівнем техногенного впливу на нього вигідно відрізняється від інших областей України, вона має цілу низку екологічних проблем.

Особливу небезпеку становить утворення і накопичення токсичних відходів, серед яких найнебезпечнішими є відходи із вмістом важких металів, нафтопродукти, непридатні до застосування пестициди.

Внаслідок діяльності окремих військових частин в області продовжує залишатись гостра проблема щодо забруднення нафтопродуктами навколишнього природного середовища. На даний час у водоносних горизонтах та зоні аерації ґрунтів на території колишньої

військової частини Міністерства оборони України знаходиться 17795 тонн нафтопродуктів. Забруднення ґрунтів та підземних вод сталося внаслідок експлуатації складів паливно-мастильних матеріалів та ділянки нафтопродуктопроводу між складами у період з 1954 по 1991 роки.

Підвищену екологічну небезпеку становлять трубопроводи, резервуарні парки нафтопродуктів, зливно-наливні естакади, газонаповнювальні компресорні станції, тощо. Довжина трубопроводів загального користування, які проходять по території області, складає 12382,64 км, з них: 11918,44 км газопроводів. Головною проблемою трубопровідного транспорту, що суттєво впливає на стан техногенної безпеки, є наявність значної кількості основних засобів виробництва із понаднормативними строками експлуатації. Незадовільний стан трубопроводів призводить до їх розгерметизації і супроводжується розливом і потраплянням нафтопродуктів у ґрунт, забрудненням поверхневих та ґрунтових вод.

До транскордонних небезпек області відносяться можливі аварії з викидом 10% активності на Курській, Смоленській АЕС (Росія), Ігналінській АЕС (Литва); з викидом до 50% активності, крім вищезгаданих – на Калінінській,

Нововороніжській АЕС (Росія) і на АЕС, що розташовані в Болгарії, Угорщині та Чехії і Словачії.

Крім аварій на АЕС, до транскордонних небезпек відносяться аварії і катастрофи на підприємствах хімічної промисловості, які розміщені в прикордонних районах.

Поблизу населеного пункту Речиця на Дніпрі в районі нафтогазовидобування знаходиться Білоруський газопереробний завод, а в самому місті – гідролізно-дріжджовий завод. У Мозарі (р. Прип'ять) знаходиться нафтопереробний завод, в Калінковичах – завод побутової хімії.

Певну небезпеку для області можуть становити підприємства хімічного виробництва в Росії, які розташовані на річках, русла яких проходять і по території нашої області. До них відносяться: завод по виробництву фосфорних добрив біля м. Брянська на р. Десна; один із найбільших у Європі комбінат миючих засобів в Шебекіно; Курський комбінат синтетичного волокна і Курський завод гумотехнічних виробів (на р. Сейм).

9.2 Стан атмосферного повітря

На стан атмосферного повітря Чернігівської області впливають ареальні (зумовлені викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря промисловими підприємствами), лінійні забруднення (пов'язані із забрудненням вздовж автомагістралей) та транскордонне переміщення забруднюючих речовин повітряними потоками.

Починаючи з 2012 року встановилась стійка тенденція до щорічного зменшення обсягів викидів в атмосферне повітря, яке зумовлене скоріше загальним скороченням обсягів виробництва в області, ніж впровадженням сучасних технологій очистки викидів.

В останні роки обсяги викидів від пересувних джерел перевищують обсяги викидів від стаціонарних джерел забруднення.

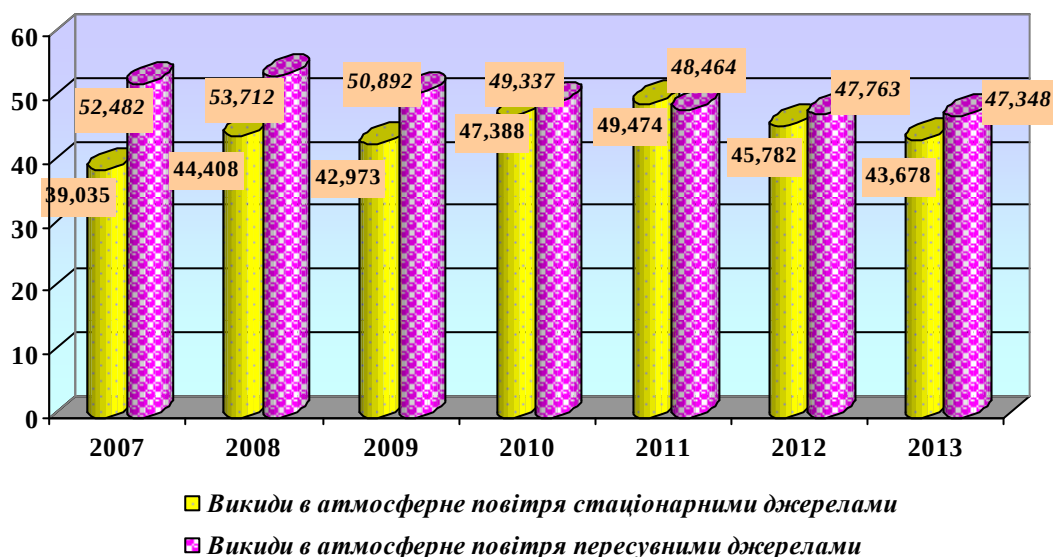

Рис. 133. Динаміка викидів в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел, тис. тонн

Найбільші обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря мають підприємства електроенергетики, транспортування газу трубопроводами, добування паливно-енергетичних корисних копалин.

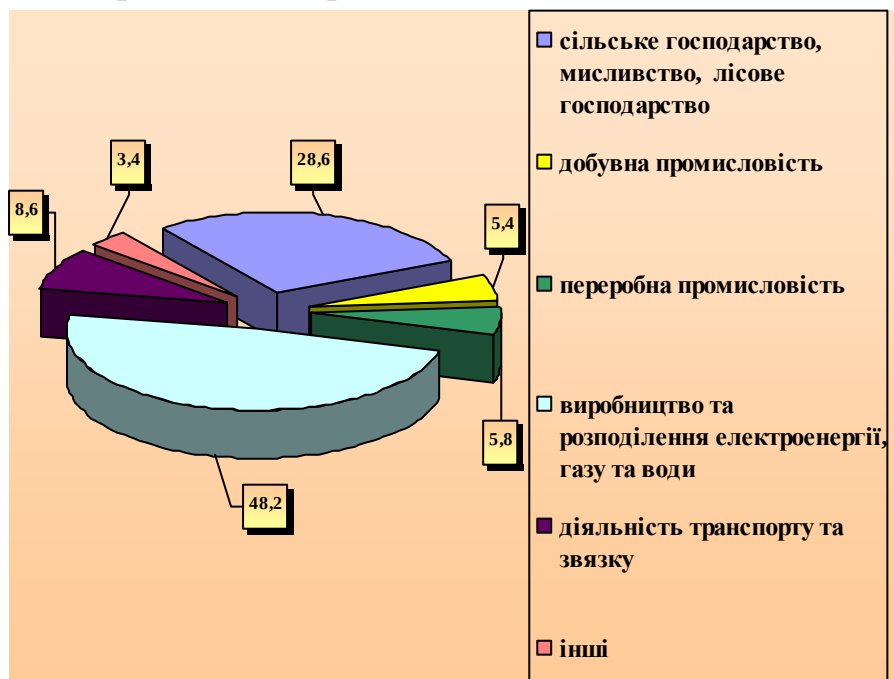

Рис. 134. Викиди в атмосферне повітря за видами економічної діяльності, %

У містах та районах, де розташовані підприємства цих галузей, спостерігаються найвищі обсяги викидів в атмосферне повітря. А саме: м. Чернігів (21,059 тис. т, або 48,2%), Чернігівський район (3,390 тис. т, або 7,8%), Варвинський район (2,314 тис. т, або 5,3 %), Носівський район (1,454 тис. т, або 3,3%). Серед населених пунктів найбільшого антропогенного навантаження зазнала атмосфера міста Чернігова – 270 т/км².

Серед підприємств області найбільшими забруднювачами атмосферного повітря в області є: КЕП «Чернігівська ТЕЦ» ТОВ фірми «ТехНова», Гнідинцівський газопереробний завод, Чернігівське лінійне виробниче управління магістральних газопроводів, Мринське виробниче управління підземного зберігання газу.

В цілому по області питома вага відхилень проб атмосферного повітря з перевищенням ГДК в 2013 році дещо збільшилась і складає 2,6% проти 2,0% у 2012 році за рахунок викидів автотранспорту та переводу котелень на тверде паливо.

Відповідно до «Державних санітарних правил охорони атмосферного повітря населених місць 201-97» ступінь небезпечності за рівнем забруднення характеризується як слабо небезпечний.

У розрахунку на 1 км² території викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від пересувних та стаціонарних джерел забруднення становили 2,9 т при середньому по Україні 11,3 т. Це відповідає 3-4 місцю серед регіонів України. Тобто область належить до регіонів з найменш забрудненим атмосферним повітрям.

В останні роки потужність експозиційної дози гамма-випромінювання по області становила 9 - 14 мкР/год, що не відрізняється від минулорічних показників.

Гамма-фон не зазнає значних змін, коливання в значеннях зумовлені сезонними явищами, температурою повітря, напрямками та силою вітру.

В порівнянні з іншими областями України середньомісячне значення гамма-фону Чернігівської області знаходиться на середньому рівні і показники схожі з показниками Полтавської області.

9.3 Забруднення поверхневих водних ресурсів

На якісний стан поверхневих вод Чернігівщини впливає антропогенне навантаження, природні чинники та транскордонне забруднення. За даними суб'єктів системи моніторингу області, за останні 5 років гідрохімічні показники якості поверхневих вод у створах спостереження в цілому не зазнали значних змін і переважно відповідають гранично допустимим концентраціям для водойм рибогосподарського призначення.

Підвищений вміст заліза загального та марганцю характерний для водойм території Чернігівського і Новгород-Сіверського Полісся.

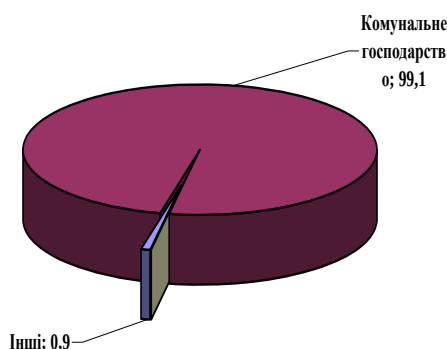

Рис. 135. Співвідношення обсягів скидів забруднених стічних вод, %

На екологічний стан поверхневих вод області впливає скид недостатньо очищених стічних вод внаслідок неефективної роботи каналізаційно-очисних споруд, не винесення в натуру прибережних захисних смуг і водоохоронних зон, а також їх недодержання, насамперед в населених пунктах, засмічення водойм побутовими відходами.

Головні джерела забруднення поверхневих водних об'єктів - це підприємства комунального господарства.

Велике навантаження від впливу зворотних вод зазнає басейн р. Десна, незважаючи на зменшення скидів зворотних вод порівняно з 2012 роком з 98,7 млн м³ до 95,78 млн м³.

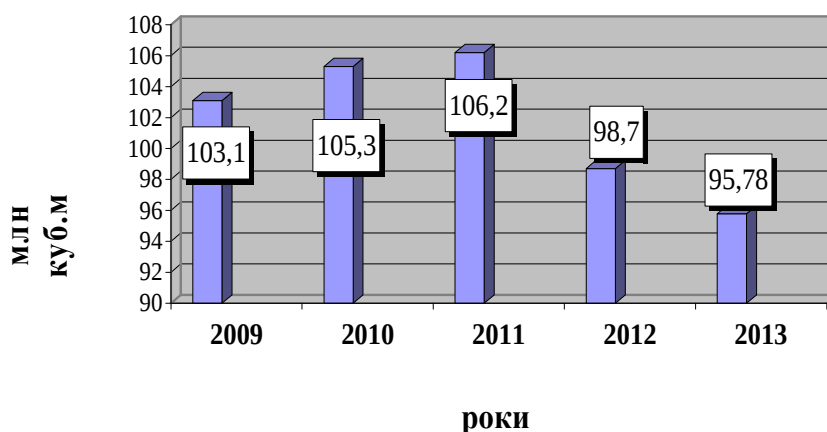

Рис. 136. Динаміка скидів зворотних вод у басейн р. Десна

Водовідведення господарсько-побутових та виробничих стічних вод з міських та селищних каналізаційних мереж області проводиться на 23 комплексах очисних споруд повної штучної біологічної очистки стічних вод, з яких 17 комплексів працюють зі скидом зворотних вод у водні об'єкти, 3 - без скиду очищених стічних вод у водні об'єкти, 3 комплекси взагалі не працюють (смт Талалаївка, с. Наумівка Корюківського району та смт. Срібне). У смт Талалаївка та Срібне для розміщення стічних вод використовуються поля фільтрації колишніх тваринницьких комплексів. У с. Наумівка видалення стічних вод проводиться на мулові майданчики колишнього комплексу очисних споруд.

Основні проблеми по очищенню зворотних вод виникають на комплексах очисних споруд, які експлуатуються підприємствами житлово-комунального господарства. Зазначені проблеми пов'язані з недовантаженістю, зношеністю обладнання та відсутністю коштів на проведення поточних ремонтних робіт чи реконструкції в цілому. Також нагальною проблемою на сьогоднішній день практично всіх очисних споруд, які приймають комунально-побутові стічні води є використання населенням фосфатовмісних миючих засобів, що в свою чергу приводить до високих показників по вмісту фосфатів на вході до очисних споруд. Існуючі технологічні регламентами роботи очисних споруд на сьогоднішній день не можуть забезпечити ефективну очистку зворотних вод і, як наслідок, фіксується скид недостатньо очищених стічних вод до поверхневих водних об'єктів з перевищенням граничнодопустимих показників по вмісту фосфатів.

Щороку в області більше десяти підприємств допускають скид недостатньо очищених стічних вод у поверхневі водні об'єкти. Перевищення встановлених нормативів фіксується по таких показниках, як азот амонійний, фосфати та залізо загальне, що в свою чергу є причиною погіршення якості поверхневих вод.

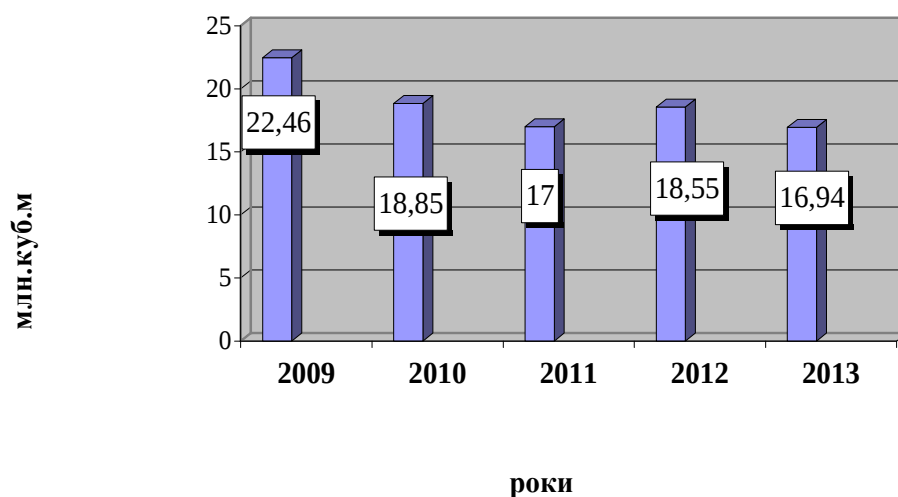

Рис. 137. Динаміка скиду недостатньо очищених стічних вод у поверхневі водні об'єкти

Одним з найбільших забруднювачів водних об'єктів недостатньо очищеними стічними водами в Чернігівській області є КП «Чернігівводоканал» (у 2013 році було скинуто 16,1126 млн м³).

Рис. 138. Очисні споруди КП «Чернігівводоканал»

Екологічний стан поверхневих вод області залежить від використання водних ресурсів сусідніми державами, так як на території Республіки Білорусь і Російської Федерації формується 84% річкових вод басейну р. Дніпра. До Дніпра, з його великими притоками – Березина, Прип'ять, Сож – на території Республіки Білорусь скидають стічні води промислові і комунальні підприємства таких міст, як Орша, Шклов, Могильов, Бихов, Речиця і Лоев (р. Дніпро), Мінськ, Борисів, Бобруйськ і Світлогорськ (р. Березина), Гомель, Кричев (р.Сож).

Основними забруднюючими речовинами транскордонних водотоків є: органічні речовини, залізо загальне, марганець, іони амонію, фосфат-іони.

9.4 Стан і якість ґрунтів

Ґрунтовий покрив області представлений здебільшого малогумусними, легкими за гранулометричним складом ґрунтами, які мають низьку буферну здатність, що обмежує їх можливості до інактивації техногенних важких металів. Тому вміст в таких ґрунтах навіть відносно невеликих кількостей важких металів може привести до небезпечного забруднення ними сільськогосподарської продукції.

Порівнюючи результати останніх турів обстеження, слід відмітити, що незважаючи на стабільний характер важких металів, їх вміст у ґрунтах дещо змінюється. Відносно до попередніх турів обстеження середній показник по вмісту свинцю і кадмію має тенденцію до збільшення.

За результатами радіологічного обстеження всього по області площа забруднення цезієм – 137 від 1 до 5 Ki/km^2 становить 39,7 тис.га, від 5 до 15 Ki/km^2 – 1,4 тис. га, стронцієм – 90 від 0,02 до 0,15 Ki/km^2 – 1432,7 тис. га і від 0,15 до 3,0 Ki/km^2 – 32,6 тис. га. Разом забруднено Cs – 137 більше 1 Ki/km^2 – 41,1 тис. га (2,2%) Sr-90 більше 0,02 Ki/km^2 – 1465,3 тис. га (79,8%).

Результати агрохімічної паспортизації земель, їх моніторинг, показують, що у більшості районів області проявляються процеси агрохімічної деградації ґрунтів.

Порівнюючи основні агрохімічні показники (забезпеченість ґрунтів рухомим фосфором, калієм, ступінь кислотності ґрунтів) в розрізі районів останнього туру обстеження в 2013 році з попереднім туром, варто відзначити, що окремі показники родючості ґрунтів дещо стабілізувались, проте зростають площі кислих земель.

Найбільш інтенсивно зменшуються запаси фосфору в Городнянському, Ічнянському, Н.-Сіверському, Чернігівському, Щорському районах, де вони за 5 років знизились на 5-9 мг/кг ґрунту, зменшення відбулось у 10 районах. В цілому по області урожай сільсько-господарських культур за вмістом фосфору лімітується на 82% площ. В Городнянському, Ріпкинському, Сосницькому, Щорському районах дефіцит рухомого фосфору спостерігається на 91-97% площ.

В забезпеченості ґрунтів рухомим калієм спостерігається збільшення його вмісту, зменшення відбулось лише в Ічнянському, Козелецькому, Менському та Н.-Сіверському районах. Калієм ґрунти області забезпечені набагато гірше, ніж фосфором. За вмістом калію урожай сільськогосподарських культур лімітується на 83% площ орних земель області. В Городнянському, Козелецькому, Корюківському, Н.-Сіверському, Семенівському районах площі ґрунтів з дуже низьким і низьким вмістом калію займають 50-54%.

У зв'язку з відсутністю державного фінансування докорінного поліпшення земель в області за 5 років площі кислих ґрунтів збільшились на 8% і становлять 59% орних земель. В порівнянні з попереднім туром ґрунти у Варвинському, Коропському, Куликівському, Менському, Н.-Сіверському, Ріпкинському, Семенівському районах підкислились на 11-20%. Найскладніша ситуація виявлена в Городнянському, Коропському, Менському, Н.-Сіверському, Семенівському та Щорському районах, де площі кислих ґрунтів займають 72-85% орних земель.

Недостатні обсяги застосування добрив, відсутність інших значних джерел поповнення ґрунту елементами живлення обумовили, починаючи з 1993 року формування в землеробстві області гостродефіцитного балансу гумусу та поживних речовин.

9.5 Природні об'єкти та збереження біорізноманіття

Станом на 1 вересня 2014 року природно-заповідний фонд Чернігівської області нараховує 663 об'єктів загальною площею 254,622 тис. га, що становить 7,71 % площі області. Природно-заповідний фонд складають 8 категорій об'єктів: Ічнянський (площею 9665,8 га) та Мезинський (площею 31035,2 га) національні природні парки, регіональні ландшафтні парки «Міжрічинський» та «Ялівщина», 446 заказників, 139 пам'яток природи, 19 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 52 заповідні урочища, дендропарки «Тростянець» загальнодержавного значення та «Прилуцький» місцевого значення, Менський зоопарк загальнодержавного значення.

У міжрегіональному розрізі Чернігівщина попадає до регіонів, що мають значну площу природно-заповідних територій .

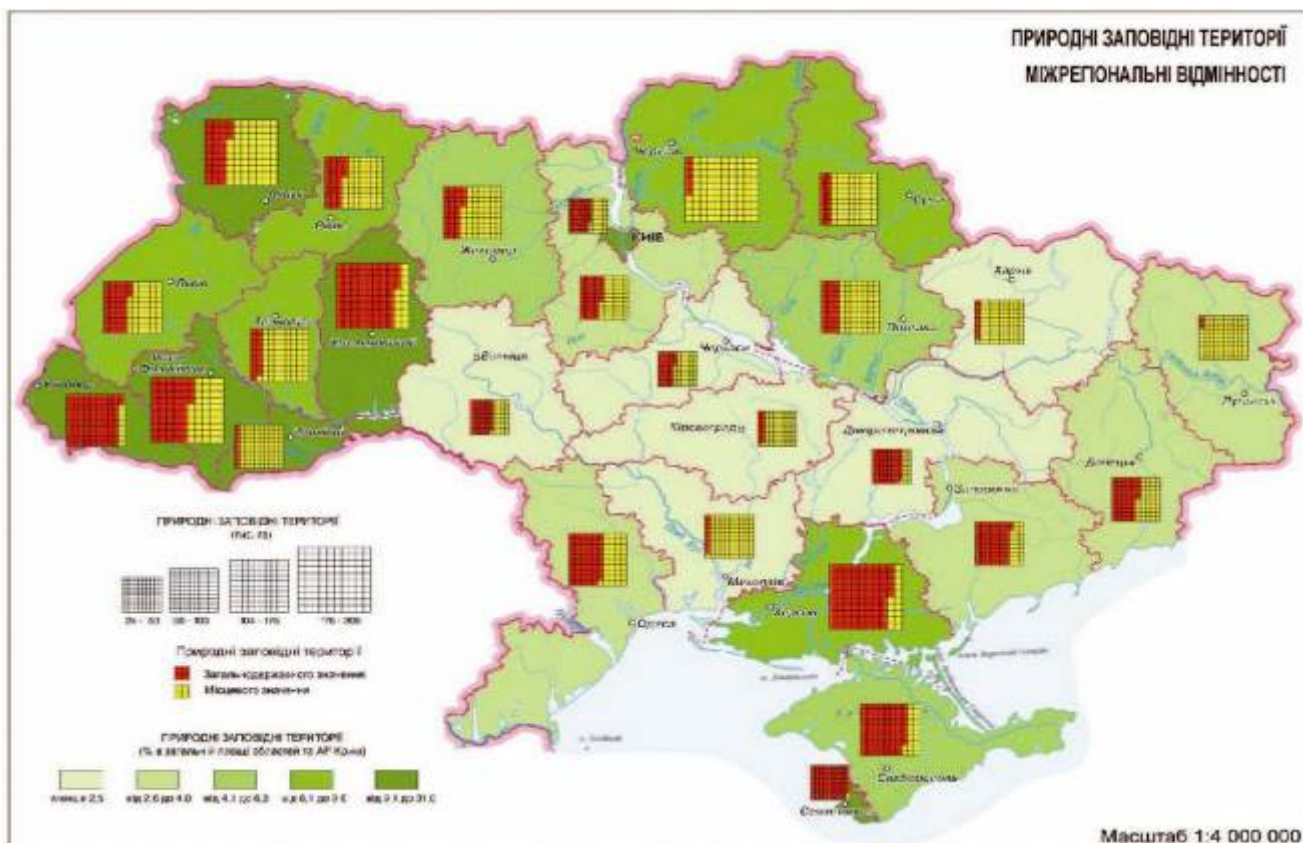

Рис. 139. Природно-заповідні території. Міжрегіональні відмінності

Рис. 140. Території та об'єкти природно – заповідного фонду загальнодержавного значення

Загальнодержавне значення мають 23 території та об'єкти загальною площею 51,87 тис. га

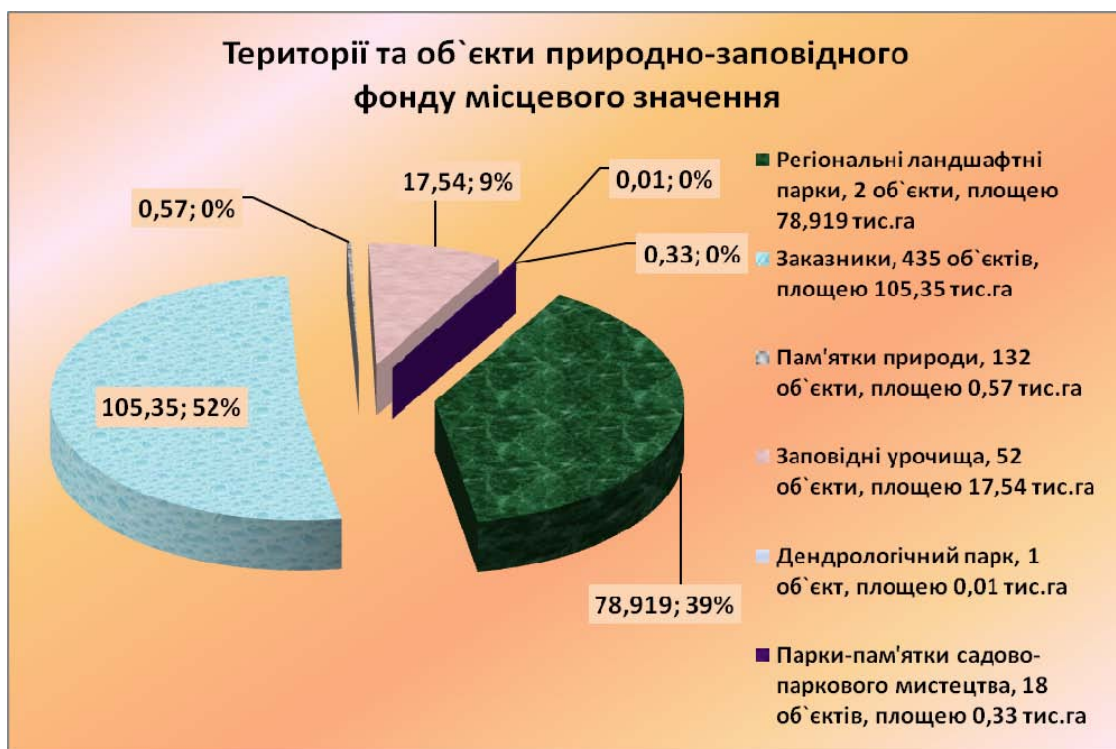

Рис. 141. Території та об'єкти природно – заповідного фонду місцевого значення

Об'єкти природно-заповідного фонду на території області розташовані досить нерівномірно.

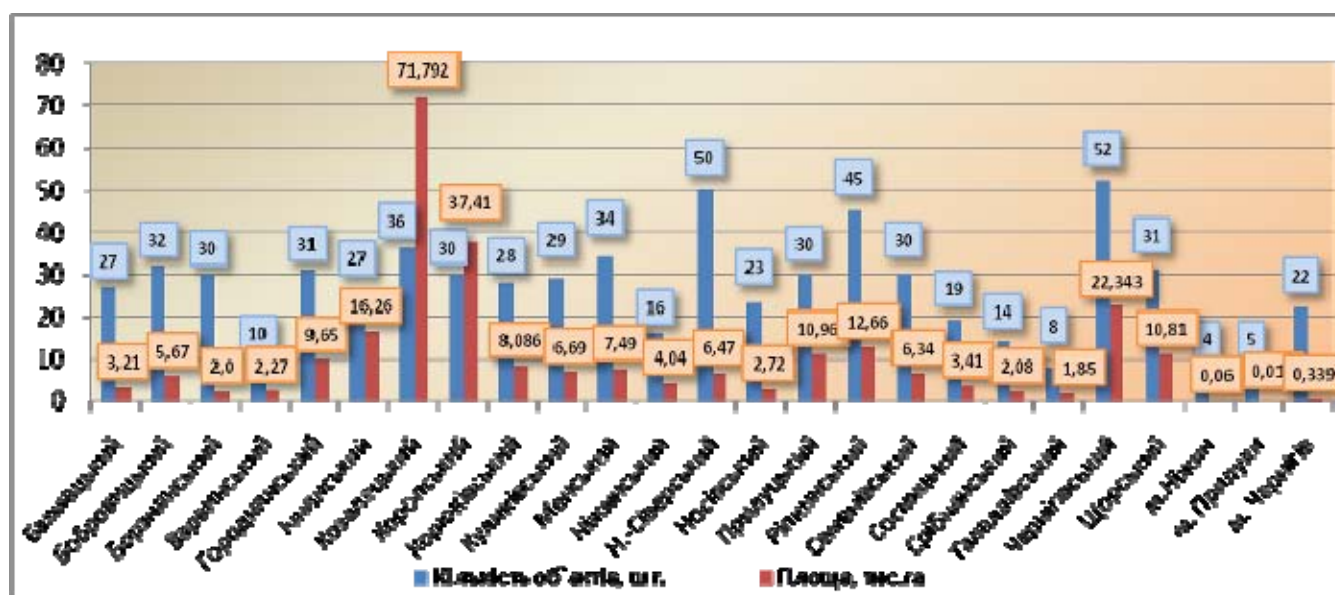

Рис. 142. Об'єкти природно-заповідного фонду Чернівецької області в розрізі адміністративних територій станом на 01.09.2014

Постійно ведуться роботи по визначення територій перспективних для подальшого заповідання: продовжувались роботи по розширенню території Ічнянського НПП на 9,7 тис. га за рахунок приєднання земель в Ічнянському, Ніжинському та Прилуцькому районах.

Рішенням Чернівецької обласної ради від 28.03.2014 в м. Чернівці створений регіональний ландшафтний парк «Ялівщина» площею 168,7 га.

З метою розширення мережі об'єктів і територій природно-заповідного фонду області, рішенням Чернігівської обласної ради від 17.06.2014 було оголошено 6 природно-заповідних об'єктів місцевого значення в Ріпкинському, Корюківському, Чернігівському та Козелецькому районах, які мають особливу біологічну, природоохоронну та наукову цінність.

Такі природно-заповідні об'єкти Чернігівської області як Деснянський біосферний резерват, Ічнянський та Мезинський національні природні парки, регіональний ландшафтний парк «Міжрічинський», загальнодержавні заказники загальнозоологічний «Каморетський», гідрологічний «Дорогинський», ландшафтний «Замглай» та ботанічний «Брецький» віднесені до потенційних Смарагдових об'єктів України, тобто територій, на яких мешкають або перебувають тимчасово види тварин та розташовані оселища (біотопи), що охороняються Бернською конвенцією.

Область населяє близько 420 видів хребетних тварин, серед яких понад 60 видів ссавців, біля 300 видів птахів, більше 40 видів риб. З них до Червоної книги України занесено 152 види, до списку міжнародного союзу охорони природи – 28 видів, до Європейського червоного списку – 52 види, до списку видів Бернської конвенції – 381 вид, Боннської конвенції – 30 видів. З 290 видів птахів 194 види гніздяться на території області, 50 – є осілими, 207 – мають статус пролітних в групу залітних або випадково залітних входить 41 вид, зимуючих 51 вид.

На сьогоднішній день площа мисливських угідь Чернігівської області становить 2 млн. 789 тис. га. із них лісових – 681,0 тис. га., польових – 1905,7 тис. га., водно-болотних – 180,8 тис. га, інші – 21,5 тис. га. В області налічується 59 користувачів мисливських угідь, яким рішеннями обласної ради надані мислив-

Таблиця 29

Динаміка чисельності основних видів мисливських тварин, голів

<i>Види мисливських тварин</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>
Копитні	14772	14179	14298	13936	13437
Хутрові	87797	56599	64769	66085	68151
Пернаті	794035	798982	845797	801149	839714

ські угіддя, в т.ч.: держлісгоспи (8 господарств) – 212,7 тис. га (8 %), УТМР (9 господарств) – 1808,7 тис. га.(65 %), інші користувачі (42 господарства) – 710,9 тис. га (25 %), резерв державного мисливського фонду – 57,3 тис. га (2 %).

Рослинний світ області багатий і різноманітний. Природна рослинність, представлена великою кількістю видів вищих і нижчих рослин.

Для збереження рідкісних видів рослинності в області створено 4 ботанічні заказники загальнодержавного значення та 95 – місцевого. Значну увагу збереженню видів рослин занесених до Червоної книги України, та тих, що підпадають під дію

міжнародних договорів України приділяють і на територіях Ічнянського та Мезинського національних природних парків, регіонального ландшафтного парку «Міжрічинський».

9.6 Утворення та накопичення відходів

Протягом 2013 року у Чернігівській області утворилося 713,5 тис. т відходів. Переважну їх частину становили відходи IV класу небезпеки – 712,7 тис. т (99,89%) та 804,5 т (0,11%) - небезпечних відходів I-III класів небезпеки. Хоча небезпечних відходів утворюється набагато менше, ніж тих, що не становлять небезпеку, проте, саме вони створюють ризики для здоров'я людей та довкілля.

У 2013 році порівняно з 2012 роком зменшились обсяги утворених відходів I-III класів небезпеки - на 208,53 т (20,55%), а також IV класу небезпеки – на 26,8 тис. т (3,63%). Значною мірою на це вплинуло зменшення обсягів виробництва промисловості.

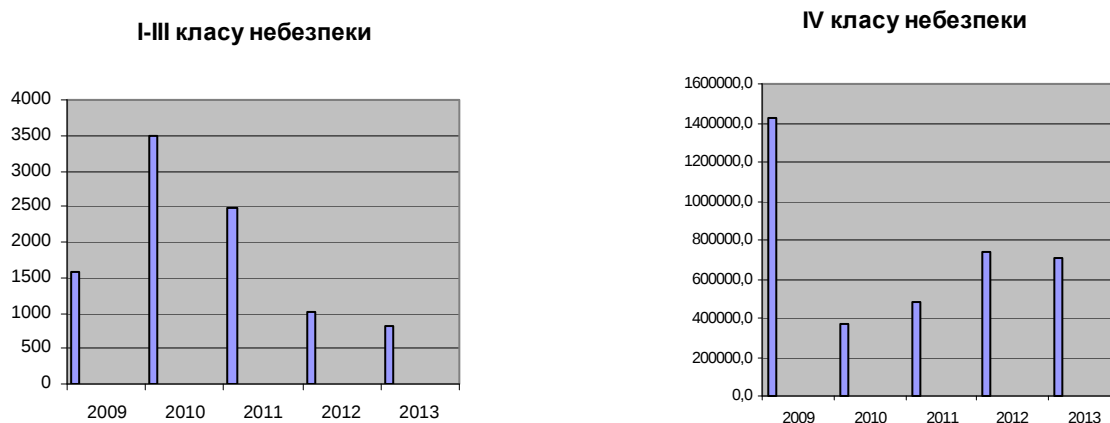

Рис. 143. Динаміка утворення відходів I-IV класів небезпеки, тонн

В області практично вирішена проблема поводження з промисловими відходами I-III класів небезпеки. Вжиття організаційних та адміністративних заходів дало змогу виключити їх розміщення в навколишньому природному середовищі – частина утилізується на існуючих установках, інші – передаються для знешкодження на відповідних потужностях за межі області.

В м. Чернігові розміщення рідких токсичних відходів проводилося в ставку-накопичувачі, збудованому в 1991 році з частковим забезпеченням природоохоронних вимог. За попередній період на ставках, які виведені з експлуатації, з 1985 року накопичено відходів близько 130 тис. м³. Санітарно-захисна зона (3000 метрів) об'єкту не витримана. З липня 2005 року експлуатація об'єкту припинена. На даний час відходи в ставках-накопичувачах не розміщуються, але негативний вплив об'єкта на довкілля залишається.

Для зменшення негативного впливу на якість підземних і поверхневих вод від промислових відходів у ставках-накопичувачах розроблена і затверджена проектно-кошторисна документація «Будівництво установки для утилізації рідких токсичних відходів на полігоні твердих побутових відходів (с. Масани)». На даний час проводяться роботи відповідно до даного проекту. Замовником по будівництву

виступає управління житлово-комунального господарства Чернігівської міської ради.

Тверді побутові відходи (ТПВ), що утворюються в області, складаються на полігонах та сміттєзвалищах. Станом на 01.01.2014 в обласний реєстр місць видалення відходів внесено 14 полігонів та 312 сміттєзвалищ, які займають площу біля 390 га. За 9 місяців 2014 року до зазначеного реєстру внесено 48 нових об'єктів. Для більш повного обліку всіх місць видалення відходів систематично проводиться робота з виявлення та паспортизації таких об'єктів.

За даними статистики, щорічно кількість відходів, які розміщуються на полігонах та сміттєзвалищах області, становить більше 326 тис. тонн.

На даний час система роздільного збору твердих побутових відходів та вилучення їх ресурсно-цінних компонентів на території області лише запроваджується. Найкраща організація системи вилучення ресурсноцінних відходів створена в м. Ніжин, де побудовано 5 пунктів по збору твердих побутових відходів з розсортуванням їх для подальшої переробки та утилізації корисних компонентів. Досвід м. Ніжина впроваджено і в м. Прилуки, але через брак коштів побудовано лише 2 пункти збору відходів.

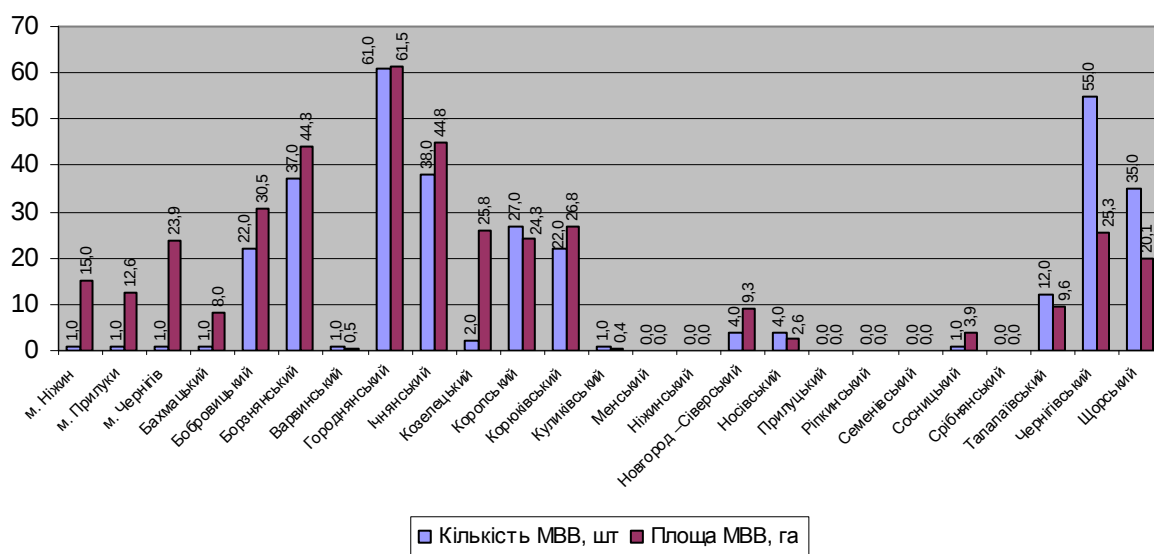

Рис. 144. Кількість паспортизованих місць видалення твердих побутових відходів (MBV) по адміністративних районах станом на 01.01.2014

В Чернігівській області докладаються всі зусилля для забезпечення повного звільнення регіону від отрутохімікатів.

Протягом 2009-2013 років знешкоджено 1163,158 тонн пестицидів, разом з тим в області ще залишається 268,6 тонн.

Таблиця 30

Проведені заходи щодо зменшення техногенного впливу непридатних або заборонених до використання пестицидів на навколишнє природне середовище

Рік	Кількість перезатарених або знешкоджених пестицидів	Витрачено коштів, тис. грн.	Джерело фінансування
2009	Знешкоджено 52,472 тонни	1060,0	обласний фонд ОНПС
2010	Роботи не проводились		
2011	Знешкоджено 768,8 тонн	17280,35	2000,0 - Державний фонд ОНПС 15280,35 - обласний фонд ОНПС
2012	Знешкоджено 341,886 тонн	7691,175	Державний фонд ОНПС
2013	Роботи не проводились		

9.7 Екологічно-небезпечні об'єкти області

Державний реєстр об'єктів підвищеної небезпеки України містить докладні відомості про понад 17 тис. об'єктів, до числа яких входять промислові підприємства, шахти, кар'єри, магістральні газо-, нафто- і продуктопроводи, гідротехнічні споруди, вузлові залізничні станції, мости, тунелі, накопичувачі та полігони промислових відходів, місця збереження небезпечних речовин і ін.

Обласною комісією з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій затверджено «Перелік потенційно небезпечних об'єктів та підвищеної небезпеки, розміщених на території Чернігівської області».

Забезпечення екологічної безпеки на потенційно небезпечних об'єктах вимагає технічного переоснащення виробництва з впровадженням новітніх ресурсо- та енергозберігаючих технологій, посилення нагляду за неухильним виконанням вимог промислової безпеки на

потенційно небезпечних об'єктах та удосконалення законодавства з питань екологічної безпеки.

Таблиця 31

Перелік екологічно небезпечних об'єктів загальнодержавного та обласного рівня

№	Назва об'єкту	Вид економічної діяльності	Відомча належність (форма власності)
1.	КЕП «Чернігівська ТЕЦ» ТОВ фірми «ТехНова»	Виробництво електричної енергії	комунальна

<i>№</i>	<i>Назва об'єкту</i>	<i>Вид економічної діяльності</i>	<i>Відомча належність (форма власності)</i>
2.	ПАТ «Чернігівське Хімволокно»	Виробництво хімічних волокон	колективна
3.	КП «Чернігівводоканал»	Надання послуг з водопостачання та водовідведення	комунальна
4.	ВАТ «ЧеЗаРа»	Виробництво електронних приладів	колективна
5.	ПрАТ «КСК «Чексіл»	Виробництво тканин	колективна
6.	Полігон твердих побутових відходів Чернігівської міської ради	Видалення відходів	комунальна
7.	Ставки-накопичувачі рідких промислових відходів підприємств	Видалення відходів	комунальна
8.	ДКП «Бахмач – Водсервіс»	Надання послуг з водопостачання та водовідведення	комунальна
9.	ПАТ «Бобровицький молокозавод»	Виробництво продуктів харчування	колективна
10.	КП «Господар» смт.Варва	Надання послуг з водопостачання та водовідведення	комунальна
11.	Гнідинцівський газопереробний завод ПАТ «Укрнафта»	Переробка природного газу	державна
12.	Городнянське ВУЖКГ (очисні споруди)	Надання послуг з водовідведення	комунальна
13.	КП «Козелецьводоканал»	Надання послуг з водопостачання та водовідведення	комунальна
14.	Куликівське ВУЖКГ (очисні споруди)	Надання послуг з водовідведення	комунальна
15.	ПрАТ «Новгород-Сіверський сирзавод»	Виробництво продуктів харчування	колективна
16.	ПАТ «Корюківська фабрика технічних паперів»	Виробництво шпалер	колективна
17.	Філія «Менський сир» ППКФ «Прометей»	Виробництво продуктів харчування	колективна
18.	Полігон твердих побутових відходів Ніжинської міської ради	Видалення відходів	комунальна
19.	ДП НП «Очисні споруди» КП НУВКГ	Надання послуг з водовідведення	комунальна
20.	Мринське виробниче управління підземного зберігання газу	Зберігання природного газу	державна
21.	ПАТ «Носівський цукровий завод»	Виробництво цукру	колективна
22.	ПрАТ Тютюнова компанія «В.А.Т-Прилуки»	Виробництво тютюнових виробів	колективна
23.	Полігон твердих побутових відходів Прилуцької міської ради	Видалення відходів	комунальна
24.	КП «Прилуkiteпловодопостачання»	Надання послуг з водопостачання та водовідведення	комунальна
25.	ПАТ «Линовицький цукровий завод «Красний»	Виробництво цукру	колективна
26.	Чернігівське лінійне виробниче	Транспортування природного	державна

<i>№</i>	<i>Назва об'єкту</i>	<i>Вид економічної діяльності</i>	<i>Відомча належність (форма власності)</i>
	управління магістральних газопроводів	газу	
27.	Щорське ПрАТ «Комунальник»	Надання послуг з водопостачання та водовідведення	комунальна

Проміжні висновки:

1. За більшістю екологічних показників область відноситься до екологічно стабільних регіонів України, проте однією з нагальних проблем залишається повне звільнення регіону від отрутохімікатів. Також для дієвого удосконалення поводження з твердими побутовими відходами необхідним є, перш за все, будівництво сміттєсортувальних та сміттєпереробних комплексів з метою повторного використання ресурсоцінних компонентів побутових відходів.

2. По кількості заповідних об'єктів область посідає перше місце в Україні, але така значна кількість викликає певні труднощі з їх охорони та збереження.